

Дариси

З СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ
ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОГО
ІСТОРІЄПИСАННЯ:
СУБДИСЦИПЛІНАРНІ
НАПРЯМИ

2

Олександр Удод
Світлана Блашук
Ярослава Верменич
Ольга Ковалевська
Олексій Ясь

Олександр Удод
Світлана Блащук
Ярослава Верменич
Ольга Ковалевська
Олексій Ясь

Нариси

З СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ
ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОГО
ІСТОРІЄПИСАННЯ:
СУБДИСЦИПЛІНАРНІ
НАПРЯМИ

КИЇВ 2019

УДК 930.1(477):316.74](091)
Н28

*Затверджено до друку
Вченою радою Інституту історії України НАН України
(протокол № 9 від 28 листопада 2019 р.)*

Колективну монографію підготовлено у межах цільової програми наукових досліджень Відділення історії, філософії та права НАН України «Розвиток інтелектуального потенціалу – стратегія забезпечення майбутнього України».

Нариси з соціокультурної історії українського історієписання: субдисциплінарні напрями — 2 : колект. монографія / Олександр Удод та ін. ; упоряд. Н. Пазюра ; за заг. ред. В. Смоля ; НАН України ; Ін-т історії України. — Київ : Генеза, 2019. — 288 с.

ISBN 978-966-11-1072-3

Розглядається становлення і конституювання низки субдисциплінарних напрямів – локальної історії, соціальної історії, економічної історії, публічної історії та історії права. Висвітлюються основні періоди, провідні тенденції, домінуючі практики, а також ролі визначних учених у формуванні певного субдисциплінарного сегмента. Аналізуються інтердисциплінарні й міждисциплінарні трансфери, концептуальні пропозиції, дослідницькі стратегії, пізнавальні ситуації та понятійний апарат.

Для науковців, викладачів, усіх, хто цікавиться історією українського історієписання.

УДК 930.1(477):316.74](091)

ISBN 978-966-11-1072-3

- © Інститут історії України НАН України, 2019
- © О. А. Удод, С. М. Блащук, Я. В. Верменич, О. О. Ковалевська, О. В. Ясь, тексти, 2019
- © Упорядкування, покажчики Н. В. Пазюра, 2019
- © Видавництво «Генеза», оригінал-макет, 2019

Економічна історія

Ця сфера господарства, сфера ремісничих, торговельних, купецьких, цехових та інших практик тою чи іншою мірою приваблювала істориків від давніх часів. Однак тодішні зацікавлення зазвичай мали калейдоскопічний, випадковий і фрагментарний характер. Відтак минувшина господарства та торгівлі здебільшого побутувала у вигляді певних включень і вкраплень до загальної описової й синкретичної канви історієписання доакадемічної доби.

Утім, уже на зорі Нового часу сталися кардинальні зрушення. Великі географічні відкриття XV–XVII ст., революція цін XV–XVI ст., мануфактурне виробництво та супутні технологічні досягнення й організаційні взірці, торговельні компанії і розвій міжнародної торгівлі, врешті-решт, індустріальний переворот, або промислова революція, котра розпочалася в середині XVIII ст. і сягнула апогею у перші десятиліття XIX ст., змушували дедалі частіше замислюватися щодо господарських ролей і практик історичної людини. Не випадково від XVIII ст. розпочинається своєрідний «парад» економічних учень або доктрин, у яких чільне місце відводилося господарській минувшині.

Проте переломним у цьому сенсі стало XIX ст., коли розгорнулися тектонічні зрушення соціальної структури, архаїчних господарських укладів і навіть звичного плину повсякденного життя західноєвропейських країн. Передусім ідеться про Британську імперію, котра завдяки промисловій революції стала світовою робітнею чи «першою індустріальною державою»¹ й перетворилася на найбагатшу та наймогутнішу країну світу.

Вивільнення селянства для роботи на фабриках, заводах і копальнях, повсюдне використання парової енергії, котра заступила силу м'язів, вітру та води, масове поширення готових споживацьких товарів, прискорена й тотальна урбанізація, механізація виробництва, інтенсивне будівництво нових засобів і шляхів сполучень (каналів, залізниць), кінець-кінцем, експорт знань і передових технологій до інших країн разуче змінили темпи буття та практики історичної людини.

¹ *Камерон Р.* Краткая экономическая история мира. От палеолита до наших дней. Москва, 2001. С. 204.

Нечуваний індустріальний поступ другої половини XIX – початку XX ст., метафорично названий *Великий бумом*, спричинився до політичної, соціальної, економічної модернізації низки країн, появи трестів, картелів, монополій, масової еміграції, котра обраховувалася десятками мільйонів осіб, а також – імперіалізму, колоніалізму та суцільних змагань за сировинні джерела й ринки збуту. Ці величезні трансформації увінчалися конституюванням великих колоніальних імперій – Англійської, Французької, Бельгійської та ін., які повністю перекроїли не тільки політичну мапу світу, а й тодішні економічні та соціальні реалії.

Потужні економічні та масштабні соціальні перетворення згенерували чималі зрушення й на ниві суспільних і гуманістичних наук. Передусім ці метаморфози впровадили славнозвісну позитивістську ідею невинного Поступу, котру часом тлумачать як секуляризований замітник ідеї «вічного Бога»¹.

За версією О. Конта – одного з фундаторів позитивізму, «догмат поступу» тлумачився як «безперервне поліпшення нашої (людської. – О. Я.) природи, як головної мети поступального руху людства»². Потужний індустріальний розвій та супутні соціальні трансформації середини XIX ст., немовби унаочнювали провідні позитивістські ідеї. Недаремно англійський історик Е. Гобсбаум влучно охрестив їх «драмою поступу»³. Відтак промисловий поступ став своєрідною соціокультурною основою, на якій сформувався й розквітнув самобутній ореол позитивізму.

Тодішні адепти й прибічники позитивізму гадали, що пізнання законів природи, котрі наука вже відкрила чи розкриє ближчим часом, стане універсальною «відмичкою» до таємниць та загадок суспільства, зокрема соціальної і економічної площин людського буття. Саме взірці мислення, запозичені з природознавства, нав'язали стильову формацію позитивізму, крайнім виразом якого стала суцільна фетишизація науки.

Ці настанови сформували культурні й інтелектуальні обриси другої половини XIX ст., яку філософ-неокантіанець В. Віндельбанд назвав «реалістичним та емпіричним віком»⁴. «Устремління підняти історію до ступеня позитивної, точної науки (тут і далі курсив наш, якщо не зазначено інакше. – О. Я.) стало одним із домінуючих мотивів сучасного часу», – наголошував М. Драгоманов⁵.

Позитивістські претензії щодо науковості привнесли до дослідницьких практик і стратегій ученого-гуманітарія скієнтизм, себто повсюдну орієнтацію на точне, перевірене й апробоване знання. Тому ідеали «блискучого» романтичного хаосу заступили канони упорядкованості, каузальності та скієнтизму як культу історичного Факту, властиві добі космополітизму та Великого буму.

Домінація скієнтизму докорінно змінила й історичне письмо, котре переорієнтувалося на інший мовний протокол, неодмінними рисами якого стали натуралістич-

¹ Білас Л. Криза нашого образу історії // *Ісаєвич Я.* Лев Білас і його історіографічні праці / Білас Л. Криза нашого образу історії. Львів, 2002. С. 35.

² *Конт О.* Дух позитивної філософії (Слово о положительном мышлении) / Пер. с фр. И. А. Шапиро, предисл. М. Ковалевского. Санкт-Петербург, 1910. С. 46.

³ *Хобсбаум Э.* Век капитала. 1848–1875 / Пер. с англ. Т. Горяиновой, В. Белоножко; научн. ред. А. А. Егоров. Ростов-на-Дону, 1999. С. 10.

⁴ *Виндельбанд В.* Философия в немецкой духовной жизни // *Виндельбанд В.* Избранное. Дух и история / Пер. с нем. Москва, 1995. С. 339.

⁵ *Драгоманов М. П.* Древний Восток. Лекции по древней истории [автограф; 1869 р.] // Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. 1, спр. 44068, арк. 1 зв.

тично-органічні й механічні уподібнення, виразний поділ на дескриптивну й критично-аналітичну частини, докладний огляд наукового апарату, фактографічного рівня, логічності, послідовності, диференційованості, а в певному сенсі – навіть унормованість викладу.

Та незважаючи на формалістичність, а почасти механістичність дослідницьких стратегій з обсягу позитивізму, ця стильова течія згенерувала істотне розширення предметно-тематичних і фахових меж історичного письма. Власне, стався поворот, який переключив устремління інтелектуалів на такі площини світу минувшини, котрі здебільшого перебували на маргінесі романтичного історієписання перших десятиліть XIX ст.: інтереси й потреби окремих спільнот, соціальна структура, виробництво, формування суспільного багатства і його розподіл, господарські уклади та форми тощо¹.

Позитивістські евристичні запити волею-неволею апелювали до господарської минувшини, котру намагалися представити як із перспективи гаданого досягнення детермінізму й вимог каузальності, так і в світлі безлічі дрібних пізнавальних запитів, зорієнтованих на пошук точного, об'єктивного та фактографічно potwierдженого й емпірично перевіреного знання. Мабуть, не варто дивуватися, що статистичні відомості та розмаїтті свідчення про динаміку, темпи й масштаби економічного розвитку доволі добре вписувалися до виплеканого наукового ідеалу позитивізму.

Цю докорінну зміну пізнавальної ситуації другої половини XIX ст. промовисто оцінили Шарль Жид і Шарль Ріст – автори одного з найпопулярніших посібників з історії економічних учень початку XX ст.: «Поштовх було зроблено. *Відтепер в Англії економічна історія, спостереження за інститутами, вивчення соціальних класів будуть посідати в економістів чимдалі поважніше місце*»².

Більше того, конститууються впливові історичні школи у полі політекономії у низці європейських країн, передусім в Англії та Німеччині. Скажімо, у німецькій соціогуманітаристиці постає історична школа політичної економії, у межах якої вирізняють стару (Б. Гільдебранд, К. Кніс, В. Рошер), нову (Л. Brentano, К. Бюхер, А. Вагнер, Г. Ф. Кнапп, Г. фон Шмоллер та ін.) та молоду (В. Зомбарт, М. і А. Вебери, К. Поланьї та ін.) генерації.

Урешті на перехресті політичної економії, статистики, демографії, історії фінансів, історії торгівлі, соціальної історії та історії економічних вчень і низки інших дисциплінарних сфер, галузей, напрямів суспільних і гуманітарних наук поступово виокремлюється одна з найвідоміших субдисциплінарних конфігурацій – економічна історія.

Процес інституціоналізації економічної історії був доволі складним, суперечливим і тривалим, зокрема мав власну палітру віх і відмінну часову тривалість на обширах тієї чи іншої національної соціогуманітаристики. Приміром гадають, що лише наприкінці XIX ст. першу академічну економічну історію Німеччини опрацював німецький та австрійський статистик, демограф та історик Карл фон Інама-Штернерг³.

¹ Кроче Б. Теория и история историографии / Пер. с итал. И. М. Заславской. Москва, 1998. С. 182.

² Жид Ш., Рист Ш. История экономических учений: Учеб. пособие. Москва, 1995. С. 305.

³ Gooch G.P. History and Historians in the Nineteenth Century. London; New York; Bombay; Calcutta, 1913. P. 585.

З огляду на становлення українського історієписання в кількох імперських середовищах, згодом у радянському культурному просторі процес конституювання економічної історії України був істотно уповільненим, нерівномірним і неоднозначним, що дається взнаки і до сьогодні.

5. 1. Предтечі економічної історії в українському історієписанні другої половини XIX – початку XX ст.

За автобіографічним свідченням В. Антоновича, на початку 1850-х рр. коло джерел з історії України було вкрай обмеженим і нараховувало лічені друковані видання¹. Причому у цьому переліку навіть не йшлося про окремі праці, присвячені історії українського господарства.

Утім за пореформеної доби, котра, так би мовити, запустила запізнілу, сповільнену й паліативну модернізацію імперії Романових, зокрема на теренах підросійської України, культурне поле українського історієписання помітно розширилося і сягнуло царини господарської минувшини. Звісно, ці зацікавлення генерувалися не специфікованими, а загальними питаннями щодо минулого господарського, побутового, соціального та культурного буття.

Взірцем такого підходу були студії історика Олександра Лазаревського, котрий репрезентував новий тип громадського діяча-земця, інтелектуала-різничинця та приватного вченого, що з'явився внаслідок переформовування культурного простору в атмосфері Великої реформи та пореформених часів.

Світосприйняття О. Лазаревського постало на тому великому соціальному розломі, який утворила реформа 1861 р. Однак його українофільські погляди сформувалися ще у дореформену добу. «Звільнення селян зробило велику революцію в економічному побуті народу», – згадував історик².

Саме ці спостереження та зауваги О. Лазаревського як учасника, свідка й очевидця Великої реформи і водночас палкого патріота Лівобічної України згенерували його генеральний запит до минувшини: яким був господарський, соціальний і культурний побут за часів Гетьманщини або Старої Малоросії?!

Власне, термін «Стара Малоросія» винесено до назви низки праць О. Лазаревського. Це означення є тією наріжною ланкою, котра продукує авторський образ української минувшини з виразним господарським, культурним і соціальним рефреном. Гадають, що поняття «Стара Малоросія» ввів до наукового обігу саме О. Лазаревський (М. Василенко, В. Сарбей)³.

Передусім варто згадати про 10-ти томний проект «Описание Старой Малороссии», з обсягу якого О. Лазаревський встиг підготувати та видати три томи,

¹ Автобіографічні записки Володимира Антоновича // Літературно-науковий вістник. 1908. Т. 43. № 9. С. 406–407.

² Лазаревський О. [Спогади про конотіпців] // Український археографічний збірник. Київ, 1927. Т. 2. С. 56.

³ Василенко Н. Памяти почетного члена общества Александра Матвеевича Лазаревского (31 марта 1902 г.) // Василенко М. П. Выбранные творы: У 3 т. / Упоряд. І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук, Є. В. Ромінський; відп. ред. Ю. С. Шемшученко, І. Б. Усенко. Київ, 2006. Т. 1: Історичні праці. С. 347; Сарбей В. Г. Історичні погляди О. М. Лазаревського. Київ, 1961. С. 48.

присвячені – Стародубському¹, Ніжинському² і Прилуцькому полкам³. Наступний том мав скласти опис Полтавського полку, проте вченому не судилося його завершити⁴.

Зауважимо, що О. Лазаревський уживав назву «Стара Малоросія» попри гострі й дошкульні зауваги рецензентів. Приміром, І. Лучицький риторично запитував: «Чи не було б справедливіше назвати її описом не *старої*, а просто *власницької* (курсив І. Лучицького. – О. Я.) Малоросії?»⁵. Натомість В. Мякотін віддавав перевагу назві «Гетьманська Малоросія»⁶, а Д. Багалій обстоював думку, що доцільно було б назвати згадану студію «Описанием левобережной Малороссии»⁷.

Так чи інакше, але конструювання образу / образів Старої Малоросії було пов'язано з культурними уявленнями й світоглядними настановами українських інтелектуалів, які сформувалися на зламі дореформених і пореформених часів. Адже початок 1860-х рр. творив новітній вододіл історичного часу, позаяк започаткував інші обриси його соціального й культурного опредметнення – дореформену та пореформену добу.

У видовому плані студії О. Лазаревського являли собою щось посереднє між монографією й екстрактом, зробленим із низки історичних джерел. Сам автор схарактеризував свої писання як «спробу з'єднати в децю ціле зібрані протягом багатьох років матеріали для історії заселення, землеволодіння та управління Малоросії за вказаний термін (від сер. XVII ст. до кін. XVIII ст. – О. Я.)»⁸.

На сцені українського історієписання кількатомна праця «Описание Старой Малороссии» позиціонувалася як контраверсійна щодо героїко-романтичних студій М. Костомарова та Д. Яворницького, котрі О. Лазаревський називав «зовнішньою історією». Адже праці згаданих авторів представляли феєричні, яскраві, динамічні події та факти української минувшини, проте залишали в тіні ті внутрішні процеси та явища, котрі розгорталися на теренах України-Гетьманщини.

Натомість О. Лазаревський наголошував, що його 10-ти томний проект надасть громадськості певні матеріали щодо внутрішнього побутування Старої Малоросії, яка «*сильно заступається переказом подій зовнішньої історії*»⁹. Більшість контекстів цієї багатотомної студії диктувалися пореформеними практиками вченого

¹Лазаревский А. М. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Киев, 1888. Т. 1: Полк Стародубский. XVI, 470, XXX с.

²Его же. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Киев, 1893. Т. 2: Полк Нежинский. IV, 521, XXV, [IV] с.

³Его же. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Киев, 1902. Т. 3: Полк Прилуцкий. XIV, 426, XXIII, [III] с.

⁴Верзилов А. В. Памяти Александра Матвеевича Лазаревского. Чернигов, 1903. С. 6.

⁵Лучицкий И. Рец. на кн.: Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Киев, 1888–1889. Т. 1: Стародубский полк, вып. 1–2 // Университетские известия. Киев, 1889. № 12. С. 286.

⁶Мякотин В. А. К истории Нежинского полка в XVII–XVIII вв.: (Рец. на кн.: Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Киев, 1893. Т. 2: Полк Нежинский). Санкт-Петербург, 1896. С. 1.

⁷Багалей Д. Новый историк Малороссии: (Рец. на кн. Лазаревский А. М. Описание Старой Малороссии. Киев, 1889. Т. 1: Стародубский полк. XVI, 470, XXX с.). Санкт-Петербург, 1891. С. 121.

⁸Лазаревский А. М. Описание Старой Малороссии... Т. 1. С. I.

⁹Там же. С. III.

та земського діяча, котрий намагався з'ясувати, як постало «кріпосне рабство» на теренах Малоросії / України.

«З одного боку, захоплення маєтностей із селянами, що в них мешкали, а з другого – “скуповування” козацьких земель й обертання їх власників у “підсусідків”, складає ледь чи не головний зміст тієї частини історії Малоросії в період Гетьманщини, котра ще залишається не написаною...» – наголошував історик в одній зі своїх розвідок¹.

Отож проблемним полем «внутрішньої історії» у конструкції О. Лазаревського, хоч і в дещо специфічному розумінні, став соціальний світ минувшини з виключною увагою до господарського побуту та практик, які вирізнялися потворними діяннями осіб, родин і родів. Відтак незліченні здирства, зловживання, грабунки, доноси, родинні зв'язки та впливи, захоплення земель, обернення козаків у підсусідків, судові справи, змагання за полкові й сотенні «уряди», фальшування свідчень, що засвідчували право на дворянство, котрі повсякчасно супроводжували перетворення козацької старшини на новоспечене українське панство, є звичайними сюжетами в історичному письмі О. Лазаревського. За великим рахунком, ці теми відображали провідну тезу автора про місцеве походження кріпацтва в Малоросії, котра надала його творчості виразного антипанського спрямування.

У небагатьох узагальнюючих пасажах О. Лазаревський категорично вирізняє головного винуватця тих процесів – адміністрацію України-Гетьманщини. «Гетьманський уряд» не хотів розуміти, що “добровільна й правильна купівля” старшиною козацьких земель чинилася у більшості випадків під тиском влади, тобто під виглядом “добровільної й правної”, у дійсності – купівля-продаж переважно були “примусовими та підставними”, – стверджує вчений².

Звісно, студії О. Лазаревського ще не були працями з економічної історії з огляду на їхню описовість і синкретичну неподільність багатьох порушених проблем і сюжетів, які нав'язували широку палітру соціальної, почасти культурної історії. Однак сконструйована автором «внутрішня історія» містила доволі масштабну соціальну панораму минувшини, на тлі якої репрезентувався господарський побут Старої Малоросії чи України-Гетьманщини.

У широкому сенсі описи та розвідки О. Лазаревського були своєрідними предтечами майбутніх студій з економічної історії України, позаяк продукували увагу до практично нерозробленої площини – історії господарства й господарського побуту та їхні ролі у формуванні ранньомодерного українського суспільства.

Зауважимо, що студії з історії господарства та господарського / економічного побуту перебували у сфері зацікавлень й інших дослідників, низку публікацій яких було видрукувано на сторінках «Киевской старины»³. Здебільшого ці статті, замітки та джерельні матеріали практично не виходили поза традиційні межі дискурсивних практик О. Лазаревського, хоч і мали свої особливості.

Утім предтечі конститування української економічної історії визрівали й на іншому культурному ґрунті, передусім були пов'язані з усвідомленням особливих

¹ Лазаревский А. М. Из истории сел и селян Левобережной Малороссии // Лазаревский А. М. Очерки, заметки и документы по истории Малороссии. Киев, 1892. Ч. 1. С. 3–4.

² Его же. Описание Старой Малороссии... Т. 1. С. 54.

³ Див., наприклад: Ефименко П. Экономические заметки о старине и материалы // Киевская старина. 1888. № 4. С. 52–63; Н-й С. Из сферы Киевского городского хозяйства 2-й половины XVIII ст. // Там же. 1887. № 6/7. С. 578–583.

господарських інтересів Малоросії та Новоросії, котрі в імперському просторі також іменувалися «Південною» чи «Південно-Західною Росією». Такі пізнавальні інтенції намітилися й формувалися майже синхронно із зацікавленнями щодо старожитнього господарського побуту, проте походили зі сфери прагматично-утилітарних інтересів і практичних потреб.

Не випадково низка авторів відзначає становлення свого роду «раціональних» поміщицьких господарств у першій половині XIX ст., які ліпше за інших адаптуються до нових соціальних та економічних реалій.

Наприклад, М. Слабченко обстоював думку про раціоналізацію поміщицького господарства у 1840–1850-х рр., яку однозначно пов'язував із появою типу «просвіченого поміщика». Відтак він гадав, що саме у цей період з'явився новий тип господарника, котрий мав солідні інтелектуальні здібності й культурні потреби¹. Ба більше, автор навіть категорично стверджував, що *«А. Сміт являвся майже настільною книгою українських поміщиків, пропагандувався з університетських кафедр і багатьма примірниками представлявся в бібліотеках»*².

Вочевидь, наведена теза є типовим прикладом поспішної та категоричної генералізації, властивої для М. Слабченка як історика. Проте його спостереження про поступове вирізнення господарської сфери як окремої царини специфічних інтересів, які потребували відповідних рефлексій, загалом відображали вповні реальні тенденції у науковій і громадській думці.

Наприкінці XIX ст. постає ціла низка візій, котрі дедалі більше кидають світло на економічну залежність українських земель у складі імперії Романових. Відтак чимдалі частіше генерувалися думки, що місцеві чи територіальні потреби та зацікавлення не збігаються з інтересами загальноімперського господарства.

Недаремно О. Оглоблин тримався думки, що спершу дефініція «українська економіка» постала виключно у територіальному розумінні у вигляді своєрідної колізії між «економічними інтересами *укр[аїнської] територіяльної буржуазії* й тогочасним політичним станом України, що не давав змоги *укр[аїнській] буржуазії захищати свої інтереси від тиску з боку російської буржуазії, або (почасти) буржуазії польської»*³.

На його думку, один із перших виявів цього конфлікту простежується у реакції на митний тариф 1822 р., котрий запровадив жорстку систему протекціонізму, що шкодила місцевому господарству. *«Економічні суперечності українсько-російські, що були наслідком митної системи, встановленої тарифом 1822 року, й цілої російської колоніальної політики на Україні, не могли не відбитися і на національно-політичних відносинах обох народів. Не дарма ж чужоземні (російські й закордонні) подорожники на Україні того часу одноставно стверджують наявність великого антагонізму й ворожнечі поміж українцями й росіянами»*, – підкреслював О. Оглоблин⁴.

¹ Слабченко М. С. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX століття. [Одеса], 1925. Т. 1. С. 259.

² Там само. С. 277.

³ Оглоблин О. Проблема української економіки в науковій і громадській думці XIX–XX в. // Червоний шлях. 1928. № 9/10. С. 173.

⁴ Див. докладніше: Оглоблин О. З історії українсько-російських економічних відносин. Тариф 1822 р. і Україна // Вісник ООЧСУ (Нью-Йорк). 1955. № 1. С. 20–21.

Від середини ХІХ ст. розпочалося й вивчення місцевого господарства, зокрема його минувшини¹. Ці студії та програми досліджень й обстежень², особливо на теренах Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, у діяльності якого брала активну участь низка діячів Старої громади, сприяли поступовому усвідомленню відмінностей і, навіть, розбіжностей між зацікавленнями місцевого господарства й інтересами російського та іноземного капіталів.

Скажімо, приятель М. Костомарова – російський письменник і публіцист Д. Мордовець обстоював думку, що завдяки згаданому тарифу Москва наклала «фабричні кайдани» на Малоросію³.

Давалися взнаки й солідні господарські трансформації пореформеної доби. Відзначимо, що ще на початку 1870-х рр. київський економіст М. Яснопольський доволі точно передбачив важливий економічний переворот на обширах підросійської України («південної Росії»), котрий матиме неабияке значення та розмаїтті наслідки загальноімперського масштабу⁴.

На думку М. Яснопольського, «коли розвинеться фабрична і заводська промисловість у Південній Росії, а разом із нею і землеробство, коли через неї проляже один із найважливіших торгівельних шляхів, і взагалі поживавиться торгівля, коли густота населення південних степів більш відповідатиме їхнім природним багатствам, тоді ці економічні успіхи абсолютно змінять значення Південної Росії стосовно інших частин нашої держави. У даний час державне переважання півночі Росії спирається значною мірою на його економічну перевагу, але коли остання перейде на сторону Півдня, і населення його, за умов, що змінилися, розвине свої природні розумові здібності, тоді Південна Росія вийде зі своєї пасивної нинішньої ролі і набуде значення, відповідне багатим природним задаткам країни і її мешканців»⁵.

Економічний розвій 1870–1890-х рр. доволі швидко потвердив прогнози М. Яснопольського. Ба більше, господарські успіхи лише загострили давні та окреслили нові суперечності в економічній царині, зокрема розгорнули відповідний вектор у тогочасній громадській і науковій думці.

Приміром, у брошурі, виданій 1865 р. і присвяченій будівництву залізниць у Російській імперії, констатувався зростаючий контраст між господарськими інтересами Півночі та Півдня, себто імперським центром та його південними окраїнами. «Південну Росію все більше і більше пронизують переконання, що її інтереси

¹ Антонович В. Б. О промышленности Юго-Западного края в XVIII ст. // Записки Юго-Западного отдела Русского географического общества. Киев, 1874. Т. 1: за 1873 г. С. 179–191; Подолинский С. Ремесла і хвабрики на Україні. Genève, 1880. 148 с.

² Див., наприклад: План статистического описания губерний Киевского учебного округа: Киевской, Волынской, Подольской, Полтавской и Черниговской, составлен в Комиссии, высочайше учрежденной при университете Св. Владимира для вышеозначенного описания / Сост. Д. Журавским. Киев, 1851. 59 с.; Опыт программы для собирания статистико-экономических сведений / Сост. д. ч. отдела Н. И. Зибер для Юго-Западного отдела императорского Русского географического общества. Киев, 1875. 32 с.; Мекшун Л. Вплив статистико-економічних програм Д. П. Журавського та М. І. Зібера на дослідження представників чернігівської земської статистики // Сіверянський літопис. 2008. № 4. С. 175–178.

³ Д. С...о-М. [Мордовцев Д. Л.] Об экономических отношениях Севера и Юга России // Отечественные записки. 1874. № 10. С. 236.

⁴ Яснопольский Н. Экономическая будущность Юга России и его современная отсталость // Отечественные записки. 1871. № 6. С. 269–270.

⁵ То же. № 7. С. 120.

перебувають в очах уряду на другому плані, і що прибутки цілої держави вживаються переважно для зиску й вигод його північної половини. *Вкорінення подібної упевненості може виробити повне роз'єднання між інтересами півночі і півдня*», – відзначалося у згаданій публікації¹. Адже залізничні шляхи сполучення з'явилися у підросійській Україні на два десятиліття пізніше, ніж у центральних губерніях імперії Романових.

Економічні розбіжності були настільки очевидними, що вищезгаданий Д. Мордовець зазначав: «У даний час Велика і Мала Росія стоять одна супроти одної подібно двох економічних борців. Але з першого погляду не можна не побачити, що не обидва ратоборці стоять, а один із них лежить під здоровим, занесеним над ним економічним кулаком іншого. Це північний чоловік, стоїть зі своїм здоровим кулаком над людиною південною. *Тисячі прикладів на кожному кроці промовляють, що південь перебуває у півночі в економічному рабстві*»².

Цей своєрідний коментар Д. Мордовця тяжів до популярних у російській публіцистиці 1860–1870-х рр. метафор-маркерів Північ / Південь, актуалізованих подіями Громадянської війни 1861–1865 рр. у Сполучених Штатах і перенесених на загальноросійський ґрунт. До того ж протиставлення Північ / Південь мало й власні виміри та традиції вжитку, котрі циркулювали у річищі славнозвісної та давньої полеміки «південців» і «північан», що в тій чи іншій формі тривала від середини XVIII ст.³

Із такої перспективи реформа 1861 р. та звільнення селян у величезній імперії Романових посіло місце у світовій історії XIX ст. дець поряд із такими незабутніми, знаковими явищами віку поступу, націй і національних держав, як вищезгадана Громадянська війни та революція комунарів 1871 р. у Франції. До того ж ця межа формувала своєрідний горизонт очікувань як щодо соціальної й економічної мінувшини, так і щодо перспектив гаданого майбуття.

За візією О. Оглоблина, ці спостереження й думки поступово трансформуються в осягнення відповідних суперечностей, а відтак «дець на початку 80-х років (XIX ст. – О. Я.) *проблема української економіки з'являється вже в національній формі*»⁴. У широкому розумінні приховані, принаймні досі затушковані, суперечності між українськими та російськими економічними інтересами в останні десятиліття XIX ст. виявляються чимдалі сильніше та виразніше, зокрема переходять у відкриту форму.

Приміром, у двотомній студії М. Яснопольського, опублікованій протягом 1890-х рр., ішлося про надмірне обтяжування й очевидну нерівномірність у розподілі прибутків і видатків між столичними центрами та місцевою периферією. Причому до останньої він зараховував територію підросійської України (за термінологією автора губерній Малоросії та Півдня Росії) у загальноімперському господарстві.

¹ Несколько статистических данных и соображений по вопросу о направлении железных дорог в Юго-Западной России / Разраб. и напеч. Центр. стат. ком. Санкт-Петербург, 1864. С. 6.

² Д. С...о-М. [Мордовцев Д. Л.] Об экономических отношениях... С. 218.

³ Венелин Ю. О споре между южанами и северянами насчет их россизма // Чтения в императорском Обществе истории и древностей Российских при Московском университете. Москва, 1847. Кн. 4. С. 1–16; Михальчук К. П. Открытое письмо к А. Н. Пышину по поводу его статей в «Вестнике Европы» о споре между южанами и северянами (К истории отношений к Украинству представителей прогрессивной части русского образованного общества). Киев, 1909. 76 с.

⁴ Оглоблин О. Проблема української економіки... С. 173.

Ба більше, М. Яснопольський акцентував увагу на тому, що «кількість і якість того, що будь-яка держава *отримує* від кожної своєї частини і того, що вона *віддає* їй, не може не спричиняти сильного впливу на її *економічну* (курсив М. Яснопольського. – О. Я.) долю»¹. Автор навіть обстоював думку, що нерівномірність розвитку різних частин Російської імперії повною мірою зіставляється з тими різкими розривами між становищем західноєвропейських метрополій та їхніми заморськими колоніями².

Зауважимо, що на сторінках двотомника М. Яснопольський неодноразово по-слуговувався означеннями, як-от «історія географічного розподілу фінансів», «фінансова історія», «новітня фінансова історія» та ін., які вказували на зростаючі зацікавлення економічною минувшиною та тодішніми господарськими реаліями³. Не випадково на початку ХХ ст. двотомна студія М. Яснопольського використовувалася для обґрунтування економічних вимог програм політичних партій ліво-соціалістичного спрямування, а протягом 1920-х рр. – для ілюстрування визиску українського господарства у Російській імперії⁴.

На початку ХХ ст. послідовники М. Яснопольського наголошували на очевидному перевищенні державних прибутків над видатками у губерніях підросійської України. Наприклад, за розрахунками одного з дописувачів «Украинского вестника», котрий спирався на дані імперської статистики 1903 р. і локалізував просторово-територіальні обриси України повністю чи переважно у межах 14 губерній (Волинської, Подільської, Бессарабської, Херсонської, Київської, Полтавської, Чернігівської, Курської, Воронежської, Харківської, Катеринославської, Таврійської, Чорноморської губерній та Кубанської області), цей розрив складав суму у понад 240 млн рублів⁵.

Напередодні Першої світової війни проблеми економічної / господарської ролі українських земель у складі імперії Романових побутують у багатьох розвідках публіцистів, економістів, громадсько-культурних діячів ліво-соціалістичного спрямування, зокрема у текстах М. Гехтера, М. Порша, М. Стасюка та ін.

Ця тематика, як правило, не загострювалася до краю, хоч суперечності між великоросійським центром і залежними імперськими околицями окреслювалися досить виразно. Скажімо, М. Гехтер наголошував на величезній економічній залежності Росії від українського господарства⁶, М. Порш нарікав на «фінансово-політичні рамки російської держави» та засуджував «централістичні тенденції фінансово-економічної політики»⁷, а М. Стасюк тримався думки, що «залежність України від Великої Росії не економічна, а державна»⁸. В іншій публікації М. Порш

¹ Яснопольский Н. О географическом распределении государственных доходов и расходов в России. Киев, 1897. Ч. 2. С. 563.

² Его же. О географическом распределении государственных доходов и расходов в России. Киев, 1890. Ч. 1. С. 13.

³ Там же. С. 25, 26, 29, 40, 80, 130; та ін.

⁴ Оглоблин О. Проблема української економіки... С. 169, 172, 173, 178.

⁵ Соколов Н. Украина в государственном бюджете России // Украинский вестник (Санкт-Петербург). 1906. 28 мая. № 2. С. 99, 101.

⁶ Гехтер М. Значінне України в економічному житті Росії // Літературно-науковий вістник. 1909. Кн. 11. С. 301.

⁷ Порш М. Робітництво України (Нарис по статистиці праці) // Записки Українського наукового товариства у Києві. 1913. Кн. 11. С. 155.

⁸ Стасюк М. Економічні відносини України до Великої Росії і Польщі // Записки Українського наукового товариства у Києві. 1911. Кн. 9. С. 119.

обстоював тезу про «економічну єдність України», котра посилюється з капіталістичним розвитком і становленням національної самосвідомості¹.

Суголосні думки побутують і в тодішніх текстах М. Грушевського. Приміром, в огляді становища українців у Російській імперії 1910 р. він вказував на «страшне культурне й економічне зубожіння українського населення під денационалізуючим режимом» та «згубні наслідки централістичної й асиміляційної політики»².

Зазначимо, що ці погляди поділяли навіть деякі російські вчені. Наприклад, дійсний член Санкт-Петербурзької АН і щирий прихильник українства Ф. Корш гадав, що після об'єднання Великої і Малої Русі «колишня українська культура, – не тільки духовна, а й побутова та економічна, – була придушена московсько-петербурзькою державністю»³.

Таким чином, у передвоєнних дискусіях усвідомлення розмаїтих форм залежності підросійської України від імперського центру несподівано ввійшло у конфронтацію з низкою рефлексій про визначну чи навіть передову роль деяких галузей економіки українських земель на теренах імперії Романових.

Інакше кажучи перед українськими інтелектуалами поставали доволі суперечливі, а в чомусь навіть підступні питання: як пояснити господарську залежність на тлі неабиякої економічної потуги ряду українських територій? як узгодити державно-політичну зверхність імперії та місцевий господарський розвиток? яка із форм залежності є визначальною у випадку з підросійською Україною? як маркувати чи означувати таку залежність?

Отож на зламі XIX–XX ст. склалася ціла низка передумов й обставин, які актуалізували запити до економічної минувшини. Передусім сформувалася поважна традиція студіювання «внутрішньої історії» та минулого господарського побуту, репрезентована численними студіями О. Лазаревського та інших дослідників. Окреслилися та розширилися зацікавлення на ниві історично-статистичного вивчення місцевого господарства.

Зрештою, розгортання та політизація українського національного руху висунули вповні логічні й природні питання щодо місця та ролі українського господарства в імперській економіці. Тим паче, що конституювання, розбудова та впливи історичних шкіл на теренах англійської, німецької та французької економічної думки, хоч і з помітним запізненням, але сягнули як меж підросійської, так і півавстрійської України. Наприклад, у певному розумінні представником історичної школи на ниві російської та української економічної думки був М. Туган-Барановський, який уславився своєю студією з історії фабрики⁴. Не випадково

¹ Порш М. Відносини України до інших районів Росії на робітничому ринку на основі матеріалів першого вселюдного перепису // Літературно-науковий вістник. 1912. Кн. 3. С. 543.

² Грушевський М. Українцы [в России] // Формы национального движения в современных государствах. Австро-Венгрия. Россия. Германия / Под ред. А. И. Кастелянского. Санкт-Петербург, 1910. С. 320.

³ Корш Ф. К спору об украинской культуре. (П. Струве. Общерусская культура и украинский партикуляризм. Ответ Украинцу («Русская Мысль», 1912 г., кн. 1) // Украинская жизнь. 1912. № 2. С. 44.

⁴ Туган-Барановский М. И. Русская фабрика в прошлом и настоящем: историческо-экономическое исследование. 2-е изд. Санкт-Петербург, 1900. Т. 1: Историческое развитие русской фабрики в XIX веке. 562 с.

погляди М. Тугана-Барановського порівнюють із візіями та концепціями західної економічної думки¹.

Помітне значення для поширення економічної проблематики в українській історіографії початку ХХ ст. мали студії М. Довнара-Запольського². Як учень В. Антоновича, М. Довнар-Запольський не цурався української проблематики, хоч здебільшого спеціалізувався на російській соціальній та економічній історії. Його вважають засновником історико-економічної школи російської історії ХVI–ХVII ст. у Київському університеті св. Володимира.

Відзначимо, що створений 1903 р. історико-етнографічний гурток у цьому університеті очолював саме М. Довнар-Запольський. Його учасниками були такі майбутні історики, як Й. Гермайзе, В. Данилевич, Д. Дорошенко, П. Клименко, Б. Крупницький, П. Курінний, О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, В. Романовський та ін., які тою чи іншою мірою сприймали впливи та настанови керівника цього неформального вишколу.

Ще один осередок поширення викладів з економічної історії у вигляді історії господарського побуту постав у Харківському університеті. У передвоєнні роки у Харківському університеті проф. В. Левитський читав розроблений ним курс «Історія політичної економії у зв'язку з історією господарського побуту»³. Останній часто-густо розглядають як перший курс на теренах підросійської України й навіть Російської імперії з економічної історії⁴.

На зламі ХІХ–ХХ ст. термін «економічна історія» вживається у різноманітних контекстах української минувшини низкою українських учених, публіцистів, громадських діячів, зокрема М. Грушевським. Останній застосовував це означення як ретроспективно, так і щодо тодішньої сучасності. Приміром, історик відзначав, що «вся культурна й економічна історія Галичини останніх років є голосним протестом проти підміни автономії національно-територіальною автономією областей, складених з різноплементних територій...»⁵.

Натомість у рецензії на працю Ф. Леонтовича, опублікованій 1896 р., М. Грушевський підкреслював, що «користаючи матеріалами про Поділля, не годилося б полишати відповідні матеріали за Галичину, а вони існують, хоч її внутрішня, особливо економічна історія і мало досі звертала на себе увагу»⁶. Ця заувага є доволі цікавою, позаяк ілюструє перехідний період від уживання архаїчного озна-

¹ Timoshenko V. P. M. I. Tuhana-Baranovsky and Western European Economic Thought (Speech on the 5th Anniversary of His Death) // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S. New York, 1954. Vol. 3, no. 3. P. 803–823; Мицюк О. Наукова діяльність політико-економіста М. Ів. Тугана-Барановського. Львів, 1931. 37 с.

² Довнар-Запольський М. В. К истории экономического быта Галиции в XVI в. // Журнал Министерства народного просвещения. 1898. № 1. С. 146–156; *Его же*. Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах. Киев, 1901. Т. 1. 807 с.; *Его же*. История русского народного хозяйства. Киев, 1911. Т. 1. 366 с.

³ Левитський В. Ф. История политической экономии в связи с историей хозяйственного быта. Харьков, 1907. Вып. 1: Греция, Рим и средние века. [4], 126 с.; *Его же*. История политической экономии в связи с историей хозяйственного быта. Харьков, 1914. [4], 494 с.

⁴ Небрат В. В. Левитський Володимир Фавстович // Енциклопедія сучасної України. Київ, 2016. Т. 16: Куз–Лев. С. 647.

⁵ Грушевський М. С. Збірник статей «Визволення Росії і українське питання»: Із польсько-українських стосунків Галичини (Кілька ілюстрацій до питання: автономія обласна чи національно-територіальна) // Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Гол. ред. П. Сохань. Львів, 2002. Т. 1. С. 526–527.

⁶ Грушевський М. С. Ф. І. Леонтович. Панський двор в Литовско-Русском государстве // Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Гол. ред. П. Сохань. Львів, 2008. Т. 14. С. 182.

чення «внутрішня історія», поширеного у студіях О. Лазаревського, до терміна «економічна історія».

Зауважимо, що М. Грушевський, розмірковуючи про потребу українських кафедр в університетах, навіть намічав їхній дисциплінарний розподіл, зокрема представив своє розуміння місця «економічної історії» серед суспільних і гуманітарних наук. Відтак автор вирізняв такі дисципліни, як-от «економіка й статистика України, з оглядом на економічну історію й економічну географію», хоч і наголошував, що запропонована структура дисциплін не претендує «ані на повноту, ані докладну систему і класифікацію цих дисциплін»¹.

Протягом 1907 р. М. Грушевський публікує цілу серію наукових статей на сторінках «Літературно-наукового вістника», об'єднаних єдиною предметною областю під назвою «Студії з економічної історії України»². Сюжетно-проблемна канва зазначених розвідок доволі різноманітна, проте здебільшого розгорнута навколо економічних відносин й обставин XVI–XVII ст.

Загалом М. Грушевського цікавила економічна підоснова історичної еволюції, точніше розвою народного / національного життя. Відтак автор наголошує, що «в світлі цих матеріалів вирісовується й виявляється *перед нашими очима* многоважний економічний процес, на тлі якого розвиваються тодішні економічно-суспільні відносини – перехід центра ваги економічного й суспільного життя з города-міста на село, на панський двір-фільварок і панщине хазяйство»³.

Д. Дорошенко, коментуючи цю публікацію, відзначав: «Проф. Грушевському прийшла щаслива думка подати нарис економічної історії України в XVI століттю, – доби, яка має велике значіння в нашій історії тим, що власне тоді відбулися великі епохальні події, що на цілі віки дали напрям і закраску дальшому розвоєві українського життя...»⁴.

Ба більше, у шостому томі монументальної «Історії України-Руси», вперше виданому того ж таки 1907 р., М. Грушевський концентрує увагу саме на економічних, господарських чинниках і передумовах історичного процесу. До назви цього тому навіть винесено вислів: «Жите економічне...».

Зазначимо, що у примітках до вказаного тому автор відзначав, що «економічна історія українських земель XIV–XVII вв. досить довго не була зовсім предметом наукового оброблення»⁵. Недаремно вважають, що економічна проблематика посідає чільне місце у багатотомній «Історії України-Руси»⁶.

За ініціативою О. Грушевського в Українському науковому товаристві 1908 р. розгорнулася дискусія щодо економічної історії XVIII ст. Цю полеміку породила

¹ Грушевський М. С. Справа українських кафедр і наші наукові потреби // Літературно-науковий вістник. 1907. Кн. 3. С. 415.

² Його ж. Студії з економічної історії України // Літературно-науковий вістник. 1907. Кн. 5. С. 225–236; Кн. 6. С. 414–427; 1907. Кн. 7. С. 43–60; Кн. 8/9. С. 265–282; Кн. 10. С. 24–37.

³ Там само. Кн. 5. С. 227.

⁴ Д-ко Д. [Дорошенко Д.] З українських журналів («Літературно-науковий вістник») // Рада (Київ). 1907. 9 черв. (№ 131). С. 3.

⁵ Грушевський М. Історія України-Руси: У 11 т., 12 кн. Київ, 1995. Т. 6: Жите економічне. Культурне. Національне XIV–XVII віків. С. 601.

⁶ Див., приміром: Чировський М. Михайло Грушевський як дослідник українського господарства // ЗНТШ. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1978. Т. 197: Михайло Грушевський у 110 роковини народження. С. 100; Заброварний С. І. Економічні погляди М. С. Грушевського // Український історичний журнал. 2009. № 6. С. 51–52.

доповідь О. Грушевського щодо видання шостого та сьомого томів збірки родинних документів «Стороженки»¹. Окрім того, М. Грушевський скеровував своїх учнів і колег на розробку проблем економічної історії України, з-поміж яких передусім варто згадати І. Джиджору².

Звісно, М. Грушевський і О. Грушевський не були поодинокими істориками, котрі вживали термін «економічна історія». Наприклад, це означення використовувалося низкою авторів на сторінках «Літературно-наукового вістника», «Ради» та інших часописів, приміром І. Бондаренком³ та різними дописувачами у відмінних контекстах. До того ж наприкінці XIX – на початку XX ст. у межах імперії Романових було видруковано низку перекладних праць із економічної історії⁴.

Отже, напередодні Першої світової війни вирізнення економічної історії як окремої предметної області та дисциплінарної сфери в українській науці зумовлювалося як назрілими потребами та зацікавленнями у світлі багатьох дослідницьких практик, так і політичними й культурно-громадськими інтересами.

Проте реалізувати ці устремління на полі національної соціогуманітаристики, розділеної імперськими кордонами та залежною від передумов і впливів кількох культурних середовищ, так і не вдалося. Утім намітилися очевидні тенденції витіснення архаїчних означень «внутрішня історія», «історія господарського побуту» у студиях із вивчення соціальної та економічної минувшини.

5. 2. Первісне конституювання економічної історії в українській соціогуманітаристиці 1920-х рр.

Революційні й військово-політичні події суттєво змінили горизонт очікувань і сподівань у царині суспільних та гуманітарних наук. Передусім стався кардинальний зсув дослідницьких практик, наукових, соціальних і культурних зацікавлень, який визначався поворотом до студіювання історії «масової» людини – спільнот, верств, станів, масштабних процесів і явищ, середовищ, умов і обставин колективного буття і т. п.

Отож вимальовуються, набувають виразності та кристалізуються пізнавальні орієнтири, зорієнтовані на вивчення «масової» людини та соціальних та економічних теренів її побутування у світлі тодішньої сучасності й давньої-недавньої минувшини. Ці повоєнні світовідчужання й настрої доволі добре відображено в рефлексіях М. Грушевського, котрий гадав, що «соціальне і культурне, а з ним і наукове життя Європи виходить на нові дороги і вимагає нових форм, нових засобів і нових підходів, в життю науковім і культурнім так само, як в економічнім і політичнім»⁵.

У певному сенсі пореволюційні 1920-ті рр. успадкували тенденції, котрі намітилися ще напередодні Першої світової війни, але були істотно обтяжені «травма-

¹ В київському Українському науковому товаристві // Рада (Київ). 1908. 28 октяб. / 9 груд. (№ 246). С. 3.

² Джиджора І. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр. Львів, 1911. [2], 143 с.

³ Бондаренко І. Характеристика середніх віків (Дм. Вас. Буяльскому, любому другуви) // Літературно-науковий вістник. 1911. Кн. 10. С. 46, 48–49.

⁴ Див., приміром: Эшли У. Дж. Экономическая история Англии в связи с экономической теорией / Пер. Н. Муравьева; под ред. Д. М. Петрушевского. Москва, 1897. Ч. 1: С XI до XIV столетия. 247 с.; Ч. 2: С XIV до XVI столетия. С. 249–814.

⁵ Грушевський М. Передмова // Грушевська К. З примітивної культури. Розвідки і доповіді / З передм. акад. Мих. Грушевського. [Київ,] 1924. С. 3.

тичною» воєнно-революційною спадщиною та інтелектуальними й культурними поразками навколо неї. «Ми втрачаємо ґрунт під ногами і навколо нас носяться вихором найрізноманітніші можливості наступного становлення, звичайно, в першу чергу там, де світова війна призвела до тотального перетворення, в Німеччині та в Росії», – так характеризував тодішні кризові світовідчуття німецький філософ й історик Ернст Трельч¹.

Соціологізація суспільних і гуманістичних наук нав'язувала нові виміри конструювання минулого, зокрема спонукала до представлення історії «знизу» в річці масових явищ і процесів, що природно генерувало зацікавлення економічною та соціальною сферами. На цьому тлі розгорнулася дальша соціологізація минувшини, котра спричинилася до потужного розвою економічної й соціальної історії впродовж 1920–1930-х рр.

З одного боку, пізнавальні й аксіологічні настанови доби «масової історії» завдали нищівного удару по універсалізму дослідницьких практик, породжених класичним або традиційним історієписанням ХІХ ст. Натомість розгорнулася широка диференціація і специфікація історичних наративів, які дедалі частіше посідали локалізовану предметну царину – політичну, соціальну, економічну, культурно-духовну і т. п.

З другого боку, постали широкі інструментальні й евристичні можливості для концептуалізації суспільства як певної цілісності, котрі пропонували нове підґрунтя для холізму. Відтак «тотальна» історія школи «Анналів» упродовж 1930-х рр. формувалася під гаслом єдності соціальної, економічної та цивілізаційної історії². Своєрідною предтечею цього підходу вважають славнозвісну теорію «історичного синтезу» Анрі Берра, котра справила неабиякий вплив на французьку історіографію³.

Саме у цьому річці протягом 1920-х рр. розгортається поворот до вивчення історії соціальних спільнот – класів, верств, прошарків та їхнього економічного й політичного буття. За висловом О. Оглоблина, «нова советська доба вимагала від нас, істориків, скерувати увагу цілого курсу в бік *соціально-економічних чинників* історичного процесу, і то переважно нової доби – 19–20 століття»⁴.

Проте його старший колега М. Слабченко трактував й оцінював тодішні метаморфози у ширшій перспективі. На його думку, «українська історична наука переживає тепер перехід од давніх тем та метод до нових. Стара, часом дуже поетична, оповита флером романтики, історія героїв і театральних, навмисне іноді прикрашених подій (послатися можна на знаменитий напад турків на Січ 1675 р.), відмирає й замінюється *історією буденного життя, маленького, масового сірого героя, переходить на студію господарства, економічної, політичної й громадської думки стає історією процесів*, до чого треба підходити з новими удосконаленішими, порівнюючи до давніх методами»⁵.

¹ Трельч Э. Историзм и его проблемы. Логическая проблема философии истории / Пер. с нем; отв. ред. и авт. послесловия Л. Т. Мильская. Москва, 1994. С. 13–14.

² Февр Л. Лицом к ветру. Манифест «Новых анналов» // Февр Л. Бои за историю / Отв. ред. А. Я. Гуревич. Москва, 1991. С. 39–40.

³ Гуревич А. Я. Исторический синтез и школа «Анналов». Москва, 1993. С. 41.

⁴ Оглоблин О. Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року). Мюнхен; Нью-Йорк, 1973. С. 4.

⁵ Слабченко М. Рец. на кн.: Оглоблин А. П. Очерки истории украинской фабрики: Предкапиталистическая фабрика. Киев, 1925 // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. Київ, 1926. Кн. 7/8. С. 557.

Зауважимо, що вже у законопроекті та робочих матеріалах до заснування Української академії наук, розроблених 1918 р., передбачалося розгортання «дослідів економіки і соціального побуту», а також заснування кафедр «історії господарства взагалі» й «історії господарства та господарської географії України»¹. Тим більше, що відділ соціальних наук заснованої Української академії наук спершу очолював М. Туган-Барановський, який мав поважні зацікавлення на ниві економічної історії. Проте він не встиг розгорнути широку програму наукових студій, оскільки помер на початку 1919 р.².

Утім післяреволюційна дійсність продукувала новітні запити, котрі в тому чи іншому вигляді транслювалися до національного історієписання. Конструювання та репрезентація історії як національної минувшини повсякчас висували низку питань щодо просторової структури, територіальних зв'язків і місцевих прикмет різних районів / регіонів, котрі плавно перетікали на поле відкриття, досягнення й представлення України як багатоманітної цілості з різними економічними, соціальними, демографічними та культурними особливостями.

Не випадково питання геологічного, фізико-географічного, господарського, демографічного, мовного, етнокультурного та іншого районування України пролягають суцільним рефреном в українській соціогуманітаристиці 1920-х рр., що виразно простежується у студіях К. Воблого, М. Дольницького, Ф. Петруня, С. Рудницького, А. Синявського, П. Тутківського, І. Фещенка-Чопівського та інших учених. До того ж проблеми районування України висунули цілу низку запитів щодо економічної та соціальної минувшини окремих місцевостей.

У світлі таких пізнавальних настанов, інтелектуальних настроїв та культурної атмосфери 1920-х рр. з'являється низка українських історичних наративів, які тією чи іншою мірою були концептуалізовані та представлені в дусі «масової» історії, передусім відводили провідну роль економічним і соціальним площинам у конструюванні минувшини. Саме вони спричинилися до конституювання й інституціоналізації економічної історії України як субдисциплінарного напрямку, хоч і не завершених уповні протягом післяреволюційних часів.

З-поміж означених студій варто виокремити масштабний проект одеського історика М. Слабченка «Організація господарства України від Хмельнищини до Світової війни» («Организация хозяйства Украины от Хмельнищины до Мировой войны»), котра планувалася як десятитомник (видано п'ять томів), а також його тритомник (видано два томи) «Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст.».

«Організація господарства України...» первісно планувалася М. Слабченком у вигляді п'яти частин: Лівобережна Україна XVII–XVIII ст., Запоріжжя, Правобережна Україна XVII–XVIII ст., Україна до 1861 р. та після селянської реформи. Водночас перша частина (Лівобережна Україна) поділялася ще на 6 томів: землеробство у зв'язку із сільським господарством, стара українська фабрика, торговельний капіталізм, організація господарства Гетьманщини та публічне господарство Старої України³.

¹Зб. праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві. Київ, 1919. С. 12, XXXII.

²Історія Академії наук України 1918–1923. Документи і матеріали / Гол. ред. П. С. Сохань. Київ, 1993. С. 207.

³Слабченко М. Е. Организация хозяйства Украины от Хмельнищины до мировой войны. Одесса: Государственное издательство Украины, 1922. Ч. 1: Хозяйство Гетманщины в XVII–XVIII столетиях. Т. 1: Землевладение и формы сельского хозяйства. С. VIII.

З огляду на такий величезний масштаб Д. Багалій слушно схарактеризував проєктовану серію праць М. Слабченка як «грандіозний план»¹. Натомість Б. Крупницький гадав, що «це була піонерська праця, хоч авторові можна закинути в методологічній відношенні поспішність висновків і спертя на досить убогі матеріяли, що не давали права робити широкі висновки»².

З проєктами М. Слабченка немовби перегукувалася запланована шеститомна серія (видано три книги) монографічних нарисів О. Оглоблина «Очерки истории украинской фабрики: Мануфактура в Гетманщине» (Т. 1), кріпацька фабрика (Т. 2), «Очерки истории украинской фабрики: Предкапиталистическая фабрика» (Т. 3), внутрішня організація фабрики (Т. 4) та капіталістична фабрика (Т. 5–6)³.

Зауважимо, що масштабні проєкти зі студіювання економічної, точніше соціально-економічної історії постали у післяреволюційній культурній й інтелектуальній атмосфері. Загалом 1920-ті рр. – доба пореволюційного романтизму в українській соціогуманітаристиці, насамперед групової експресії і творчих експериментів нової генерації письменників, митців, учених. Ці віяння та впливи простежуються у стилістиці творів, постановці нових масштабних проблем, опануванні новітніх теренів творчості й навіть у самоідентифікації низки українських істориків цього покоління, зокрема О. Оглоблина й М. Слабченка як представників «нової революційної школи»⁴.

Ту самобутню, наелектризовану культурну й інтелектуальну атмосферу досить точно передав М. Слабченко у листі до О. Оглоблина від 16 лютого 1926 р.: «Ми – революція, а старі – архів, котрий ми ж й студіювати будемо да студіюєм. Тяжко нам, бо нам не дають можливості готувати собі помічників. Ми даємо філософію й метод, а ті пани займаються нагромадженням фактів. Куди їм?»⁵.

Цей пасаж напрочуд добре відображає тогочасні почування, настрої й устремління як на полі економічної та соціальної історії, так й української минувшини взагалі. За великим рахунком, ішлося про амбітні плани молодих науковців, які прагнули закласти базову основу для студіювання історії України на міцному соціально-економічному підмурку.

М. Слабченко з'явився на авансцені українського історієписання ще у довоєнний час як інтелектуал із лівацькою орієнтацією (член Революційної української партії, УСДРП, згодом – прихильник лівих-есерів «боротьбистів») і виходець із робітничих низів – від дитинства він працював у підземеллях одеських каменярень⁶.

Варто згадати й наукове стажування М. Слабченка у Школі права університету Сорбонна (Париж) протягом 1911–1912 рр., завдяки якому він спізнався як із фран-

¹ Багалій Д. Історіографічний вступ [до «Нарису історії України на соціально-економічному ґрунті»] // Багалій Д. Вибрані праці: У 6 т. / Упоряд., вступ. ст. і ком. В. В. Кравченка. Харків, 2001. Т. 2: Джерелознавство та історіографія історії України. С. 319.

² Крупницький Б. Українська історична наука під Советами (1920–1950) / На правах рукопису; вступ. слово Н. Полонської-Василенко. Мюнхен, 1957. С. 17.

³ Винар Л. Наукова творчість Олександра Петровича Оглоблина // Укр. історик. 1970. № 1/3. С. 10.

⁴ Оглоблин О. Пам'яті Дмитра Багалія (1857–1932–1957): (Дмитро Іванович Багалій і українська історична наука) // Оглоблин О. Студії з історії України: Статті і джерельні матеріяли / За ред. Л. Винара. Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995. С. 256; Його ж. Проблема схеми історії України... С. 7.

⁵ Заруба В. Михайло Слабченко в епістолярній та мемуарній спадщині (1882–1952). Дніпропетровськ, 2004. С. 67.

⁶ Санцевич А. В. Видатний український історик М. Є. Слабченко. Київ, 1993. С. 8–9.

цузькими соціалістами та тамошніми політичними емігрантами з імперії Романових, так і з досягненнями й новаціями західноєвропейської соціогуманітаристики¹. Відтак, у текстах сучасних науковців побутують навіть спроби порівняти студії М. Слабченка з соціально-економічною минувшини, видані протягом 1920-х рр., із соціальною історією, котра постала у межах знаменитої французької школи «Анналів»².

Урешті у своєму життєписі, написаному 31 січня – 1 лютого 1930 р. у в'язничних казематах, М. Слабченко доволі категорично означає власне місце в тодішній українській соціогуманітаристиці. «Я поклав підвалини для теорії укр[аїнського] права періоду Гетьманщини, я відкрив економічну історію України, я побудував нову історію України», – стверджував одеський учений навіть у драматичний і трагічний момент своєї інтелектуальної біографії³.

Подібні розумування споглядаємо і в листах М. Слабченка до І. Лінниченка⁴. Крім того, першість одеського вченого у розробці й концептуалізації економічної історії України-Гетьманщини визнавали навіть дослідники по той бік радянського кордону⁵. Ця роль М. Слабченка як одного з дослідників-фундаторів економічної історії України протягом 1920-х рр. продукує виключну увагу до його концептуальних пропозицій.

Наріжний концепт найбільшої та найвідомішої праці М. Слабченка «Організація господарства України від Хмельнищини до світової війни» спирається на тезу про українське господарство як «необхідну ланку у ланцюзі європейських господарств»⁶. Навіть більше, автор обстоює думку, що Стара Україна не була «самодостатнім замкнутим господарським організмом, але входила як одна зі складових ланок до європейського економічного концерту»⁷. На думку О. Оглоблина, така пропозиція М. Слабченка «встановлює поняття українського економічного організму й процес економічного розвитку України вивчає на тлі світової економіки»⁸.

Зауважимо, що М. Слабченко розглядав «Організацію господарства України...» як студію здебільшого методологічного спрямування. Тож добір і опрацювання фактографічного матеріалу автор уважав другорядною метою. Натомість учений концентрував увагу на дослідницькому інструментарії й основних концептах своєї студії. У листі до Д. Кравцова у серпні 1927 р. він наголошував: «І значінне моєї роботи полягає як раз в нових точках погляду. Для такої роботи чисто методологічного змісту не представляється надто важним нагромадження матеріалу...»⁹.

¹ Заруба В. Історик держави і права України академік М. Є. Слабченко (1882–1952): Монографія. Дніпропетровськ, 2004. С. 63–64, 279.

² Водотика С. Г. Нариси історії історичної науки УСРР 1920-х років. Київ; Херсон, 1998. С. 140.

³ Слабченко М. Мій життєпис (1930 р.) // Заруба В. Михайло Слабченко в епістолярній та мемуарній спадщині... С. 35.

⁴ Музичко О. Листи Михайла Слабченка до Івана Лінниченка // Київська старовина. 2007. № 2. С. 139.

⁵ Андрусак М. Досягнення і завдання сучасної української історіографії (Відчит на Шевченківській Академії Наук. Т-ва ім. Шевченка 6-го ц. м.) // Діло (Львів). 1934. 17 трав. (№ 127). С. 2.

⁶ Слабченко М. Е. Организация хозяйства Украины... Ч. 1, т. 1. С. V.

⁷ Там же. С. 95.

⁸ Оглоблин О. П. «Історія України» (Конспект за лекціями професора Оглоблина). II-й курс соц.-істор. відділу Ф. П. О. [факультету партійної освіти] 1929/30 академічного року. Т. 2 [друк. Київським Окрліг. тираж 37 прим.] // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 3561, оп. 1, спр. 292, арк. 55.

⁹ Заруба В. Михайло Слабченко в епістолярній та мемуарній спадщині... С. 120.

Провідна ідея М. Слабченка спиралася на уявлення, що національна історія є лише вислідом, точніше локальною варіацією чи проекцією всесвітньої минувшини. Така вихідна настанова робила завузькою концептуалізацію історії, до основи якої закладалась лише державна чи національна ідея. *«Не історія даного народу чи даної держави слугує предметом науки, а одноманітні вияви життя, котрі постають в однорідних умовах, які ведуть до однорідних наслідків. За такої точки зору отримуємо єдину історичну науку. Національні історії не частини так званої всесвітньої історії, а та сама світова історія, проте взята у меншому масштабі, в історії національній міститься світова з певними відхиленнями, спричиненими географічним положенням. Що міститься у нашій історії, міститься і в історії будь-якої іншої країни, будь-якої держави»,* – підкреслює автор¹.

Такі розумування почасти нагадують позитивістські дослідницькі стратегії та пізнавальні взірці, котрі тяжіли до одноманітного представлення минувшини. У широкому розумінні ці настанови здебільшого скеровані на пошук аналогій і подібностей.

Видається, що теза про єдність світової та різних національних історій є одним із установчих концептів М. Слабченка як історика. Ба більше, він стверджує, що «студіювати нашу історію (й не тільки, розуміється, нову) потрібно у зв'язку з господарчим життям Європи, ба навіть й усесвіту. *Завдяки такому підходу можна спостерігати єдність процесів і визначати в більшій-меншій мірі темп його і в різних країнах, і особливо та зокрема в нас*»².

Вказана концептуалізація нав'язувала базову всесвітню соціологічну схему минувшини, котру М. Слабченко називав теорію «єдиного процесу». Остання здебільшого вибудовувалася шляхом екстраполяції, себто переносилася на національні терени у вигляді видозмінених ідей, апробованих у працях низки відомих учених. Очевидно, саме ці риси продукують схожість із пізнавальними настановами «першого» та критичного чи модернізованого позитивізму, на інтелектуальному підсонні якого конституювалася соціологія.

Та рівень модифікації запозичених концептів у концептуалізації одеського вченого залежав від місцевих «відхилень», передумов і обставин. Палким прихильником теорії «єдиного процесу» та «синтетичного методу» М. Слабченка був його багатообіцяючий учень М. Рубінштейн, який пізніше став автором відомого посібника «Русская историография» (Москва, 1941)³.

Таким чином, національні чинники та місцеві передумови М. Слабченко розглядав як своєрідний стрижень або першооснову української минувшини, точніше спосіб розгортання тих світових та європейських тенденцій, який слід виявити, описати й осягнути дослідникам із локальної перспективи історієписання. «Місцеві фактори», хоч і творили певну своєрідність, але не могли вирвати «країну із загального економічного концерту». Відтак автор уважав, що Україна пережила з більшою чи меншою самотутністю всі стадії, властиві світовому господарству⁴.

Зрештою М. Слабченко гадав, що історична наука міжвоєнної доби досягла тієї критичної межі, котра дозволяє кардинально трансформувати дослідницький

¹ Слабченко М. Е. Организация хозяйства Украины... Ч. 1, т. 1. С. 122.

² Його ж. Рец. на кн.: Оглоблин А. П. Очерки истории украинской фабрики: Предкапиталистическая фабрика. С. 557.

³ Заруба В. Историк держави і права С. 114.

⁴ Слабченко М. Е. Организация хозяйства Украины... Ч. 1, т. 1. С. V.

інструментарій, зокрема замінити порівняльно-історичний метод на «синтетичний». За його візією, такі метаморфози вмотивують «історичну науку до вивчення фаз у житті людства. На долю національних історій випаде вивчення того, як відбувалася, як проминала фазисність, загальна ж історія складає зміст того, що представляла собою дана фаза. У зв'язку з цим доведеться переглянути весь зміст історичної науки. “Мандрування” різних явищ, наслідування, рецепція і т. п. постануть в іншому вигляді, в іншому світлі, в іншому розумінні»¹.

Чільне місце в студіюванні економічної минувшини М. Слабченко відводив типологічному інструментарію. Скажімо, характеризуючи погляди економіста М. Зібера він відзначає: «Отримуємо деяку, так би мовити, *повторюваність соціальних феноменів, витворюється уява про типовість відразу для всього комплексу економічних і соціальних явищ*. Зазначена обставина виявляється не тільки в одному місці чи у одного народу: *типове повсюдно типове*. У найрізноманітніших місцевостях віднаходимо певну с и м е т р і ю (розбив М. Слабченка. – О. Я.) явищ. Такий, скажімо, феодалізм – устрій, який споглядаємо як у некультурних народів Сходу, так і у середньовічній Європі»². Відтак «синтетичний метод» одеського дослідника нагадує універсальне типологічне маркування минувшини, передусім економічної й соціальної, за рахунок екстраполяції всесвітніх тенденцій на національні обшири.

За версією М. Слабченка, кінцевим продуктом соціологічного чи «синтетичного» представлення національної історії є проміжні концепти (типи, форми, структури), котрі мають продемонструвати розгортання певних фаз чи стадій, властивих «єдиному процесу» на обширах всесвітньої історії, але на конкретному місцевому матеріалі.

Зрештою, концептуалізація одеського вченого незаперечно тяжіє до універсальної стадіальної репрезентації історії, котра значною мірою визначається матеріальними й економічними чинниками, процесами, передумовами та обставинами. Не випадково історик подає минувшину у вигляді відповідних стадій-фаз, як-от феодалізм, торговельний капіталізм, кріпосницька доба, буржуазно-капіталістичний устрій та ін.³

Показовим є ставлення М. Слабченка до марксизму, котрий він розглядає як новий, «революційний метод» чи «революційну методологію» пізнання⁴. Однак це захоплення в жодному разі не було абсолютним, а лише релятивним. Історик гадав, що марксистський інструментарій не є ексклюзивним і моністичним! Отож марксизм був лише одним із низки компонентів, якими послуговувався одеський інтелектуал у конструюванні та представленні української минувшини як економічної й соціальної історії.

Приміром, М. Слабченко доволі вільно вживав концепти й ідеї Е. Бем-Баверка, К. Бюхера, М. Вірта, Р. Гільфердінга, В.-С. Джевонса, В. Зомбарта, К. Каутського, М. Ковалевського, В. Лексіса, П. Маслова, К. Менгера, М. Павлова-Сільванського, М. Покровського, М. Рожкова, П. Сорокіна, Г. Спенсера, П. Струве, М. Тугана-Барановського, Г. Швіттау, Г. фон Шмоллера, Р. Штамллера та низки інших учених і мислителів. У цьому розрізі його тексти являють собою досить строкату палітру різноманітних ідей, візій і концепцій, прикладених до української минувшини й проілюстрованих фактографічним матеріалом, хоч часто-густо у фрагментарному чи епізодичному вигляді.

¹Слабченко М. Е. Организация хозяйства Украины... Ч. 1, т. 1. С. 122.

²Слабченко М. Е. Николай Иванович Зибер // Зибер Н. И. Очерки первобытной экономической культуры / Вступ. ст. М. Е. Слабченко. Одесса, 1923. С. XII.

³Его же. Организация хозяйства Украины... Ч. 1, т. 1. С. V.

⁴Заруба В. Историю держави і права... С. 165, 287.

Наприклад, М. Слабченко застосовує відомий концепт В. Зомбарта про економічний децентралізм ранньомодерного господарства з його відомої студії «Сучасний капіталізм»¹ для пояснення аграрного характеру господарського устрою Гетьманщини². Навіть більше, одеський історик наголошує, що вживає «господарські типи», виведені в працях В. Зомбарта та К. Бюхера щодо класифікації організації виробництва України XVI–XVIII ст., насамперед для демонстрації «недоведеного переходу від одного типу господарства до іншого (що іноді називають еволюцією господарських форм)»³.

Однак інші пропозиції К. Бюхера М. Слабченко сприймав вибірково. Скажімо, він назвав «історичною й економічною нісенітницею» твердження К. Бюхера про те, що торгівля є вислідом лише високого промислового розвитку країни⁴. Така позиція автора вмотивовувалася тим, що теза про «торгівельний капіталізм» як первинну форму буржуазних відносин посідала чільне місце у його концептуалізації. Тому М. Слабченко наголошує, що «торгівельний капіталізм Старої України» відображав загальноєвропейські тенденції⁵. Зазначимо, що схожі концепти про торгівельний капіталізм на обширах Росії у XVII ст. побутували у працях О. Богданова, М. Покровського, М. Рожкова та ін.

Водночас М. Слабченко з великим зацікавленням вживав ідеї В. Зомбарта. Останній був одним із найавторитетніших дослідників становлення капіталістичної економіки, у працях якого марксистські постулати химерно перепліталися з думкою про особливий «дух буржуа». На перший погляд, ця теза В. Зомбарта нагадувала концепцію «протестантської етики й духу капіталізму» М. Вебера, проте насправді репрезентувала іншу концептуальну пропозицію, порівняно з веберіанською візією, позаяк була скерована на пошук інших ментальних основ виникнення капіталізму.

Відзначимо, що чимало вчених активно послуговувалися тритомником В. Зомбарта «Сучасний капіталізм» та його іншими працями на теренах радянської соціогуманітаристики 1920-х рр., особливо дослідники, котрі розробляли економічну та соціальну минувшину.

Та найпоказовішою є спроба М. Слабченка сполучити марксистські підходи з теорією граничної корисності австрійської економічної школи (Е. Бем-Баверк, К. Менгер та ін.), котра була вельми популярною в європейській і світовій соціогуманітаристиці першої третини XX ст.

З одного боку, М. Слабченко гадав, що ця теорія здебільшого конструювалася поза історичною перспективою. Наприклад, він уважає, що Е. Бем-Баверк оперував, як правило, гіпотетичними випадками, К. Менгер виходив переважно з уявлень ізольованого господарства, а візія англійського економіста й прибічника цієї теорії В.-С. Джевона не пропонує задовільного пояснення для багатьох явищ і процесів у царині економічної минувшини.

Натомість М. Слабченко обстоює думку, що історію господарства чи економічну минувшину неможливо досягнути поза соціальними контекстами⁶. «Соціальне за-

¹ Зомбарт В. Современный капитализм / Пер. с нем. под ред. М. А. Курчинского. Москва, 1905. Т. 2: Теория капиталистического развития. С. 115–117.

² Слабченко М. Е. Организация хозяйства Украины от Хмельницыны до мировой войны. Одесса, 1922. Ч. 1: Хозяйство Гетманщины в XVII–XVIII столетиях. Т. 2: Судьбы фабрики и промышленности. С. 7 (прим. 1–2).

³ Там же. С. 23.

⁴ Слабченко М. Е. Организация хозяйства Украины от Хмельницыны до мировой войны. Б. м., 1923. Ч. 1: Хозяйство Гетманщины в XVII–XVIII столетиях. Т. 3: Очерки торговли и торгового капитализма. С. 2.

⁵ Там же. С. V.

⁶ Слабченко М. Е. Организация хозяйства Украины... Ч. 1, т. 3. С. 95.

цікавлення пов'язує конкретні господарські цілості єдиним нерозривним ланцюгом, де моменти суб'єктивний та об'єктивний усвідомлюються одразу, не ізольовано один від іншого», – зауважує історик¹.

З другого боку, схилиючись до марксистського трактування, М. Слабченко не хоче ігнорувати й суб'єктивні та психологічні виміри господарських взаємин, на яких акцентувала увагу австрійська економічна школа. Проте історик розрізняє чи специфікує їх відповідно до тієї чи іншої епохи. На його думку, «вчення про корисність конкретно у кожену добу має своє відображення: для XVII стол. точка зору австрійської школи може бути прийнята. Менгер недаремно висував ознаки корисності; він оперував старовинною літературою, посиланнями на яку містять примітки до його “Основ”²; коли ж ми маємо справу з XVIII стол., то вичерпна формула праці подана Марксом»³.

Іншою прикметною рисою історичного письма М. Слабченка є суцільна, здебільшого апріорна екстраполяція та генералізація. Зазвичай більшість його студій із соціально-економічної історії розпочинається з висунення установчих, інколи досить категоричних тез, до яких він апелює у процесі фактографічного обґрунтування висновків, узагальнень, гіпотез і т. п. Ці концепти є самоцінними для автора попри те, що вони часто-густо випадають, а то й помітно суперечать фактологічній чи емпіричній канві викладу. Скажімо, В. Романовський у розвідці, присвяченій орендним відносинам на Лівобережній Україні, гадав, що М. Слабченко подав не тільки уривчасті відомості, а й запропонував їхнє «фантастичне висвітлення»⁴.

Врешті, ще один недолік студій М. Слабченка з економічної та соціальної історії простежується у царині термінології, позаяк виявляє брак розробленого понятійного апарату, а також суперечливість і невизначеність ужитих понять і концептів. За спостереженням П. Федоренка, «проф. Слабченко, клясифікуючи види виробництва за своїми схемами, обмежує своє завдання лише констатуванням певних форм виробництва. Але й до констатування треба поставити певні вимоги. Перша й головна з них – точність означень і формулювань, себто питання про термінологію. Великим мінусом книги, яку присвячено промисловості, треба вважати те, що автор, будуючи свої схеми, зовсім обминає це питання, не надаючи видимо йому жадного значіння»⁵.

Здебільшого М. Слабченко тримався думки, що саме соціальні та економічні процеси й чинники відіграли вирішальну роль у руйнації України-Гетьманщини. Утім він намагався синхронізувати ці перетворення з кардинальними геополітич-

¹ Слабченко М. Е. Организация хозяйства Украины... Ч. 1, т. 3. С. 95.

² Йдеться про працю: Менгер К. Основания политической экономии: Общая часть. Одесса, 1903. 278 с.

³ Слабченко М. Е. Организация хозяйства Украины... Ч. 1, т. 3. С. 96.

⁴ Романовский В. А. К истории аренды на Левобережной Украине во второй половине XVII – начале XVIII вв. (К вопросу о первоначальном накоплении) // Некоторые вопросы социально-экономического развития юго-восточной России. Ставрополь, 1970. С. 347.

⁵ Федоренко П. З спірних питань економіки України (Рец. на кн.: Слабченко М. Е. Организация хозяйства Украины от Хмельничны до мировой войны. Б. м., 1922. Ч. 1: Хозяйство Гетманщины в XVII–XVIII столетиях. Т. 1: Землевладение и формы сельского хозяйства; Б. м., 1922. Т. 2: Судьбы фабрики и промышленности; Б. м., 1923. Т. 3: Очерки торговли и торгового капитализма; Б. м., 1925. Т. 4: Состав и управление государственным хозяйством Гетманщины XVII–XVIII вв.; Його ж. Организация господарства України від Хмельничны до світової війни. Б. м., 1923. Т. 1: Землеволодіння та форми сільського господарства Гетьманщини XVII–XVIII століттів) // Україна. 1929. Кн. 35: (лип.–серп.). С. 21.

ними зрушеннями XVIII ст. на обширах Східної Європи, передусім у Північному Причорномор'ї. На його думку, «імперія не тільки висувалася до Понту Евксинського (Чорного моря. – О. Я.) та Балтики, але мала озброєною рукою захищати їх і закріплюватися на рубежах, щоб не бути відкинутою до своїх етнографічних кордонів. Потреба пробитися до морів та ринків робила Росію імперіалістичною країною, а оскільки Україна перебувала на шляху до моря, то і стосовно України проводилася політика, котра мала обернути українську республіку на російську провінцію»¹.

Наприкінці 1920-х рр. М. Слабченко продовжував працювати над черговими томами монографічної серії «Організація господарства України...». Припускають, що частина матеріалів, зібраних М. Слабченком для восьмого й дев'ятого томів «Організації господарства України...», була видрукувана у вигляді конспекту лекцій «Боротьба за системи землеволодіння і форми господарства в Україні XIX–XX ст.»². Та подальші томи «Організації господарства України...» світу так і не побачили, хоч і обіцяли низку новацій у царині економічної та соціальної історії України.

Головною ідеєю М. Слабченка щодо концептуалізації української історії XIX – початку XX ст. була теза про об'єднання української території (Правобережжя, Лівобережжя, Слобідська Україна, Степова Україна та ін.) як висліду потужного й невпинного економічного процесу. Він навіть стверджує, що «XIX століття застає, таким чином, Україну об'єднану. Протягом шести десятків років вона переживає добу осідання нових елементів і організовується на основі кріпосного права, а після селянської реформи швидко простує шляхом промислового розвитку та капіталізму»³.

До того ж М. Слабченко не тільки обстоює, а й доповнює цей концепт, зокрема зауважує, що «українське господарство XIX стол. перед 1861 р. являється об'єднаним і ваготіючим до своїх кінцевих пунктів – до Чорного моря, зв'язаним різними путами зі своїм (розбив М. Слабченка. – О. Я.) закордонним споживачем»⁴. Ці думки та спостереження впливали з теорії «єдиного процесу» на обширах всесвітньої історії, котра мала імплементувати до концептуалізації української минувшини провідні загальноєвропейські тенденції, опрацьовані в студіях багатьох відомих учених та мислителів.

Напрочуд цікавою виглядає й хронологічна локалізація «Матеріалів до економічно-соціальної історії України XIX століття», котра в назві задекларована у межах XIX ст., але де-факто розширена автором до початків XX ст. Перший том «Матеріалів» охоплює дореформені часи (до 1861 р.), другий – закінчується революцією 1905 р., а третій (невиданий і, очевидно, на сьогодні втрачений) – репрезентує період до 1920 р.

Отож М. Слабченко маркує історичний процес XIX – початку XX ст. як єдину історичну епоху, що тою чи іншою мірою нав'язує аналогію з популярним концептом «довгого» XIX ст. У певному розумінні одеський історик намагався представити власну проєкцію українського «довгого» XIX ст., але, звичайно, спирався на тодішні дослідницькі стратегії та пізнавальні взірці.

Концептуальні віхи й інструментальні маркери М. Слабченка вжиті у монографічному циклі праць «Організація господарства України...» повною мірою

¹ Слабченко М. Е. Организация хозяйства Украины. Ч. 1, т. 1. С. 103.

² Водотика С. Г. Нариси історії історичної науки УСРР... С. 135.

³ Слабченко М. Е. Организация хозяйства Украины... Ч. 1, т. 1. С. VII.

⁴ М. С. [Слабченко М. Е.] Передмова // Слабченко М. С. Матеріали до економічно-соціальної історії... Т. 1. С. IV.

побувають і в «Матеріях». Це – матеріалістична чи економічно-соціальна домінація, котра часом межувала з детермінізмом, стадіальна репрезентація минувшини, жорстка каузальність, апріорна генералізація фактографічного матеріалу, накинута «згори» у вигляді установчих положень, порівняльне висвітлення господарських, соціальних та правничих практик у світлі європейських взірців і аналогів тощо.

Таким чином, генеральна авторська настанова, скерована на виявлення своєрідності «шляхів, що ними простувала Україна» та «ухилів» у макроконтекстах всесвітньо-історичного процесу. Цей лейтмотив простежується як в «Організації господарства України...», так і на сторінках «Матеріалів»¹. Тому історик розглядав останнє видання як «загальний каркас нової Української історії»², побудований на ґрунті економічної та соціальної минувшини.

Привертає увагу й темпоральна локалізація, котрою послуговувався М. Слабченко. Він сприймав революцію і революційні війни 1648–1654 та революцію 1917–1921 рр. як знакові віхи, котрі відображали кардинальні метаморфози національної історії суголосні магістральним устремлінням «єдиного процесу» всесвітньої історії. Саме історичні епохи між двома великими українськими революціями перебували в епіцентрі його наукових інтенцій, зокрема стали основою для хронологічної локалізації більшості праць, передусім студій з економічної минувшини.

На сцені української історіографії О. Оглоблин з'явився як репрезентант і поборник «масової» – економічно-соціальної історії. Певна річ, молодий київський історик також перебував під впливом соціологізації історії, хоч і меншою мірою, ніж М. Слабченко.

Передусім, на відміну від свого старшого одеського колеги, О. Оглоблин свідомо концентрував увагу на фактографічній достовірності й особливій формі представлення наукових результатів. «Увага неминуче дробиться на дрібниці. Історія окремих підприємств, у вивченні деталей, які з'ясовують форму (розбив О. Оглоблина. – О. Я.) промисловості, висувається на перше місце. Форма нарисів виявилася єдино можливою», – наголошує вчений³.

Ба більше, для О. Оглоблина як дослідника властивий надзвичайно великий, іноді просто-таки дивовижний масштаб архівної та бібліографічної евристики, а також пильне ставлення до прочитання й потрактування джерел. Водночас ця сумлінність джерелознавця поєднувалася з постановкою великих і масштабних завдань у царині економічної та соціальної історії. Про це свідчать задекларовані дослідницькі інтенції О. Оглоблина, котрі виразно постулюють авторські наміри: «встановити послідовний хід розвитку української фабрично-заводської промисловості, виокремити головні моменти цього розвитку, схарактеризувати основні форми цієї промисловості...»⁴.

Саме на цьому ґрунті постала його самобутня концепція «господарської автономії України»⁵, котра справила поважний вплив на конституювання економічної

¹ М. С. [Слабченко М. Є.] Передне слово // Слабченко М. Є. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX століття. [Одеса], 1927. Т. 2. С. 4.

² Там само. С. 4.

³ Оглоблин А. П. Очерки истории украинской фабрики: Мануфактура в Гетманщине. Киев, 1925. С. 4.

⁴ Там же. С. 3.

⁵ Оглоблин А. П. Очерки истории украинской фабрики: Предкапиталистическая фабрика. [Киев,] 1925. С. 4.

історії в українському історієписанні 1920-х рр. Водночас О. Оглоблін досить критично сприймав екстраполяції різних концептів європейських інтелектуалів на український ґрунт, які часто-густо побутували в текстах М. Слабченка.

Первісна дослідницька програма О. Оглобліна почасти нагадувала конструкцію відомої студії М. Туган-Барановського «Русская фабрика в прошлом и настоящем: Историко-экономическое исследование» (Санкт-Петербург, 1898. Т. 1). О. Оглоблін¹ довелося навіть реагувати на гострі зауваги М. Ткаченка² стосовно впливів означеної роботи на його монографії про мануфактуру в Гетьманщині та передкапіталістичну фабрику. «Вихваліяння» М. Тугана-Барановського закидалося автору й пізніше, зокрема під час т. зв. дискусії навколо його концепції українського історичного процесу (травень 1931 р.)³.

Вочевидь, О. Оглобліну імпонували наукові погляди М. Туган-Барановського, хоч він не виявляв особливих зацікавлень щодо філософських рефлексій цього вченого, але пильно вивчав його історично-економічні праці.

Зазначимо, що М. Туган-Барановський був неохильний до фетишизації марксизму, зокрема прагнув доповнити й оновити його за допомогою неокантіанської етики. «*Етичний мотив (кантіанство), з погляду Туган-Барановського, був керувачим у житті* і в ім'я його й на ньому мали миритись різні інтереси», – відзначав М. Слабченко⁴. Приміром, М. Туган-Барановський обстоював тезу, що наукове пізнання має бути незалежним від класових інтересів, оскільки вони не можуть пояснити «справжню сутність моралі, релігії, мистецтва й науки»⁵.

Так чи інакше, проте студія М. Туган-Барановського про російську фабрику була своєрідним орієнтиром для О. Оглобліна у процесі висунення і формулювання його дослідницької програми щодо студіювання економічної минувшини. Та впливи цієї роботи на монографічну серію про українську фабрику в жодному разі не варто перебільшувати, позаяк автор розробляв власну концептуальну схему на новому фактографічному матеріалі.

Показовим у цьому розумінні є ставлення О. Оглобліна до неокантіанства й австрійської економічної школи. Наприклад, О. Оглоблін згадує про К. Менгера – одного з фундаторів теорії «граничної корисності», котра була «досить популярна на Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., і якраз під впливом цієї школи були найвидатніші представники науки політичної економії на університетських

¹ Оглоблін О. «Проф. А. П. Оглоблін. Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в Гетманщине. К. 1925, стор. 270. Його ж. Предкапиталистическая фабрика. К. 1925, стор. 324 (sic!)» (З приводу рецензії, вміщеної в журналі «Україна» за 1928 р., ч. 1, за підписом Миколи Ткаченка) // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. Київ, 1928. Кн. 19. С. 287.

² Ткаченко М. Рец. на кн.: Оглоблін О. П. Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в Гетманщине. К. 1925, стор. 270. Його ж. Предкапиталистическая фабрика. К. 1925, стор. 324 // Україна. 1928. № 1. С. 147.

³ Стенографічний звіт дискусії по докладу Скубіцького з приводу буржуазної Оглоблінської концепції українського історичного процесу, що відбулася в Києві в травні м-ці 1931 р. [машинопис] // ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 303, арк. 14.

⁴ Слабченко М. Є. Матеріали до економічно-соціальної історії України ХІХ століття. [Одеса], 1927. Т. 2. С. 220.

⁵ Туган-Барановский М. И. Теоретические основы марксизма. 4-е изд. Москва, 1918. С. 100, 105.

катедрах»¹. Проте він з очевидним скепсисом сприймає основні ідеї цієї теорії, котру вважає своєю даниною інтелектуальної моди.

Характерною рисою історичного письма О. Оглоблина є достатньо виразне окреслення каузальних зв'язків, виявлення і пояснення тих чи інших суперечностей, української економічної своєрідності в загальноімперських межах і т. п. Такі позитивістські канони щодо фактографічної основи студій простежуються і в авторських спробах генералізації й інтерпретації матеріалу, котрі безпосередньо впливали з опрацьованих джерел, себто виразно розрізняли сферу сформульованих узагальнень і гіпотетичних припущень тощо. Отож у студіях О. Оглоблина з економічної чи господарської минувшини складно віднайти необґрунтовані чи умоглядні твердження, котрі рясно циркулюють у працях М. Слабченка, котрого часом навіть називають «фантазером», хоч і в лапках².

Зауважимо, що конструюючи економічну та соціальну історію України О. Оглоблин все ж таки уникає її знеособлення, властивого для багатьох тодішніх студій, зорієнтованих на пізнавальні вимоги та взірці «масової» історії. На сторінках його монографій віднаходимо яскраві й образні характеристики низки історичних осіб, що виказують неабиякі авторські зацікавлення на полі біографістики та генеалогії.

Наукові запити О. Оглоблина до історії українського господарства в цілому були співмірними з тими питаннями, котрі висував й актуалізував М. Слабченко. Певною мірою київський історик навіть поділяв тезу М. Слабченка про переважно колоніальний характер українського господарства XVIII ст., але не був прихильником її абсолютизації. Натомість автор концепції «господарської автономії України» намагався представити її у контексті загальної спрямованості тодішньої російської політики.

Скажімо, О. Оглоблин стверджував, що «монополія московських мануфактур мала не порушуватися. Ця гадка неодноразово відкрито висловлювалася в указах російського уряду. *Українському господарству була вказана роль чисто колоніального господарства.* Однак ця послідовна програма залишилася майже невиконаною. Навіть той слабкий розвиток мануфактури, який ми можемо простежити на Україні, свідчить про те, що в місцевому господарстві були деякі сприятливі умови»³.

Загалом О. Оглоблин гадав, що катастрофа 1709 р. призвела до напливу великих російських землевласників на українські землі, який послабив колоніальну залежність України⁴. Саме в цьому він убачав ті можливості, які склалися для розвою українського господарства і його визволення з «колоніальних пут».

Ба більше, О. Оглоблин гостро критикував постулати «звичайної схеми “руської” історії». На його думку, «внаслідок цієї наукової аберації, поняття України, як самостійного громадського організму (розбив О. Оглоблина. – О. Я.), зникає. Замість єдиної України виступають окремі губернії Імперії, чи то генерал-губернаторства»⁵. Відтак він наголошував, що т. зв. звичайна схема здебільшого

¹ Оглоблин О. Рец. на вид.: Записки Одеського Наукового при У.А.Н. Товариства. Секція соціально-історична / За ред. М. Слабченка. 1927. Ч. 1. 99 с.; 1928. Ч. 2. 92 с.; 1928. Ч. 3. 102 с. // Червоний шлях. 1929. № 7. С. 245.

² Шаповал Ю. «Фантазер» Михайло Слабченко // Шаповал Ю. Доля як історія / Передмова М. Поповича. Київ, 2006. С. 45–53.

³ Оглоблин А. П. Очерки истории украинской фабрики: Мануфактура в Гетманщине. С. 40.

⁴ Там же. С. 40.

⁵ Оглоблин О. Рец. на кн.: Слабченко М. Є. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX століття. Б. м., 1925. Т. 1. VIII, 318 с. // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. Київ, 1926. Кн. 7/8. С. 560.

«науково» підпирала колоніальну політику Російської імперії на Україні й нищення української культури»¹.

Зрештою, у лекційних викладах О. Оглоблина, читаних протягом 1929/1930 академічного року, обстоювалася думка, що засилля схем російської та польської історії спричинилося до «зникнення поняття України, як ЄДИНОГО ГРОМАДСЬКОГО ОРГАНІЗМУ (виділення О. Оглоблина. – О. Я.)»².

Відзначимо, що концепція О. Оглоблина сприймалася неоднозначно. Приміром, М. Яворський обстоював думку, що О. Оглоблин тенденційно формулював питання: «чи Україна в економічному історичному розрізі є колонія, додаток до російської економіки, чи це є самостійна економічна одиниця, яка тільки формально зв'язана політично з Росією»³.

Видається, що О. Оглоблин прагнув не так пояснити соціально-економічну вмотивованість російської політики, як показати на її тлі зародження, становлення та функціонування «українського господарського організму», котрий крок за кроком намагався визволитися з-під державно-політичної зверхності імперії Романових.

Таким чином, антиколоніальний дискурс доволі самотужню вписувався у концептуальну пропозицію О. Оглоблина, котрий пропонував розглядати економічну історію України XVIII – початку XX ст. у вигляді трьох фаз або стадій розвитку: «територіальна економіка» – «національна форма» – «національне визволення»⁴.

Ці концептуальні орієнтири О. Оглоблин уживав у своїх студіях наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. Наприклад, перший випуск його «Нарисів з історії капіталізму на Україні», який дивовижним чином був опублікований 1931 р., себто в розпал «викривальної кампанії» супроти О. Оглоблина, мав доволі промовисту назву – «Україна в суперечках міжнародної економіки й політики за першої половини XIX століття».

Саме студії О. Оглоблина й М. Слабченка певною мірою спричинилися до висунення відомої концепції М. Волобуєва про необхідність економічної цілісності УСРР з огляду на її «нераціональний розвиток» і засилля союзного «централізму»⁵. Почасти таке спостереження потверджує ціла низка посилань у розвідці М. Волобуєва на праці обох істориків (11 разів згадувалося прізвище О. Оглоблина й 5 разів М. Слабченка)⁶, але найбільше про це свідчать споріднені, принаймні, подібні складові у концептуальних пропозиціях О. Оглоблина й М. Волобуєва.

У типологічному плані концептуальна пропозиція М. Волобуєва вибудовувалася у вигляді тріади: а) «азійський тип колонії»; б) перетворення України на «європейський тип колонії»; в) ліквідація «нераціонального централізованого розвитку» й теза про економічну цілісність УСРР. Якщо порівняти цю тріаду М. Волобуєва

¹ Оглоблін О.П. «Історія України» (Конспект за лекціями професора Оглоблина... Арк. 13.

² Там само. Арк. 3.

³ Яворський М. Сучасні течії серед української історіографії // Яворський М. На історичному фронті. Збірка статтів. Б. м., 1929. Т. 1. С. 209.

⁴ Оглоблін О. Проблема української економіки... С. 173–174, 176.

⁵ Гончарук Т. Праці українських істориків О. Оглоблина та М. Слабченка як підґрунтя економічної концепції М. Волобуєва // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний і науковий збірник. Сер.: Історія. Одеса, 2005. Вип. 5. С. 22–32.

⁶ Волобуєв М. До проблеми української економіки // Більшовик України. 1928. № 2. С. 8–14.

з наведеною вище тріадою О. Оглоблина, то помітимо очевидну подібність обох концептуалізацій.

Навіть більше, перегукуються навіть прикінцеві тези О. Оглоблина про Україну як «окремий господарчий терен, суцільний господарчий організм»¹ й М. Волобуєва про УСРР як «історично оформлений національно-господарський організм»², які корелюються і з думками М. Слабченка про «об'єднаність» українських земель у ХІХ ст. Та й згадані статті обох авторів, опубліковані 1928 р., схожі між собою навіть назвами – «До проблеми української економіки» М. Волобуєва та «Проблема української економіки в науковій і громадській думці ХІХ–ХХ в.» О. Оглоблина.

Зауважимо, що останній у листі до І. Лисяка-Рудницького 13 січня 1963 р. наголошував, що «відома стаття (М. Волобуєва. – О. Я.) – це продукт колективного (розбив у публікації 1966 р. – О. Я.) авторства (партійна опозиція на чолі з Шумським)»³. Цю думку здебільшого поділяють і сучасні дослідники, котрі гадають, що публікація М. Волобуєва відображала настрої місцевого політичного керівництва та була своєрідним маневром або акцією республіканського уряду, щоби домогтися послаблень централістичної політики Москви в економічній сфері⁴.

Певна річ, М. Слабченко й О. Оглоблин не були поодинокими істориками, котрі розробляли царину економічної минувшини протягом 1920-х рр. Звісно, їхні праці мали найбільший резонанс на полі українського історієписання й окреслили один із основних векторів розгортання наукових студій. Проте студії обох істориків репрезентували загальну тенденцію, котра тою чи іншою мірою переломлювалася у дослідницьких практиках, наукових зацікавленнях і текстах багатьох тогочасних істориків й учених-гуманітаріїв.

Приміром, варто згадати студію Д. Багалія «Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті», котру автор розглядав як спробу представити національну минувшину у світлі «історичного матеріалізму»⁵. Поважне місце економічна проблематика посідає у систематичних курсах з української історії М. Яворського⁶, хоч і у вигляді доволі примітивних матеріалістичних проєкцій і супутніх коментарів. Адже автор розглядає Україну як «історичний суспільний організм, класовий організм, зґрунтований на даній господарській системі...»⁷.

Крім того, економічна, точніше соціально-економічна історія проступає у сюжетах і проблемах низки праць молодих істориків, як-от О. Барановича⁸,

¹ Оглоблін О. Проблема української економіки... С. 179.

² Волобуєв М. До проблеми української економіки. № 3. С. 61.

³ Цит. за: Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії // Сучасність. 1966. № 1. С. 93 (прим. 9).

⁴ Ефіменко Г. Про причини появи «волобуєвщини» // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Київ, 2005. Вип. 14. С. 130–131.

⁵ Багалій Д. Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті. Харків, 1928. Т. 1: Історіографічний вступ і доба натурального господарства. С. 18.

⁶ Яворський М. Нарис історії України. [К..] 1923. Ч. 1: Господарство натуральне. Первісне суспільство – Князівського-дружинний вік. Феодалізація України. Феодалізм. Галицько-Волинської та Литовської доби. 170, IV с.; Його ж. Нарис історії України. [К..] 1924. Ч. 2: Станово-Шляхецьке суспільство. Козацька революція. 134, [3] с.

⁷ Яворський М. Нариси з історії революційної боротьби на Україні. [Харків], 1927. Т. 1. С. 5.

⁸ Баранович О. І. Нариси з магнатського господарства на Півдні Волині у ХVІІІ ст. Київ, 1930. 116 с.

Д. Бованенка¹, О. Гермайзе², П. Клименка³, Н. Мірзи-Авак'янц⁴, В. Романовського, М. Ткаченка⁵, П. Федоренка⁶ та ін.

Економічну історію України розробляли й учені, котрі репрезентували інші фахові та дисциплінарні сегменти, зокрема економісти, демографи, статистики, географи та ін. Скажімо, доцільно вказати на ґрунтовні студії К. Воблого з історії цукрової промисловості⁷ та його підручник з економічної географії⁸, котрі відіграли важливу роль у поширенні історично-економічної проблематики.

Заразом істотно розширилася циркуляція терміна «економічна історія». Цю дефініцію вживали такі науковці, як І. Дашковський⁹, П. Клименко¹⁰, М. Слабченко та ін. Певна річ, одночасно побутували й інші означення «історія господарства», «історія господарського побуту», хоч і вони вживалися у більш загальних контекстах і продукували здебільшого широкі смисли.

Зрештою, поширенню терміна «економічна історія» посприяли видавничі практики в СРСР, зокрема видання кількох перекладних праць з економічної історії США, Німеччини та інших країн¹¹.

Упродовж 1920-х рр. відбувається становлення кількох неформальних осередків українського історієписання, в яких розроблялася історично-економічна проблематика. Передусім ідеться про осередок О. Оглоблина, котрий гуртувався навколо Історичного семінару вищого типу при Київському інституту народної освіти¹², та

¹ Бованенко Д. Економічна концепція Сергія Подолинського // Прапор марксизму. 1928. № 2/3. С. 82–114; *Його ж.* До методології вивчення українського господарства. Нарис перший // Там само. 1929. № 2. С. 83–108.

² Гермайзе О. Соціально-економічні передумови революції 1905 року // Життя й революція. 1925. № 9. С. 66–71; *Його ж.* З історії сільського господарства в Лівобережній Україні XVIII ст. // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. Київ, 1925. Кн. 6. С. 208–233.

³ Клименко П. Промисловість і торгівля в Подільській губернії на початку XIX в. // Юбілейний зб. на пошану академіка Д. Й. Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесяти років наукової діяльності. Київ, 1927. С. 1032–1057.

⁴ Мірзи-Авак'янц Н. Виїмки з джерел до історії господарства та класової боротьби на Україні. Харків, 1930. Ч. 1: Доба розкладу натурального господарства та зародження торговельного капіталізму. 295 с.

⁵ Ткаченко М. З приводу нової розвідки з історії української торгівлі за першої половини XIX ст. (Оглоблін О. Транзитний торг України за першої половини XIX сторіччя (Записки історично-філологічного відділу. 1927. Кн. 12. С. 234–252; Кн. 15. С. 166–195) // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. Київ, 1929. Кн. 24. С. 389–396; *Його ж.* Нариси з історії селян на Лівобережній Україні в XVII–XVIII вв. Київ, 1931. Т. 1, вип. 1. 149 с.

⁶ Федоренко П. Завдання вивчення монастирського господарства (робочий план і огляд архівного матеріалу) // Студії з історії України. Київ, 1929. Т. 2. С. 1–35.

⁷ Воблий К. Г. Нариси з історії російсько-української цукрово-бурякової промисловості. Київ, 1928. Т. 1. Період розкріпачення селян 1861 року. Вип. 1. 249 с.; 1928. Т. 1, вип. 2. 256 с.; 1930. Т. 2. 402 с.

⁸ *Його ж.* Економічна географія УСРР. 4-е вид., перероб. [Харків], 1929. 242 с.

⁹ Дашковський І. Світове господарство та закон вартості // Прапор марксизму. 1927. № 1. С. 72.

¹⁰ Клименко П. Місто й територія на Україні за Гетьманщини (1654–1767) // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. Київ, 1926. Кн. 7/8. С. 330 (прим. 1).

¹¹ Борхардт Ю. Экономическая история Германии. Петроград; Москва, 1924. Ч. 1: С древнейших времен до конца Гогенштауфенов. 131 с.; Ч. 2: От конца эпохи Гогенштауфенов до крестьянских войн. 270 с.; Богарт Э. Л. Экономическая история Соединенных Штатов. Москва, 1927. 428 с.; та ін.

¹² Верба І. Олександр Оглоблін: Життя і праця в Україні: (До 100-річчя з дня народження) / Відп. ред. П. С. Сохань. Київ, 1999. С. 107–155.

осередок М. Слабченка в Одесі¹. Обидва осередки перебували у стадії становлення як наукові школи з соціально-економічної історії України ранньомодерного та модерного часу.

Студії з економічної історії намагалися розгорнути і в інших установах й інституціях. Приміром, при Історичній секції ВУАН функціонувала Історично-економічна підсекція на чолі з професором О. Грушевським, яка розробляла економічну історію України XVI–XVIII ст.²

Однак наукові практики у межах цієї підсекції здебільшого концентрувалися на колонізаційних процесах та історично-географічному середовищі. З огляду на це Історично-економічну підсекцію перетворили на Історично-географічну підсекцію³.

Наприкінці 1920-х рр. різні плани стосовно студіювання економічної історії України плекалися у проєктованих та діючих інституціях. Наприклад, цікавий проєкт створення Українського історичного інституту як академічної установи у системі ВУАН ще 1928 р. розробив М. Грушевський, котрий планував перетворити науково-дослідну кафедру історії України в м. Києві на потужний інститут із розгалуженою мережею відділів і секцій. Власне, цей задум був вислідом науково-організаційного досвіду діяльності комісій та установ ВУАН, зорієнтований передусім на систематичне й порівняльне вивчення української історії.

У структурі майбутнього інституту передбачався спеціалізований відділ «Порівняльної історії господарства у секціях: господарства міського та господарства сільського»⁴. Вочевидь, цей відділ проєктувався у руслі вимог і настанов тогочасної європейської соціогуманітаристики, зокрема був скерований на широкі компаративні практики на ниві економічної історії, котрі згодом здобули неабияку популярність.

Наміри розгорнути студії з економічної історії декларувалися і в марксистсько-більшовицьких наукових осередках. Скажімо, у доповіді М. Скрипника на Першій Всесоюзній конференції науково-дослідних установ 1928 р. у Москві констатувався очевидний брак студій у цій фаховій сфері. До того ж, доповідач наголошував, що *«історія економічна й господарча і т. д. – майже зовсім не розроблялись. Через те нам доводиться це завдання брати на себе і його виконувати»*⁵. Утім ці плани не були реалізовані.

Так чи інакше, протягом 1920-х рр. праці М. Слабченка й О. Оглобина, а також студії багатьох дослідників різної фахової належності доволі виразно окреслили предметну область економічної історії України. Ба більше, теорія «єдиного процесу» М. Слабченка та концепція «господарської автономії України» О. Оглобина запропонували власний горизонт і намітили оригінальні дослідницькі стратегії щодо розробки економічної минувшини переважно поза межами російської концептуалізації. Причому практики та тексти обох учених було використано

¹ Заруба В. Історик держави і права України академік М. Є. Слабченко... С. 96–139.

² Діяльність історичної секції Української Академії наук в р. 1925 // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. Київ, 1927. Кн. 11. С. VI.

³ Звідомлення Відділу за 1926 рік // Там само. Київ, 1927. Кн. 15. С. 284.

⁴ Проєкт організації «Українського історичного інституту», складений головою Історичної секції ВУАН акад. М. С. Грушевським // Інститут історії України Національної академії наук України: Док. і мат. 1936–1991: У 2 кн. / Відп. ред. В. А. Смолій; упоряд. О. С. Рубльов, О. В. Юркова. Київ, 2011. Кн. 1: 1936–1947. С. 19.

⁵ Скрипник М. Про роботу Українського Інституту Марксизму (Із стенограми I Всесоюзної Конференції науково-дослідних установ у Москві) // Прапор марксизму. 1928. № 3. С. 218.

в політичній полеміці республіканського уряду із союзним центром, що свідчить про затребуваність їхніх ідей і концептів.

Зазначимо, що важливу роль у згаданих концептуалізаціях відіграли як порівняльний і типологічний інструментарій, стадіальні засади конструювання, так і спроби представлення історії України як своєрідної соціально-економічної цілісності («господарського організму»). Варто наголосити, що компаративні зацікавлення на ниві економічної та соціальної історії мали й інші відомі вчені, як-от М. Грушевський, Д. Багалій, К. Воблий та ін.

Протягом 1920-х рр. відбулося суттєве розширення проблемно-тематичного діапазону студій з економічної історії, насамперед завдяки опрацюванню ряду джерельних комплексів і введення до наукового обігу великих обсягів фактографічної інформації. Науково-організаційні, педагогічні та дидактичні практики відомих вчених (М. Слабченко, О. Оглоблин, М. Грушевський, Д. Багалій) спричинилися до появи низки молодих учених із власними інтенціями на ниві соціально-економічної чи господарської історії. Крім того, виклади з соціально-економічного минулого ввійшли до лекційних курсів і семінарських занять як неодмінна складова історії України, зокрема в Київському та Одеському інститутах народної освіти.

Отож протягом післяреволюційного десятиліття розгорнулася початкова інституціоналізація економічної історії як субдисциплінарного напрямку в українському історієписанні. Утім цей процес так і не було завершено з багатьох причин, обставин і передумов.

Передусім, істотні перешкоди постали на ниві як формальної (на рівні інституцій та установ), так і неформальної (на рівні наукових шкіл) інституціоналізації економічної історії.

З одного боку, зростаючий вплив більшовицької версії марксизму спричинився до синкретичного сполучення соціальної та економічної історії в історієписанні 1920-х рр., котре уповільнювало вирізнення власної предметної області й навіть розвивало його в позірному безмежжі т. зв. класової історії. З другого боку, офіційна версія марксизму позиціонувалася не тільки як пануюча ідеологічна доктрина, а й дедалі сильніше претендувала на роль універсальної методології пізнання, котре обмежувало можливості для конституювання економічної історії.

Звичайно, давалися взнаки й архаїчні рудименти української науки, котра тривалий час існувала у кількох імперських середовищах, зокрема тяжіла до давніх прикладів студіювання «господарського побуту» чи «господарського життя» і т. п. Однак на зламі 1920–1930-х рр. провідні пізнавальні запити та назрілі потреби дисциплінарних трансформацій уже суперечили логіці й вимогам суцільної ідеологізації часів становлення радянського тоталітарного режиму під приводом партійного вождя Й. Сталіна. Доба відносно «нормальної» науки в радянській Україні добігала свого кінця.

5. 3. Економічна історія в українській радянській історіографії 1930–1980-х рр. та поза її межами

Десятиліття післяреволюційного романтизму, протягом якого побутувала певна версіальність української соціогуманітаристики, заступила доба масових чисток, репресій та гвалтовної радянзації науки 1930-х рр. Вона увінчалася показовим і нищівним погромом ВУАН із подальшим перетворенням її на АН УСРР / АН УРСР. Ці соціокультурні метаморфози супроводжувалися впровадженням тотального

обмежувального ідеологічного канону та, врешті-решт, зруйнували більшість злободенних дисциплінарних трансформацій у царині суспільних і гуманітарних наук, зокрема на полі економічної історії.

У січні 1930 р. заарештували академіка М. Слабченка, котрого згодом засудили в справі бутафорської «контрреволюційної» організації «Спілки визволення України»¹. Репресовано було також і більшість його учнів і колег, які розробляли проблеми економічної історії України.

Від початку 1930-х рр. складається нова радянська обрядовість, яка де-факто кардинально змінила елементарні вимоги й стандарти науковості. Під її безжальний «каток» потрапляють провідні вчені, яких примушують публічно та принизливо розкаюватися у різноманітних «помилках», гріхах та «ухилах»². Приміром, 28 листопада 1931 р. на сесії Ради ВУАН О. Оглоблин виступив із публічною заявою про визнання своїх «науково-політичних помилок» у студіях з історії українського господарства³.

У газетній замітці на шпальтах «Пролетарської правди» О. Оглоблин публічно викрив «класову природу» своїх «помилки». У його «покаянному» викладі наголошувалося: «вибір моєї головної теми “Історія української фабрики” і взагалі моєї студії над історією господарства України я визначав свідомо як антитезу тій “народницькій школі”, що тоді (1919–1920 р.р.) цілком панувала в українській буржуазній історіографії і нехтувала питаннями історії української промисловости. Але моя методологічна підготовленість до цієї важливої праці складалася з еkleктичної мішанини різних буржуазних концепцій історії господарства (передусім Туган-Барановського й Струве) з формалістичним меншовицьким тлумаченням деяких тез Маркса. Мало того. На моїй “Історії української фабрики” яскраво позначилася відома націоналістична концепція буржуазної української історіографії, що особливо виявилася в працях Джиджори. Наслідком того була й цілком немарксівська постава проблеми української фабрики...»⁴.

Тональність газетної публікації О. Оглоблина та подані в ній смисли демонструють, що українські вчені хоч-не-хоч мусили пристосовувати свої наукові устремління до практик і сценаріїв банального виживання за умов всеосяжної радянзації. Відтак висвітлення та представлення економічної історії зводилося до вульгаризованих й аксіоматичних марксистських тез. Наприклад, у першому томі з історії України, підготовленому у Всеукраїнській асоціації марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН), матеріалістичне розуміння історії та домінація «класової боротьби» майже повністю заступали репрезентацію соціально-економічних процесів. Утім навіть вкрай заідеологізовані студії, зокрема згаданий вище курс з історії України, зазнали нищівної й ідеологічно вмотивованої критики⁵.

¹ Заруба В. Історик держави і права... С. 12.

² Див., наприклад: З посмертних праць акад. Д. І. Багалія (Самокритичний огляд наукової продукції) / Упоряд. О. Багалій // Архів Радянської України. 1932. № 4/5. С. 338–375.

³ На сесії Ради ВУАН (28 листопада 1931 р.) // Пролетарська правда (Київ). 1931. 1 груд. (№ 272) С. 2.

⁴ Оглоблин О. За марксо-ленінську методологію в історичній науці // Там само. 1931. 3 груд. (№ 273). С. 3.

⁵ Скубицький Т. Проти платформи контрреволюційного блоку уламків націоналістів і троцькістів у підручнику історії України // Під марксистсько-ленінським прапором. 1935. № 3. С. 105–117.

Отже, студії з економічної історії здебільшого були зведені до задоволення практично-утилітарних потреб індустріалізації й освячення, точніше легітимації провідних ідеологічних настанов, скерованих на забезпечення т. зв. соціалістичної реконструкції. Такою була видавнича серія «Історія фабрик і заводів», яка складалася з наукових, науково-популярних, публіцистичних та інших праць, присвячених минувшині великих промислових підприємств СРСР, зокрема радянської України.

Ця серія була започаткована 10 жовтня 1931 р. постановою ЦК ВКП(б) «Про видання “Історії заводів”», у якій була сформульована мета та завдання з підготовки відповідних історичних досліджень і науково-популярних нарисів. Зазвичай у радянській історіографії ініціативу заснування цієї серії пов’язували з відомою статтею Максима Горького, хоч звісно вона була інспірована партійним керівництвом. Ця публікація, вміщена 7 вересня 1931 р. у газетах «Правда»¹ та «Известия», закликала організувати масовий рух із написання історії великих промислових підприємств.

Кампанія з підготовки серії «Історія фабрик і заводів» розгорталася начебто як громадський рух. Тоді ж було створено республіканські, обласні, заводські та фабричні комісії, котрі мали студіювати історію заводів і фабрик на тлі «великих соціалістичних перетворень». Наукова вартість подібних студій у більшості випадків була майже нульовою з огляду на крайню заідеологізованість й очевидну примітивність запропонованої програми.

Проте деякі українські історики намагалися використати цю кампанію, щоби віднайти «безпечну лакуну» для продовження своїх студій з економічної / господарської історії, хоч і в такому дуже урізаному й куцому вигляді. За автобіографічним спомином О. Оглоблина, «з’явилася деяка можливість історично-економічних студій під плащиком заініційованої Максимом Горьким у всесоюзному масштабі історії фабрик і заводів, або ж, ще краще, у зв’язку з урядовим гаслом про допомогу історичної науки для потреб народного господарства»². Тож історик переорієнтував і пристосовував свої практики, котрі намагався перевести у формат польових експедицій з обстеження та вивчення місцевої промисловості й сировинних запасів.

Упродовж 1932–1936 рр. О. Оглоблін працював як керівник спеціальної експедиції, яка вивчала промисловий потенціал і сировинну базу на українському Поліссі³. У науковому звіті експедиції 1932 р. він наголошував на великому значенні вивчення Правобережного (Київського) Полісся як терену «старої промислової колонізації України» і, водночас, пов’язував його з нагальними потребами студювання «історії робітничого класу»⁴.

Зрештою, О. Оглоблін підготував велику й цікаву монографію «Металургія Правобережної України XVI–XIX століття: Історико-економічне дослідження», котра спиралася на величезний і дбайливо зібраний фактографічний матеріал⁵. Автор

¹ Горький М. История фабрик и заводов // Правда. 1931. 7 сент. (№ 247). С. 3.

² Оглоблін О. Мій творчий шлях українського історика // Зб. на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина / Відп. ред. В. Омельченко. Нью-Йорк, 1977. С. 30.

³ Верба І. Олександр Оглоблін: Життя і праця в Україні... С. 369.

⁴ Оглоблін О. П. Промисловість Правобережного Полісся в минулому, сучасному (науковий звіт експедиції 1932 р.) // Науковий архів Інституту історії України НАН України (далі – НА ІУ), ф. 1, оп. 3, спр. 220, арк. 2, 15.

⁵ Його ж. Залізорудна і металургійна промисловість на Правобережній Україні (XVI–XIX ст.). Документи і матеріали // Там само. Ф. 1, оп. 2, спр. 12, 489 арк.

прагнув увести опрацьований матеріал до наукового обігу під машкарою тодішньої ідеологічної кампанії, проте так і не зміг реалізувати цей замір¹.

Протягом другої половини 1930-х рр. проблеми економічної минувшини України здебільшого були зведені до більш-менш традиційної палітри сюжетів у світлі матеріалістичного розуміння історії, апології «класової боротьби» та теорії суспільно-економічних формацій. З огляду на нищівний погром суспільних і гуманітарних наук, руйнацію більшості наукових шкіл, а також катастрофічний брак кадрів, заснований 1936 р. Інститут історії України АН УСРР / АН УРСР переважно зосереджувався на підготовці посібників для вищої школи.

Таким чином, історично-економічні проблеми порушувалися епізодично в межах тогочасних наративів з історії України. Наприклад, у короткому курсі історії України 1940 р. економічна проблематика була подана у вигляді аксіоматичних положень і декларативних згадок про «економічний розвиток», «економічну експлуатацію», «соціально-економічне гноблення», «економічну нерівність», а також про «економічну перебудову Радянської України» і т. п.².

Натомість на теренах Західної України до 1939 р., а також у середовищі української еміграції у Східній та Центральній Європі історично-економічна проблематика була представлена у працях низки авторів. Передусім ідеться про студії з історії кооперації³, історії економічної думки⁴, біографічні нариси про відомих учених і діячів⁵, оглядові праці з історії господарства⁶ тощо.

Ці роботи підтримували давні наукові зацікавлення й традиційні устремління. Та вказані праці не висували оригінальні концептуальні пропозиції й інструментальні новації на ниві економічної і господарської історії. Відтак вони не могли відіграти поважну роль у дисциплінарних трансформаціях, зокрема поновити обірване конституювання й інституціоналізацію економічної історії як субдисциплінарного напрямку.

Ще гірша пізнавальна ситуація склалася на обширах радянської України. Стагнація в історично-економічній сфері збереглася й за часів радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. У повоєнний час чергова хвиля радянзації науки спричинилася до перетворення історії України у формат республіканської історії – т. зв. історії Української РСР. За таких політичних передумов економічна історія репрезентувалася у республіканських наративах у вкрай догматичному та схематичному вигляді, позаяк здебільшого йшлося про зміну акцентів і віх відповідно до чергових ідеологічних настанов.

¹ *Оглоблін О. П.* Металургія Правобережної України XVI–XIX століття: Історико-економічне дослідження [автограф з окремими сторінками машинопису] // ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 86, 302 арк.

² *Історія України. Короткий курс* / Під ред. С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглобліна, М. Н. Петровського, М. І. Супрунєнка, Ф. О. Ястребова. Київ, 1940. 411 с.

³ *Бородаєвський С. В.* Історія кооперації. Подебради, 1924. II, 658, IX с.; *Його ж.* Історія кооперації. Прага, 1925. 438, 7 с.

⁴ *Мицюк О.* Наукова діяльність політико-економіста М. Ів. Туган-Барановського. Львів: накладом автора, 1931. 37 с.; *Його ж.* Тадей М. Рильський як хлопоман і економіст. Львів, 1939. 39 с.

⁵ *Витанович І.* Володимир Навроцький (1847–1882): Перший український статистик-економіст в Галичині на тлі своєї доби / Відбитка з «Кооперативної Республіки». Львів, 1934. 83 с.

⁶ *Мицюк О.* Нариси з соціально-господарської історії б. Угорської, нині Підкарпатської Русі. Ужгород, 1936. Т. 1: До другої чверті XVI в. X, 214 с.; *Його ж.* Нариси з соціально-господарської історії б. Угорської нині Підкарпатської Русі. Прага, 1938. Т. 2: Доба феодально-кріпацька (від другої половини XVI в. до половини XIX). 387 с.

Поява нового ідеологічного орієнтира автоматично «запускала» відповідну хвилю переробок і підчисток у черговому макеті двотомника «Історія Української РСР», котрий готувався Інститутом історії України АН УРСР у повоєнний час. Приміром, 1952 р. ці віяння представлено у вигляді лаконічного запису у звіті: «у зв'язку з публікацією геніальної праці Й. В. Сталіна “Економічні проблеми соціалізму в СРСР” і матеріалів XIX з'їзду КПРС, авторський колектив приступив до доробки тексту II тому курсу “Історії УРСР”»¹.

Натомість за сталінської доби розробкою проблем економічної історії переймалися переважно економісти, котрі вмотивовувалися власними фаховими зацікавленнями й прокрустовими ідеологічними межами. Відтак економічна минувшина була представлена у форматі т. зв. історії народного господарства СРСР. Левова частка у таких оглядах відводилася історії російської економіки, до якої механічно та фрагментарно включалася історія господарства інших народів.

Наприклад, якраз у такому дусі вибудована архітектоніка багатотомної праці академіка АН УРСР і члена-кореспондента АН СРСР П. Ляценка². До того ж відомі радянські економісти часто-густо у своїх викладах сполучали огляд з історії народного господарства Російської імперії та Радянського Союзу³.

Лібералізація радянського режиму, відома як хрущовська «відлига», сягнула радянської України з очевидним запізненням. Відтак західні інтелектуали пов'язували республіканську версію лібералізації з постаттю тодішнього першого секретаря ЦК КПУ та метафорично нарекли її «добою Шелеста» (1963–1972)⁴ або часами «запізнілої відлиги».

Крім того, змінилися й традиційні «правила гри» на полі української радянської історіографії, котрі панували від 1937 р. до початку 1950-х рр. Передусім ідеться про нормативний канон республіканського нарративу, який будовався за офіційною концепцією «приєднання України до царської Росії як меншого лиха». Натомість 1954 р. його заступили партійні тези про «возз'єднання» України з Росією.

Т. зв. переяславські тези стали універсальним і навіть есенціальним концептом, який нав'язував цілісне, всеосяжне та телеологічне конструювання й представлення минувшини з апріорною генералізацією і типізацією українських сюжетів у радянському культурному просторі. Недаремно Переяславський акт 1654 р. розглядався як «закономірний результат усієї попередньої історії двох великих братських слов'янських народів»⁵. Навіть більше, господарська чи економічна історія конструювалася у світлі настанов партійних «переяславських тез»⁶.

Хрущовська лібералізація, нові «правила гри», ротація поколінь істориків у радянській Україні намітили загальні контури змін у республіканській соціогума-

¹ Звіт про роботу Інституту історії України АН УРСР за 1952 р. // НА ІУ, ф. 1, оп. 1, спр. 346, арк. 10.

² Ляченко П. І. Історія народного господарства СРСР / Пер. з 2-го рос. вид. Київ, 1951. Т. 1: Докапіталістичні формації. 636 с.; Його ж. Історія народного господарства СРСР / Пер. з 2-го рос. вид. Київ, 1952. Т. 2: Капіталізм. 690 с.

³ Струмилин С. Г. Очерки экономической истории России и СССР. Москва, 1966. 514 с.

⁴ Tillet L. Ukrainian Nationalism and the Fall of Shelest // Slavic Review. 1975. Vol. 34, no 4. P. 752–768; Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби / Наук. ред. Л. Зашкільняк. Острог, 2009. С. 90–95.

⁵ Тезиси о 300-летию воссоединения Украины с Россией (1654–1954 гг.). Одобрены ЦК КПСС. Москва, 1954. С. 5.

⁶ Див., приміром: Хромов П. О. Економічне значення возз'єднання України з Росією // Вісник АН УРСР. 1954. № 4. С. 43–54.

нітаристиці, зокрема на полі економічної, точніше соціально-економічної історії. Ці перетворення здебільшого були сповільненими й паліативними.

Утім від середини 1950-х рр. економічна проблематика стала поступово повертатися до українського радянського історієписання, передусім до офіційних дискурсів «братської дружби й історичних зв'язків народів», «народу і класової боротьби трудящихся мас», «робітничого класу», «селянства», «прогресивних поглядів» відомих постатей і т. п., а також у межах студій з історії економічної думки¹.

Протягом 1950-х рр. публікуються праці, присвячені економічним поглядам низки українських діячів, яких зараховували до категорії «прогресивних» історичних осіб, себто добачали чи віднаходили в їхній творчій спадщині марксистські, соціалістичні чи революційно-демократичні впливи. Так з'явилися студії про економічні погляди та спадщину І. Франка², С. Подолинського³, М. Зібера та ін. Заразом з'являються загальні нариси з історії господарства УРСР⁴.

До проблематики з української економічної минувшини повертаються деякі вцілілі історики, котрі уникали горнила сталінських репресій або вижили. Передусім ідеться про О. Барановича – історика з Київської школи М. Грушевського, котрий опублікував монографії про магнатське господарство на Волині у XVIII ст.⁵ і соціально-економічні передумови Хмельниччини⁶, а також про П. Федоренка, який видрукував книгу про рудні Лівобережної України XVII–XVIII ст.⁷

Щоправда, це повернення відбулося на полі російської історіографії. Адже О. Баранович працював в Інституті історії АН СРСР. П. Федоренко видав свою монографію в Москві, хоч і працював в історико-культурному заповіднику «Києво-Печерська лавра»⁸. О. Компан у рецензії на книгу П. Федоренка слушно відзначила, що виклад продукує низку підтекстів і недомовленостей, хоч рецензентка (можливо, редактор!?) замаскувала ці роздуми гострим випадом супроти «зрадника» О. Оглоблина та його висновків про мануфактуру в Україні⁹.

Проте зрушення відбуваються і у сфері української радянської історіографії 1950-х рр. Статті та монографічні праці соціально-економічного й історично-господарського спрямування поступово входять до наукових практик цілої низки істориків. Проблемно-тематичний діапазон цих публікацій був доволі широкий. Приміром, варто відзначити розвідки про цехове ремесло та соціально-економічні

¹ Нариси з історії економічної думки на Україні / Відп. ред. Д. Ф. Вірник. Київ, 1956. 388 с.

² Вірник Д. Ф., Голубовська Є. А. Економічні погляди І. Я. Франка / Відп. ред. В. П. Теплицький. Київ, 1956. 179 с.

³ Корнійчук Л. Я., Мешко І. М. Економічні погляди С. А. Подолинського / Відп. ред. Д. Ф. Вірник. Київ, 1958. 121 с.

⁴ Вірник Д. Ф. Украинская ССР. Краткий историко-экономический очерк. Москва, 1954. 182 с.

⁵ Баранович А. И. Магнатское хозяйство на юге Волыни XVIII в. Москва, 1955. 182 с.

⁶ Его же. Украина накануне освободительной войны середины XVII в.: (Социально-экономические предпосылки войны). Москва, 1959. 209 с.

⁷ Федоренко П. К. Рудни Левобережной Украины в XVII–XVIII вв. Москва, 1960. 263 с.

⁸ Юркова О. Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського (1924–1930 рр.) / Відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ, 1999. С. 211–212, 259.

⁹ Компан О. С. Сторінки з історії промисловості на Україні. Рец. на кн.: Федоренко П. К. Рудни Левобережної України в XVII–XVIII ст. Москва: Изд-во АН СССР, 1960. 262 с. // Український історичний журнал. 1961. № 2. С. 139–141.

відносини XVI–XVII ст. (В. Голобуцький)¹, монографічні студії про становлення кріпосницької системи та зародження робітничого класу (І. Гуржій)², аграрну реформу 1861 р. (В. Теплицький)³, політичні й економічні зв'язки України та Росії (Ф. Шевченко)⁴ та ін.

Зауважимо, що економічна історія у цих студіях була представлена, як правило, у синкретичному вигляді, позаяк не вирізнялася як самостійна чи бодай особлива предметна область. Економічні проблеми тісно поєднувалися з соціальною минувиною, котра конструювалася та репрезентувалася у межах сумнозвісної «п'ятичленки» – т. зв. теорії суспільно-економічних формацій. Прогалини та порожнини, котрі поставали внаслідок вихолощення, точніше підчищення, соціально-економічної канви викладу, переважно заповнювалися «догматами» й розумуваннями у душі пануючого «класового» дискурсу.

Ці прикметні риси республіканського нарративу найповніше проступали у великих колективних працях, у яких економічна проблематика використовувалася як свого роду установча генералізація матеріалу. Водночас суспільно-економічні формації були свого роду телеологічними й стадіальними віхами, котрі задавали шаблон т. зв. наукової концептуалізації чи провідні лінії детермінації історичного процесу.

«Колективні» чи «великі» форми утвердилися як масове явище в радянській історіографії на зламі пізнього сталінізму та хрущовських реформ. На теренах соціально-економічної історії вони були представлені кількатомними працями з історії «трудящих або експлуатованих класів» – робітництва (пролетаріату) та селянства⁵.

Концептуальна канва таких праць визначалася позірною одноманітністю й догматичною універсальністю. Наприклад, у вступі до першого тому історії селянства зазначається: «в книзі висвітлюються *найважливіші проблеми соціально-економічної історії селянства та його багатовікової боротьби проти гнобителів* за своє соціальне і національне визволення. В основу покладено марксистсько-ленінське вчення про розвиток способів виробництва...»⁶.

Такий нормативний канон справляв гнітюче враження, особливо на інтелектуалів по той бік «залізної завіси». Приміром, Л. Білас у рецензійній замітці 1957 р. доволі точно схарактеризував той спосіб, в який уживалися «соціально-економічні» концепти, котрі репрезентували «історіографію безособову, *нелюдську* (курсив Л. Біласа. – О. Я.), як нелюдськими є апарат і система, що її зумовили. Нелюдська ця історіографія ще й тому, що героями її історичної концепції є абстракції:

¹ Див., приміром: *Голобуцький В. А.* К вопросу о социально-экономических отношениях на Запорожье во второй половине XVIII в. // Исторические записки. Москва, 1953. Т. 44. С. 231–252; *Его же.* О цеховом ремесле и зарождении капиталистического производства в XVI – первой половине XVII вв. на Украине // Вісник АН УРСР. 1958. № 8. С. 34–42.

² *Гуржій І. О.* Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України I пол. XIX с. Київ, 1954. 452 с.; *Його ж.* Зародження робітничого класу України (кінець XVIII – I пол. XIX ст.). Київ, 1958. 180 с.

³ *Теплицький В. П.* Реформа 1861 року і аграрні відносини на Україні (60–90-ті роки XIX ст.). Київ, 1959. 308 с.

⁴ *Шевченко Ф. П.* Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст. / Відп. ред. І. П. Крип'якевич. Київ, 1959. 499 с.

⁵ Див., приміром: Історія робітничого класу Української РСР: У 2 т. Київ, 1967. Т. 1. 567 с.; Т. 2. 507 с.; Історія селянства Української РСР: У 2 т. Київ, 1967. Т. 1. 551 с.; Т. 2. 536 с.

⁶ Передмова // Історія селянства Української РСР: У 2 т. Київ, 1967. Т. 1. С. 5.

засоби продукції, умови життя, боротьба “прогресу” й “реакції”, здетерміновані історичні закони і т. п.»¹.

Утім протягом 1960-х – на початку 1970-х рр. помітні перетворення відбуваються й у сфері соціально-економічної історії в українській радянській історіографії. Здебільшого вони були пов'язані не з колективними працями, а з персональними практиками та монографічними дослідженнями. Насамперед варто наголосити, що відбувається дальше розширення проблемно-тематичного спектра, себто урізноманітнюється коло окреслених сюжетів і порушених проблем.

Отож публікуються праці з історії економічної думки², нариси з соціально-економічної історії³, а також монографічні студії про львівську промисловість часів феодалізму (Я. Кісь)⁴, соціально-економічні передумови формування української народності (Д. Мишко)⁵, селянство XVI–XVII ст. (І. Бойко)⁶, соціально-економічний розвиток Слобожанщини (А. Слюсарський)⁷, магнатське господарство другої половини XVIII ст. (В. Маркіна)⁸, чумацький промисел (І. Слабеев)⁹, товарне виробництво та торгівлю кінця XVII – середини XIX ст. (І. Гуржій)¹⁰, текстильні мануфактури кінця XVIII – першої половини XIX ст. (Т. Дерев'янкін)¹¹, технічний переворот у XIX ст. (Л. Мельник)¹², місце України на всеросійському ринку останньої третини XIX ст. (І. Гуржій)¹³, становище робітництва 1860–1890-х рр. (О. Парасунько)¹⁴, сільськогосподарське робітництво за часів капіталізму (О. Лугова)¹⁵, націоналізацію

¹ Л. Б. [Білас Л.] Як пишеться історія 1957 року (Зауваги до книжки В. А. Голобуцького «Запорожское казачество». Київ, 1957. стор. 461) // Українська літературна газета (Мюнхен). 1958. № 4: (квіт.). С. 1.

² Злупко С. Економічна думка на Україні. Нариси історії економічної думки на західно-українських землях у другій половині XIX ст. Львів, 1969. 222 с.

³ Нариси з соціально-економічної історії України дожовтневого періоду: Зб. / Відп. ред. О. К. Касименко. Київ, 1963. 168 с.

⁴ Кісь Я. П. Промисловість міста Львова у період феодалізму (XIII–XIX ст.). Львів, 1968. 223 с.

⁵ Мишко Д. І. Соціально-економічні умови формування української народності. (Становище селян і антифеодальні рухи на Україні в XV – першій половині XVI ст.) / Відп. ред. М. Н. Лещенко. Київ, 1963. 292 с.

⁶ Бойко І. Д. Селянство України в другій половині XVI – першій половині XVII ст. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. 332 с.

⁷ Слюсарский А. Г. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII–XVIII вв. Харьков, 1964. 460 с.

⁸ Маркина В. А. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII в. (Социально-экономическое развитие). Киев, 1961. 234 с.

⁹ Слабеев И. С. З історії первісного нагромадження капіталу на Україні. (Чумацький промисел і його роль у соціально-економічному розвитку України XVIII – першої половини XIX ст.). Київ, 1964. 138 с.

¹⁰ Гуржій І. О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVII ст. до 1861 року). Київ, 1962. 207 с.

¹¹ Дерев'янкін Т. І. Мануфактура на Україні в кінці XVIII – першій половині XIX ст. Текстильне виробництво / Відп. ред. Д. Ф. Вірник. Київ, 1960. 127 с.

¹² Мельник Л. Г. Технічний переворот на Україні у XIX ст. Київ, 1972. 240 с.

¹³ Гуржій І. О. Україна в системі всеросійського ринку 60–90-х років XIX ст. Київ, 1968. 191 с.

¹⁴ Парасунько О. А. Положение и борьба рабочего класса Украины (60–90 годы XIX в.). Київ, 1963. 576 с.

¹⁵ Лугова О. І. Сільськогосподарський пролетаріат півдня України в період капіталізму. Київ, 1965. 192 с.

промисловості у 1917–1920 рр. (П. Гудзенко)¹, українське робітництво 1928–1932 рр. (А. Епштейн)², «соціалістичну реконструкцію села» (І. Слинько)³ та низка ін.

Зазначимо, що окремі монографії з соціально-економічної історії здобували неабияку популярність. Варто, приміром, відзначити монографію О. Компан про міста України другої половини XVII ст., яка розглядалася авторкою як своєрідний творчий експеримент⁴.

Ця студія мала неабиякий успіх, зокрема доволі швидко розійшлася поміж місцевої інтелігенції, про що згадувала сама дослідниця. У новорічній листівці до літературознавця В. Півторадні вона повідомляла: «На жаль, я не можу вислати Вам свою книжку, яку Ви просили, бо її видали у 800 примірників і через 3 дні її вже не можна було купити»⁵.

Загалом «відлига» генерувала оптимістичні надії та сподівання щодо історично-економічних студій на республіканських обширах. Ці зміни помітили на початку 1960-х рр. навіть доволі скептично налаштовані колеги по той бік «залізної завіси». Приміром, В. Голубничий досить оптимістично оцінював перспективи розробки економічної історії. На його думку, «якщо не відновиться терор, то можна сподіватися, що через 10–15 років в УРСР буде поважна група фахових істориків нового покоління»⁶.

Від 1965 р. видається збірник наукових праць «Історія народного господарства та економічної думки Української РСР», започаткований Постановою Президії Академії наук УРСР «Про наукові і науково-технічні збірники» від 12 березня 1964 р.⁷ Таким чином, конституюється фаховий майданчик, на якому систематично публікуються студії історично-економічного спрямування.

У 1960-ті рр. розгортаються дискусії щодо низки проблем соціальної та економічної історії. Останні тією чи іншою мірою відображали проблеми й виклики, котрі побутовували у провідних наукових осередках радянського культурного простору. Відтак інколи полеміка здобувала несподіваний поворот і в якийсь момент опинялася на межі санкціонованих або дозволених тем.

Приміром, офіційний антиколоніальний дискурс 1960-х рр., який був пов'язаний з ідеологічними практиками критики західного імперіалізму й розпадом колоніальної системи західних країн, волею-неволею спричинив кілька дискусій у радянській історіографії. Наприклад, в епіцентрі уваги опинилися питання, пов'язані з висвітленням й оцінкою колоніальної політики Російської імперії щодо національних окраїн.

¹ Гудзенко П. П. Соціалістична націоналізація промисловості в Українській РСР 1917–1920 рр. Київ, 1965. 300 с.

² Епштейн А. І. Робітники України в боротьбі за створення матеріально-технічної бази соціалізму (1928–1932). Харків, 1968. 195 с.

³ Слинько І. І. Соціалістична перебудова і технічна реконструкція сільського господарства України (1927–1932 рр.). Київ, 1961. 327 с.

⁴ Компан О. С. Міста України в другій половині XVII ст. / Відп. ред. М. І. Марченко. Київ, 1963. С. 43.

⁵ Компан О. С., Сенченко І. Ю. – Півторадні В. І. [листівка; м. Київ, 26 груд. 1967 р.] // ІР НБУВ, ф. 274, спр. 1555, арк. 1.

⁶ Цит. за: Данко О. Сучасний стан української історичної науки та суспільно-політичних дисциплін (З конференції УВАН в Нью-Йорку, 1962) // Сучасність. 1962. № 12. С. 62.

⁷ Довідка про збірник // Історія народного господарства та економічної думки України. Київ, 2007. Вип. 39/40. С. 408.

Зазвичай російські історики в СРСР готові були визнати колоніальну залежність Закавказзя, Середньої Азії, Приуралля, іноді навіть Сибіру від царської Росії. Проте вони рішуче відкидали тезу про «колоніальне гноблення» таких «національних окраїн» Російської імперії як Прибалтика, Білорусія та Україна. Наприклад, у дискусії 1965 р. категорично спростовувалася теза про Білорусію як колонію чи напівколонію царської Росії, котра циркулювала у працях низки білоруських істориків¹.

Відголоски цих дискусій сягнули й української радянської історіографії. Скажімо 1967 р. історик О. Лугова опублікувала статтю, у якій доводила, що Україна «мала всі ознаки колоніальної залежності від російського царизму»².

Аргументація авторки спиралася на достатньо відомі спостереження щодо економічної та політичної залежності українських земель в імперії Романових. Водночас О. Лугова у гострій формі акцентувала увагу на урядових заходах стосовно систематичної русифікації українців. Навіть більше, у кінцевих висновках ішлося про те, що царська політика перекреслювала «не тільки минуле українського народу, але і його майбутнє. Як нація він був призначений на загибель»³.

Відзначимо, що принаймні частина українських істориків ревізійністського / нонконформістського спрямування (М. Браїчевський, О. Компан та ін.) поділяла думку про «колоніальну залежність» України в Російській імперії.

Колеги з того боку «залізної завіси» очікували, що розвідка О. Лугової згенерує велику дискусію навколо проблеми «колоніального становища» України⁴. Та масштабна полеміка так і не розгорнулася, точніше обмежилася публікацією розвідки С. Борового, котрий обстоював думку про високий економічний розвиток і потенціал підросійської України, а також вказував на значну роль у цьому процесі, власне, «української буржуазії». Відтак висновки О. Лугової тлумачилися як необґрунтовані, почасти як помилкові⁵.

Крім того, поставали виклики та проблеми, пов'язані із т. зв. міжформаційними стилями, котрі актуалізувалися у радянській історіографії протягом 1960-х рр. Одні вчені трималися думки про існування різноманітних перехідних форм, а також висували тезу про поступове, суперечливе та багатоманітне вирівнювання початків нових економічних відносин у межах попередньої суспільно-економічної формації.

Натомість інші дослідники вважали, що цей процес був більш лінійним, одноманітним та жорстко детермінованим. Більше того, частина істориків обстоювала думку, що відбувалася заміна одних «феодальних» форм іншими, хоч сутність «способу виробництва» від цього не змінювалася тощо.

Полеміка навколо цих питань розгорнулася під час всесоюзної дискусії, присвяченої переходу Росії від феодалізму до капіталізму. Цей масштабний науковий

¹ Тимошенко В. В. Была ли Белоруссия при царизме колонией в экономическом смысле? // История СССР. 1965. № 1. С. 38–50.

² Лугова О. І. Про становище України в період капіталізму // Український історичний журнал. 1967 № 3. С. 24.

³ Там само. С. 24.

⁴ Л. В. [Винар Л.-Р.] Рец. на ст.: О. І. Лугова, «Про становище України в період капіталізму», «Український Історичний Журнал», ч. 3, 1967, стор. 15–25. // Український історик. 1967. № 3/4. С. 138–139.

⁵ Боровой С. Я. До питання про становище України в період капіталізму // Український історичний журнал. 1967. № 9. С. 115–121.

форум був організований Науковою радою «Закономірності історичного розвитку суспільства й переходу від однієї соціально-економічної формації до іншої» та проводився в Інституті історії АН СРСР у Москві протягом 2–4 червня 1965 р.¹ Полеміка виявила різноманітні підходи істориків, зокрема українських учених, щодо проблематики «міжформаційних стиків». Однак ця дискусія кінець-кінцем не спричинилася до помітних зрушень в офіційному вжитку формаційної теорії як на теренах історії СРСР, так і на ниві республіканських наративів.

Наприклад, О. Компан висловлювала думку, що, попри панування феодальних взаємин у російській та українській минувшині XVI–XVII ст., варто ввести мову про формування «буржуазних» зв'язків і навіть про сплав «феодалів» і «капіталістів» саме у цей час. Відтак дослідниця наголошувала на необхідності розрізнення «якісних граней доби у всесвітньо-історичному масштабі» та їхньому співвіднесенні з «внутрішньою історією» кожної країни².

Пропозиція О. Компан почасти перегукувалася й корелювалася з дослідницькими практиками російських істориків 1960–1970-х рр., які опрацьовували проблему багатоукладності й мозаїчності розвитку різних регіонів імперії Романових. Відтак висліди зі сфери економічної й соціальної історії транслиювалися до культурної й політичної царини.

Згадаємо, приміром, відому концептуальну пропозицію російського історика К. Тарновського³, метафорично названу «ланцюгом», який сполучав усі уклади й полюси економіки – від ремісничо-кустарної до монополістичної форми. Цей учений у доволі парадоксальний спосіб акцентував увагу на строкатості й багатокладності економічного розвитку Російської імперії як важливої передумови, що забезпечила «закономірність» революції 1917 р.

Зрештою, пропозиція О. Компан нав'язувала очевидну модернізацію української та російської історії, а також генерувала розмиття існуючого формаційного канону. Проте інші українські історики – учасники дискусії – негативно поставилися до візії О. Компан. Наприклад, Д. Мишко вважав безпідставними спроби ряду українських істориків (І. Бойко, В. Голобуцький, О. Компан та ін.) вишукувати зародки капіталістичних взаємин в українському суспільстві XV – першій половині XVIII ст.⁴.

Так чи інакше, проте хрущовська лібералізація створила мінімальні умови для певного змагання між відмінними підходами у царині соціальної та економічної історії. Звісно, непорушними лишалися нормативні засади радянського канону, як-от формаційна теорія, матеріалістичне розуміння / домінація у конструюванні минувшини, офіційні дискурси «класової боротьби» та «дружби народів» тощо. Утім навіть дуже урізані й паліативні мотиви запізнілої лібералізації на обширах республіканської науки згенерували певні зрушення.

Передусім протягом 1960-х – на початку 1970-х рр. розглядаються й обговорюються проблеми викладання економічної історії УСРР як окремого навчального

¹ Переход от феодализма к капитализму в России: Материалы всесоюзной дискуссии / Отв. ред. В. И. Шунков. Москва, 1969. 412 с.

² Там же. С. 252.

³ Емец В. А., Шелохаев В. В. Константин Николаевич Тарновский (1921–1987) // Историки России: Послевоенное поколение. Москва, 2000. С. 199–220.

⁴ Переход от феодализма к капитализму в России... С. 252.

курсу¹. Ба більше, 1970 р. публікується навіть посібник із економічної історії УРСР, підготовлений В. Голобуцьким².

Основу вказаного посібника склали лекції з економічної історії, котрі проф. В. Голобуцький читав у Київському інституті народного господарства. Курс було написано та рекомендовано до друку ще 1966 р., але з різних причин його публікація затягнулася на декілька років³.

Посібник В. Голобуцького був призначений для студентів економічних факультетів тодішніх вузів, зокрема показово зорієнтований на упорядкування та систематизацію фактографічного матеріалу. Хронологічно виклад матеріалу охоплював час від первісного суспільства до 1917 р., себто локалізувався дожовтневою добою. Натомість жодним рядком не пояснювалося місце навчального курсу в тодішній дисциплінарній структурі, не згадувалися методи чи бодай хоча б пунктирно предметна область економічної історії тощо.

Видається, що В. Голобуцький уже доволі добре відчував тогочасну суспільну атмосферу, котра відображала згортання ліберальних віянь, а можливо саме ці потенційні складові навчального курсу найбільше гальмували публікацію посібника. Тому автор свідомо уникав можливих «підводних каменів», насамперед рефлексивних компонентів щодо статусу, призначення, завдань, методів, предметної області й об'єктів студіювання економічної історії. Відтак він характеризував змістовну частину посібника в анотації з виразним об'єктивістським нахилом: «...послідовно викладено матеріал про різні системи землеробства і форми промисловості, зовнішню і внутрішню торгівлю та шляхи сполучення, що існували на Україні за певних соціально-економічних формацій»⁴.

Утім посібник В. Голобуцького не тільки вирізнявся більш-менш аналітичним і виразним викладом, опертим на ґрунтовне знання джерел, але й мав низку очевидних новацій. Скажімо, автор обстоював тезу про початки ранньокапіталістичних відносин на українських землях від XVI ст.

Зауважимо, що В. Голобуцький формулював цей висновок досить обережно. На його думку, «наявність у ряді галузей української промисловості відносно великих підприємств з тільки початковим або вже виразним поділом праці й застосування найманої робочої сили поряд з працею кріпаків *свідчить про народження мануфактури, про появу капіталістичних відносин. Інша річ, що мануфактур у нас було значно менше порівняно з передовими західноєвропейськими країнами*, ринок для виробів набагато вузчий і т. д.»⁵.

Отже, на зламі 1960–1970-х рр. на ниві економічної історії склалися більш-менш достатні умови для її вирізнення на загальному дисциплінарному ландшафті української радянської соціогуманітаристики. Та половинчастість і суперечливість хрущовської лібералізації, тотальна обмеженість дослідницької проблематики домінуючим радянським каноном, нав'язана провінційність республіканської науки спричинилися до того, що економічна історія на дисциплінарному полі існувала як славнозвісна гегелівська «річ у собі».

¹ Голобуцький В., Чунтулов В. О содержании и некоторых вопросах методики преподавания курса экономической истории // Тезисы докладов на научно-методическом совещании по экономической истории. Киев, 1965. С. 27–40.

² Голобуцький В. О. Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період. Київ, 1970. 298 с.

³ Юсов С. Историк Володимир Голобуцький (1903–1993): життя, наукова і педагогічна діяльність / Відп. ред. В. М. Даниленко. Київ, 2011. С. 275–276.

⁴ Голобуцький В. О. Економічна історія Української РСР. С. 2.

⁵ Там само. С. 96.

У різних зародкових і синкретичних формах економічна історія побутувала як фахова площина «історії народного господарства УРСР», навчальний курс і потенційно як самостійний напрям наукових студій, який інколи перетинався з предметними областями інших дисциплін і галузей, але не міг конституюватися як міждисциплінарний напрям.

Поворот 1972 р. сповістив про нове «закручування гайок» на республіканському культурному полі, зокрема на ниві політики знання. Логічним продовженням заходів, скерованих на боротьбу із самвидавом і дисидентами, стали чистки академічних інститутів, республіканських видавництв, редакцій журналів і газет і т. п. Деякі студії з економічної історії, скажімо цікава монографія О. Компан до історії економічних зв'язків XVIII ст., підготовлена до передачі у видавництво «Наукова думка»¹, так і не були надруковані.

Отож республіканську «відлигу» змінили нові «заморозки», котрі у певному сенсі законсервували стан культурної стагнації до кінця 1980-х рр. Вони придушили, принаймні паралізували, обнадійливі тенденції 1960-х – початку 1970-х рр., зокрема у царині економічної історії. Навіть більше, обмежувальні приписи домінували, попри поширення інформації про зарубіжні студії та новації у сфері економічної історії², вживання цього терміна в публікаціях окремих дослідників³ тощо.

Звісно, наукові дослідження, котрі якоюсь мірою перетиналися чи були безпосередньо пов'язані з економічною історією, тривали й протягом 1970–1980-х рр. Наприклад, доцільно згадати цікаву студію Г. Швидько про соціально-економічний розвій міст України XVI–XVIII ст.⁴ Проте такі праці здебільшого були зведені до фахових меж «соціально-економічної історії» чи «історії народного господарства», до яких лише почасти залучався матеріал з інших соціогуманітарних дисциплін.

Приміром, у середині 1980-х рр. був навіть створений республіканський синтез з «історії народного господарства»⁵, який повною мірою вписувався до парадигматичних взірців колективних багатотомників доби т. зв. розвинутого соціалізму. Ця монументальна форма промовисто виказувала штучну обмеженість горизонту можливостей економічної історії у межах української радянської соціогуманітаристики як провінційної версії науки.

Поза межами Радянського Союзу, зокрема у науковому середовищі української еміграції та діаспори, студії з економічної історії України побутували у досить обмеженому вигляді. Після 1945 р. на еміграції опинилася низка учених, які пра-

¹ Компан О. С. Розвиток економічних зв'язків і суспільно-політичний лад на Україні XVIII ст. Київ, 1972 р. [машинопис із авторськими правками] // НА ІУ, ф. 1, оп. 2, спр. 91, 239 арк.

² Котовский Г. Г., Юрин Ю. М. VI Международный конгресс по экономической истории в Копенгагене // История СССР. 1975. № 2. С. 203–208; Поткина И. В. Россия эпохи капитализма на страницах «Кембриджской экономической истории Европы» // История СССР. 1981. № 4. С. 180–189.

³ Крандієвський С. І. Перші дослідники економічної історії в українських університетах [XIX ст.] // Вісник Харківського університету. 1973. № 1. С. 66–71.

⁴ Швидько А. К. Социально-экономическое развитие городов Украины в XVI–XVIII вв. Днепропетровск, 1979. 79 с.

⁵ Історія народного господарства УРСР: У 3 т., 4 кн. / Гол. ред. І. І. Лукінов. Київ, 1983. Т. 1: Економіка досоціалістичних формацій. 483 с.; Київ, 1984. Т. 2: Створення соціалістичної економіки (1917–1937). 439 с.; Київ, 1985. Т. 3: Розвиток соціалістичної економіки в період будівництва і вдосконалення розвинутого соціалізму (1938–80-ті), кн. 1: Будівництво економіки розвинутого соціалізму (1938–1960 рр.). 463 с.; Київ, 1986. Т. 3, кн. 2: Соціалістична економіка в 60–80-ті рр. 439 с.

цували у сфері економічної та соціально-економічної історії, як-от І. Витанович, О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, К. Кононенко, С. Підгайний, Д. Соловей та ін. Крім того, поза межами СРСР були відомі вчені, зокрема економіст В. Тимошенко¹, котрі репрезентували міжвоєнну наукову еміграцію. Поступово виокремлювалося коло дослідників, які почали розробляти означену проблематику вже на еміграції, зокрема Б. Винар, І.-С. Коропецький, М. Чировський та ін.

Утім поновити економічні чи історично-економічні студії на еміграції, згодом у діаспорі, змогли лише окремі вчені. Приміром, О. Оглоблин здебільшого обмежувався публікацією своїх праць міжвоєнної доби. 1971 р. було видано в одній книзі три його монографії з історії української фабрики, зокрема заборонена радянською цензурою монографія про кріпацьку фабрику². Крім того, О. Оглоблин написав цікавий нарис про концептуалізацію історії України XIX – початку XX ст., у якій відвів чільне місце консолідації «українських земель з відмінною історичною та економічною долею в єдиний національно-господарський організм (курсив О. Оглоблина. – О. Я.)»³.

На теренах еміграційного / діаспорного історієписання окреслилася своєрідна спеціалізація наукових практик: історія економічної думки та історично-економічних досліджень (Б. Винар)⁴, висвітлення та критика економічного визиску підрадянської України в СРСР (Б. Винар та ін.)⁵, історія кооперативного руху (І. Витанович)⁶, огляди економічної та соціально-економічної історії України для західного читача (М. Чировський)⁷ та ін.

Поза межами УРСР видаються студії Д. Андрієвського, Б. Винара, К. Кононенка та ін., у яких автори в тому чи іншому вигляді намагалися представити економічну історію у світлі антиколоніального дискурсу, переважно з націоналістичних позицій. Їхня аргументація здебільшого спиралася на спостереження щодо економічного визиску та національно-культурного пригнічення радянської України у системі СРСР, а також у контексті історично-економічних студій 1920-х рр. Скажімо, за візією Д. Андрієвського, союзні республіки де-факто перебували на становищі колоній, «соціалістичні сателіти» на становищі «зовнішніх колоній», а місце метрополії посідала радянська Росія, котра утворила «советську чи євразійську імперію»⁸.

¹Timoshenko V. Ukraine and Russia. A Survey of Their Economic Relations. Washington, 1919. 16 p.

²Оглоблин О. Кріпацька фабрика (Харків–Київ, 1931) // Ohloblyn O. A History of Ukrainian industry / Reprint of the three-volume study first published in Kiev in 1925 and 1931. München, 1971. 285 с.

³Його ж. Проблема схеми історії України... С. 9.

⁴Винар Б. До питання історичного дослідження розвитку української економічної думки // Укр. історик. 1970. № 1/3. С. 54–75; Його ж. Матеріали до історії економічних дослідів на еміграції (1919–1963) // Сучасність. 1964. № 11. С. 100–115; 1965. № 1. С. 81–94; № 4. С. 99–114; № 6. С. 65–76; 1966. № 7. С. 104–112.

⁵Його ж. Економічний колоніалізм на Україні. Париж, 1958. 188 с.; Його ж. Українська промисловість: студія советського колоніалізму / З передм. проф. В. Тимошенка. Париж; Нью-Йорк; Мюнхен, 1964. Т. 1. 397 с.

⁶Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк, 1964. 624 с.

⁷Chirowsky N. Old Ukraine. Its Socio-Economic History Prior to 1781. Madison, 1963. 432 p.; Idem. The Ukrainian Economy. Its Background, Present Status, and Potentials of Future Growth. New York, 1965. 93 p.

⁸Андрієвський Д. Російський колоніалізм і советська імперія. Париж, 1958. С. 22, 103–104.

Натомість інші автори здебільшого концентрували свої рефлексії щодо політики господарського визиску. Наприклад, економіст К. Кононенко розглядав індустріалізацію СРСР у світлі практик «колоніальної імперії»¹, а історик Б. Винар прагнув з'ясувати генезу «колоніального статусу народного господарства України»², котру вбачав у політичних і економічних трансформаціях початку XVIII ст., яку продовжував до радянських часів. В іншій студії Б. Винар стверджував, що економічно однобічний розвиток радянської України, передусім був вислідом її колоніального пригнічення³. Подібної візії дотримувався і Д. Соловей, який також наголошував на «однобічному колоніальному розподілі» народного господарства УРСР⁴.

Зрештою, більшість публікацій українських авторів поза межами СРСР, якою чи іншою мірою тяжіли до антиколоніального дискурсу зазвичай обмежувалися спостереженнями на тему російщення, економічного визиску та пригнічення України за радянського режиму. Водночас діаспорні автори намагалися будь-що-будь спопуляризувати та поширити відомі праці на історично-економічну проблематику в англomовних перекладах. Приміром, варто відзначити спеціалізований випуск англomовних «Анналів» Української вільної академії наук у США, присвячений економічній історії⁵.

Таким чином, вказані студії підтримували історично-економічні зацікавлення, проте звичайно не могли причинитися до суттєвих дисциплінарних зрушень на обширах західного академічного світу, принаймні його українського сегмента.

Передусім давалася взнаки відірваність, точніше ізоляція від основних джерел і архівних колекцій, які були потрібні для історично-економічних досліджень. До того ж поставали проблеми інтеграції до західного наукового світу, що були вельми ускладнені для вчених середнього та старшого покоління. Натомість молодше покоління вчених у діаспорі стикалося з тим, що українську економічну історію західні дослідники здебільшого сприймали у світлі єдиного господарського терену Російської імперії чи Радянського Союзу.

5. 4. Субдисциплінарні обриси економічної історії у сучасній українській науці

На обширах української соціогуманітаристики пострадянська доба розгорталася у вигляді сполучення й взаємодії кількох доволі суперечливих і різноманітних культурних хвиль. Від кінця 1980-х рр. розпочалося виявлення та заповнення «білих плям» і «білих полів», подолання ідеологічних рудиментів і канонів радянської історіографії і, кінець-кінцем, демонтаж радянських образів минувшини.

Згодом відбулося перевідкриття й переосмислення старої, забороненої інтелектуальної спадщини, нова романтизація минулого й реадаптація пізнавальних

¹ Кононенко К. Колоніальний визиск – основа советської індустріалізації. Нью-Йорк, б. р. С. 27–29.

² Винар Б. Економічний колоніалізм в Україні. С. 9.

³ Його ж. Українська промисловість... С. 31, 34–35, 39–40, 45, 92, 158, 161, 163, 168, 175, 180, 185, 297–299, 303, 315, 317.

⁴ Соловей Д. Фінансовий визиск України. З нагоди публікацій АН УРСР із обчисленням величини національного прибутку України. Дітройт, 1965. С. 14, 21–23, 43.

⁵ The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S. Economic issue. New York, 1973–1977. Vol. 13, no. 35/36. 372 p.

взірців перших десятиліть ХХ ст. і пізніших періодів. У широкому сенсі пострадянська наука протягом 1990-х рр. переживала своєрідне та масштабне повернення до джерел і реактуалізацію давньої-недавньої спадщини.

Водночас ширилося засвоєння етно- та соціокультурних запитів, вимог, настанов новостворених або відновлених держав, які часом означають як програму легітимації чи «націоналізації» минувшини. Врешті-решт, розгорнулася складна й тривала рецепція здобутків і досягнень західної академічної науки. Таке розмаїття пізнавальних векторів у пострадянські часи спричинилося до співіснування відмінних культурних та інтелектуальних пластів, зокрема у сфері економічної історії.

З одного боку, видаються, перевидаються та популяризуються праці низки відомих істориків, економістів та інших учених-гуманітаріїв, як-от студії М. Тугана-Барановського, О. Оглоблина, М. Слабченка, В. Тимошенка, І.-С. Коропецького та ін. Окрім того, з'являється чимало досліджень, присвячених українським ученим і діячам, які відіграли важливу роль у розробці економічної історії протягом ХІХ–ХХ ст.

З другого боку, падіння «китайського муру» згенерувало зацікавленість теоріями, концепціями, візіями, дослідницькими стратегіями та інструментами західної історичної та економічної думки. Наприклад, в українських перекладах з'явилися класичні праці істориків зі знаменитої школи «Анналів», як-от студії М. Блока¹, Ф. Броделя² та ін., які свого часу запропонували іншу концептуалізацію і представлення соціальної та економічної історії середньовічної та ранньомодерної Європи.

Загалом рецепція дослідницьких стратегій і концептуальних пропозицій західного академічного світу була вкрай нерівномірною й калейдоскопічною. Відтак увагу привертала як квантитативні методики й процедури, які тяжіли до парадигматичних взірців 1960–1970-х рр., так і розмаїтті компаративні програми останніх десятиліть ХХ ст., котрі нав'язували порівняльні запити до різних сфер, площин і рівнів економічної історії, а також студіювання інституціональних підстав економіки тощо.

Наприклад, поширюються епістемологічні взірці й інструментальні новації західного академічного світу, у т. ч. міждисциплінарні дослідницькі стратегії й напрями, насамперед кліометрія. Остання конституювалася як своєрідний вислід нової економічної історії. Від 1995 р. в Україні одним із чільних осередків історичної кліометрії стала лабораторія комп'ютерних технологій історичних досліджень у Дніпропетровському університеті на чолі з В. Підгаєцьким, яка здебільшого спеціалізувалася на студіюванні джерелознавства з обсягу соціальної й економічної минувшини³.

Навіть більше, постають потреби, зацікавлення, проблеми й устремління як практично-прикладного, утилітарного, дидактичного, так і теоретичного й методологічного спрямування. Передусім ідеться про переосмислення самого поняття «економічна історія», зокрема локалізацію його змісту, продукованих смислів, предметної області, дисциплінарної сфери, функціонального призна-

¹ Блок М. Феодальне суспільство / Пер. з фр. В. Шовкуна. Київ, 2002. 527 с.

² Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. Київ, 1995. Т. 1: Структури повсякденності: можливе і неможливе. 543 с.; Київ, 1997. Т. 2: Ігри обміну. 585 с.; Київ, 1998. Т. 3: Час світу. 631 с.

³ Підгаєцький В. Цифри і речі до обґрунтування методології кліометрики // Підгаєцький В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття: Навч. посібник для іст. факультетів університетів. Дніпропетровськ, 2001. С. 99–115.

чення, вживаного інструментарію, домінуючих дослідницьких стратегій і концептуалізацій тощо.

Нині з економічною історією пов'язують доволі широку та багатоманітну, часто-густо перехресну, принаймні нетотожну, палітру динамічних, мінливих сутностей. Тим паче, що болючість руйнівних соціально-економічних трансформацій 1990-х рр. чимдалі більше актуалізувала запити стосовно економічної минувшини як радянської доби, так і давніх часів.

Отож до економічної історії апелювали як до своєрідної скарбниці досвіду, котра мала б потвердити або, навпаки, спростувати доцільність обраної моделі¹. Тому царина економічної минувшини адсорбувала як пізнавальні запити та настанови, так і нагальні суспільні вимоги й культурні устремління, котрі сформувалися і циркулювали протягом 1990–2000-х рр.

У світлі нашої сучасності економічну історію чимдалі більше сприймають з інших перспектив, приміром у світлі глобалізму, і навіть називають «королевою суспільних наук»². Однак інші дослідники вважають, що майже всі галузі суспільних наук набули історичних прикмет і стали частиною історії³. У цих заувагах волею-неволею простежується циркуляція ідей міждисциплінарного обміну й інтердисциплінарного синтезу, котрі побутують у багатьох дослідницьких стратегіях і програмах, зокрема у руслі нової компаративної економічної історії⁴.

Таким чином, у нинішніх тлумаченнях і прочитаннях економічної історії споглядаємо розмаїття і навіть самотутню мішанину запитів, строкатість змістовного наповнення, варіативність продукуваних смислів тощо.

На думку С. Злупка, «*економічна історія – це складова історії культури цивілізацій і націй*. Вона сприяє попередній оцінці економічних, соціальних та політичних наслідків, застерігає від можливих негативних дій. *Економічна історія – вчителька життя*»⁵.

Зауважимо, що в цьому означенні віднаходимо як очевидну культурно-просвітницьку складову, котра нав'язує пріоритетну роль морально-виховних функцій знання, так і представлення економічної історії як свого роду матеріального зрізу буття історичної людини. Заразом економічну історію розглядають у спільній «сім'ї фундаментальних економічних наук», яку органічно сполучають із економічною теорією (політичною економією) та історією економічної думки⁶.

Доволі часто поняття «економічна історія» вживають як термін рівнозначний означенню «історія народного господарства», принаймні як споріднену або генетично пов'язану дефініцію, а також розглядають як «джерело фактичного матеріалу для всіх економічних наук»⁷.

¹ Див., наприклад: Мельничук В. Чи не наступимо знову на граблі? Деякі міркування про економічну ситуацію в Україні // Голос України. 1996. 17 верес. (№ 171). С. 3.

² Аллен Р. Глобальная экономическая история: Краткое введение / Пер. с англ. Ю. Каптуревского. Москва, 2013. С. 9.

³ Berend I. T. An Economic History of Nineteenth-Century Europe. Diversity and Industrialization. New York, 2013. P. 1.

⁴ Див., наприклад: The New Comparative Economic History: Essays in Honor of J. G. Williamson / Eds. T. J. Hatton, K. H. O'Rourke and A. M. Taylor. Cambridge, 2007. X, 417 p.

⁵ Злупко С. Економічна історія України. Львів, 1995. С. 3.

⁶ Там само. С. 8.

⁷ Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу / За ред. Б. Д. Лановика. Київ, 1999. С. 9–10.

Таке розуміння «економічної історії» тою чи іншою мірою визначає її місце як своєрідного фактографічного / емпіричного компендіуму, котрий забезпечує наукові інтереси, потреби й запити дисциплін економічного циклу. Цей підхід до економічної історії диктується здебільшого утилітарно-прагматичними запитами й потребами відповідних навчальних курсів економічного профілю.

Відзначимо, що дана візія щодо представлення економічної історії у дисциплінарному світі й до сьогодні посідає чільне місце¹. Проте загальний діапазон поглядів і концепцій щодо висвітлення та репрезентації економічної історії нині суттєво розширився, у т. ч. за рахунок інтердисциплінарних і міждисциплінарних впливів і включень.

Ряд учених обстоюють думку про очевидну молодість економічної історії, конституювання й інституціоналізацію якої виводять від другої половини ХІХ ст.². Водночас поняття «економічна історія» експлікується у річищі низки послідовних термінів, які циркулювали протягом ХІХ–ХХ ст., як-от історія господарського побуту, історія народного господарства, історія економіки тощо³.

Скажімо, у навчальному курсі з економічної історії А. Козлової наголошується, що в «Україні в останні десять років використовується назва економічна історія. Але побутує думка, що доцільно викладати історію господарського побуту одночасно з історією економічних вчень, тому в нових навчальних планах започатковується така дисципліна, як історія економіки та економічної думки, яка поєднує ці дві науки»⁴.

Загалом ідея сполучення власне економічної історії чи історії господарського життя / побуту з історією економічної думки відображає тенденції, котрі протягом 2000-х рр. намітилися як у процесі написання посібників і підручників, так і у великих синтетичних проектах⁵. Такі рефлексії вказують на потреби соціогуманітарного синтезу відмінних предметних областей і дисциплінарних сфер.

Утім теза про те, що економічна історія слугує «джерелом фактичного матеріалу для багатьох наук, в першу чергу для економічної теорії та політекономії» так чи інакше відводить їй другорядну або підпорядковану роль, попри задеклароване фундаментальне призначення⁶. Часом економічну історію взагалі розглядають досить вузько, приміром виключно як історичний виклад економічного розвитку українських земель на тлі світових господарських процесів⁷.

Зазначимо, що прагматично-утилітарне, операційне чи функціональне потрактування призначення економічної історії поміж інших дисциплін не є винятковим для українських науковців. Приміром, у посібнику Р. Толмачової економічна історія розглядається як «історичний аналіз господарства різних країн (їх груп) і генезису ринкової економіки у них»⁸.

Натомість Г. Гловелі тлумачить предметну царину економічної минувшини як «історію господарства у контексті багатоманітних факторів – від географічного

¹ Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Вказ. праця. 8-е вид., перероб. і доп. Київ, 2006. С. 7–8.

² Юхименко П. І. Економічна історія. 2-е вид. Київ, 2006. С. 9.

³ Козлова А. І. Економічна історія. Київ, 2009. С. 3.

⁴ Там само. С. 3–4.

⁵ Экономическая история мира / Под общ. ред. М. В. Конотопова. Москва, 2008. Т. 1. С. 5.

⁶ Козлова А. І. Економічна історія. С. 5.

⁷ Тимочко Н. О. Економічна історія України: Навч. посіб. Київ, 2005. С. 3–4.

⁸ Толмачева Р. П. Экономическая история: Учебник / 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2003. С. 11.

середовища, динаміки народонаселення й забезпеченості природними ресурсами до впливу політичних подій, ментальностей, технічних винаходів, ідеологій»¹.

Вказане потракткування нав'язує домінування факторного аналізу, у призмі якого розглядаються і висвітлюються різноманітні впливи, передумови й обставини розгортання чи то пак перебігу економічного / господарського життя. В інших посібниках і підручниках доволі часто наголошують на компаративних – часових (за епохами й періодами) та просторових (країнами, регіонами) – вимірах економічної історії².

Зазвичай економічну історію репрезентують як своєрідну ранжовану за певними засадами чи концептуальними запитами палітру минувшини, котра систематизує чи, навпаки, специфікує, вирізняє певні уявлення про господарський / економічний процес, зокрема пропонує відповідні стратегії його конструювання та репрезентації тощо. Скажімо, економічну історію визначають як науку (дисципліну), що *«досліджує еволюцію господарського буття та економічної діяльності людства з найдавніших часів до сьогодні, вивчає закономірності історичного розвитку економічних систем країн світу з урахуванням різних критеріїв періодизації світогосподарського розвитку»*³.

Не випадково експлікація поняття «економічна історія» пов'язується з певними інструментальними завданнями та конкретними пізнавальними функціями. Наприклад, головний сенс економічної історії вбачають у *«періодизації господарської діяльності людства»*. Водночас економічну історію розглядають як гуманітарну дисципліну, котра *«вивчає історію госп[одарської] діяльності окремих країн, регіонів, людства в цілому. Знання, які продукує Е[кономічна] і[сторія], при подальшому їх осмисленні в межах екон[омічних] наук із залученням соціологічних та історичних теорій дають змогу виявити певні генетичні залежності та історичні закономірності в екон[омічному] житті д[ержав]в і народів»*⁴.

Таким чином, економічна історія розглядається здебільшого в дисциплінарній родині економічних наук, хоч і з визнанням доцільності вжитку історичних і соціологічних концептуалізацій у межах даної предметної області. Вочевидь, ідеться про ситуативні, точніше потенційні можливості сполучення відмінних дисциплінарних сфер на теренах економічної історії.

Певна річ, побутують і ширші означення «економічної історії», хоч і з виразним профільним, точніше економічним рефреном. Скажімо, П. Юхименко тримається думка, що *«“економічна історія” – це наука, яка вивчає економічне життя людей у всій багатогранності, з найдавніших часів до наших днів. Об'єктом аналізу є економіка на різних її рівнях (макро-, мезо-, мікро- та глобальному). Сфера вивчення (виділення П. Юхименка. – О. Я.) – економічні моделі (типи), у яких організовується господарська діяльність людини, механізм функціонування, взаємодія і взаємовплив економічних систем»*⁵.

Видається, що домінуюча самодостатність економічної / господарської царини як такої визначає спрямованість продукованих смислів і змістовного наповнення поняття «економічна історія».

¹ Гловели Г. Д. Экономическая история: учебник для бакалавров. Москва, 2014. С. 10.

² Экономическая история: Учебник / Под ред. Г.Б. Поляка. 4-е изд. Москва, 2016. С. 4.

³ Базилевич В. Д. Економічна історія // Енциклопедія сучасної України. Київ, 2009. Т. 9: Е-Ж. С. 81.

⁴ Лановик Б. Д. Економічна історія // Енциклопедія історії України. Київ, 2005. Т. 3. С. 22.

⁵ Юхименко П. І. Вказ. праця. С. 10.

Утім від 2000-х рр. ширяться спроби представити господарську минувшину не тільки з перспективи функціонування і практик економічних дисциплін, а й у світлі запитів, устремлінь і рефлексій українського історієписання. Приміром, у передмові до двотомника «Економічна історія України», у якому подано узагальнюючу палітру нашої господарської минувшини, наголошується, що «на відміну від власне історії економіки, яка належить до групи економічних дисциплін і вивчає поряд із господарським життям суспільства динаміку господарських показників (собівартість, ціни, продуктивність праці тощо), економічна історія більшою мірою повернута до аналізу суспільних проблем. Не випадково історики, які її досліджують, поєднують аналіз економічних процесів із висвітленням динаміки соціальних зрушень у суспільстві»¹.

За великим рахунком, ідеться про своєрідне сполучення соціальної й економічної історії, котре побутувало як в українському історієписанні 1920-х рр., так і пізніше у культурному просторі радянської історіографії, хоч звичайно у викривленому, спотвореному та недиференційованому, синкретичному вигляді.

У широкому сенсі варто вести мову не тільки про тривалість економічних процесів, господарські форми та структури, а й про способи й шляхи їхньої циркуляції у багатоманітних зрізах історичного буття, передусім – у соціальній та культурній площинах. Інакше кажучи постають не тільки нагальні проблеми студіювання історії господарських практик, а самого економічного простору, точніше багатоманітних, взаємодіючих, перехресних, конкуруючих, взаємодоповнюючих соціально-економічних середовищ життя історичної людини в різні епохи та періоди нашої минувшини.

Отож із перспективи історієписання продукуються інші, принаймні відмінні питання до минувшини, ніж ті, котрі зазвичай висуваються у річищі економічних дисциплін. Передусім постають запити про різноманітні ролі та функції історичної людини у господарських середовищах, у яких вона може виступати в багатьох іпостасях, зокрема як конструктор-архітектор, робоча сила, креативний новатор, пасивний споживач, «гвинтик» соціально-економічного укладу, а також як його хранитель-охоронець, і, навпаки, руйнівник тощо.

Врешті, протягом 1990–2000-х рр. побутують масштабні спроби конструювання та представлення економічної історії як окремих країн², так і регіонів, континентів³ і світу⁴.

Ба більше, економічна історія акумулює унікальні можливості для різних версій і варіацій наукової концептуалізації минувшини. Згадаємо, наприклад, три рівні в конструкції історичного часу Ф. Броделя – довготривалий (екологічний або географічний – відносини людей із природним середовищем), середньотривалий (економік, суспільств і культур) та короткотривалий (дискретні або точкові

¹ Економічна історія України: У 2 т. / Відп. ред. В. А. Смолій. Київ, 2011. Т. 1. С. 9.

² The Cambridge Economic History of the United States / Eds. S. L. Engerman, R. E. Gallman. Cambridge, 1996. Vol. 1: The Colonial Era. 481 p.; 2000. Vol. 2: The Long Nineteenth Century. X, 1021 p.; 2000. Vol. 3: The Twentieth Century. VII, 1190 p.; Siegler M. V. An Economic History of the United States. Connecting the Present with the Past. London, 2017. XXXIV, 462 p.

³ Кембриджская экономическая история Европы Нового и Новейшего времени / Под ред. С. Бродберри, К. О'Рурка. Москва, 2012. Т. 1: 1700–1870. 465 с.; Москва, 2013. Т. 2: 1870 – наши дни. 624 с.

⁴ Экономическая история мира / Под общ. ред. М. В. Конотопова. Москва, 2008. Т. 1. 496 с.; 2015. Т. 2. 526 с.; 2015. Т. 3. 510 с.; 2015. Т. 4. 384 с.; 2015. Т. 5. 352 с.; 2015. Т. 6. 382 с.

події)¹. Недаремно у його концептуалізації поважне місце відведено структурам повсякденності – географії, природному середовищу, демографії, агрокультурі, технологіям, торгівлі, споживанню, комунікаціям, соціальним групам і верствам, інтелектуальному середовищу досліджуваних регіонів тощо.

У сучасній українській історіографії споглядаємо доволі цікаві приклади використання евристичного та інструментального потенціалу економічної історії для студіювання інших предметних областей і дисциплінарних сфер. Скажімо, давня радянська традиція представлення історії «експлуатованих» або «трудящихся класів» парадоксальним чином спричинилася до розгортання сучасних студій з аграрної історії різних регіонів України. Останні поступово набувають міждисциплінарних рис, оскільки розглядають господарські практики, форми, структури й уклади у світлі повсякденності, ментальності, антропологічних і культурологічних запитів тощо.²

Оригінальні практики зі студіювання економічної та соціальної історії розгорнулися у Науково-дослідній лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету на чолі з А. Бойко³. Від 1997 р. наступником лабораторії стало Запорізьке наукове товариство ім. Я. Новицького, котре об'єднувало дослідників із Запоріжжя, Дніпропетровщини, Донеччини, Херсонщини та інших регіонів, які студіювали історію Південної України.

Однак попри ці та низку інших успішних і цікавих студій, проєктів і програм, реалізованих протягом 1990–2000-х рр. у царині соціально-економічної минувшини, до сьогодні економічна історія як субдисципліна посідає межове становище у сучасній українській соціогуманітаристиці.

З одного боку, вона традиційно включена до дисциплінарної родини економічних наук. Відтак економічну історію і нині часто-густо розглядають, передусім як фактологічну / емпіричну основу для власне економічних студій і концептуалізацій, діахронічний або синхронічний спосіб викладу й організації матеріалу, зокрема на ниві дидактики й т. п.

З другого боку, про свої зацікавлення й інтенції у царині економічної історії чимдалі голосніше й частіше заявляють історики, соціологи, правники та представники інших гуманістичних і суспільних дисциплін.

Здебільшого такі устремління пов'язані з конкретними студіями чи дослідницькими стратегіями. Утім вони суттєво розширюють як продуковані смисли, з якими пов'язують поняття «економічна історія», так і загальний обрій концептуальних пропозицій і стратегій щодо конструювання історії України. Тим паче, що після демонтажу радянського спадку проступає розуміння й усвідомлення багатоманітності ролей економічних / господарських чинників, практик, форм, структур, укладів для конструювання та представлення минувшини України з різних ракурсів, масштабів, перспектив і середовищ історичного буття.

Ба більше, поміж антропологічних і культурологічних запитів до минувшини чільне місце посідає проблема творення / конструювання / переформатування

¹ Бродель Ф. История и общественные науки. Историческая длительность // Философия и методология истории: Сб. ст. / Общ. ред. и вступ. ст. И. С. Кона. Москва, 1977. С. 115–142.

² Див., наприклад: Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Черкаси, 2007. 638 с.

³ Бойко А. Південна Україна останньої чверті ХVІІІ століття. Запоріжжя, 1997. Ч. 1: Аграрні відносини. 204 с.; Його ж. Джерела з історії ярмарок Південної України останньої чверті ХVІІІ – першої половини ХІХ століття. Запоріжжя, 2000. 136 с.; та ін.

історичною людиною соціально-економічних і господарських середовищ у різні епохи нашої минувшини.

Зрештою варто наголосити, що нинішня пізнавальна ситуація у царині української соціогуманітаристики загалом й економічної історії зокрема, хоч безперечно має виразний відбиток пострадянської доби, проте zarazом відображає й загальні складнощі інституціоналізації, котрі побутували раніше та фігурують дотепер і в західному академічному світі.

Наприклад, відомий економіст Дж. Хікс ще наприкінці 1960-х рр. відзначав роздільність практик і концептуалізацій науковців із різною фаховою належністю у сфері економічної історії. Отож він обстоював тезу, що функція економічної історії полягає, щоби *«ця дисципліна слугувала “місцем зустрічі” і дискусій економістів, політологів, юристів, соціологів та істориків – спеціалістів з історії подій, ідей і технологій»*¹.

Гадаємо, що саме інтердисциплінарні та міждисциплінарні сполучення, котрі назріли на полі економічної історії протягом останніх десятиліть, тою чи іншою мірою визначають її місце та субдисциплінарну конфігурацію у сучасній українській науці.

Вочевидь, сучасний горизонт очікувань і сподівань щодо майбутньої палітри економічної історії у національній науці нині формується у розрізі новітньої пізнавальної ситуації, що склалася після 2014 р. та масштабних соціокультурних запитів, викликів і потреб мультикультурного та глобалізованого світу. Проте чільне місце у формуванні цієї субдисциплінарої палітри належать багатьом «акторам» – ученим з різною дисциплінарною належністю й фаховою спеціалізацією, зокрема історикам. Сподіваємося, що вони гратимуть власні ролі на цій своєрідній авансені нашої науки.

¹Хікс Дж. Теория экономической истории / Пер. с англ.; общ. ред. и вступ. ст. Р. М. Нуреева. Москва, 2003. С. 19.

ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ ДО РОЗДІЛУ «ЕКОНОМІЧНА ІСТОРІЯ»

Огляди та загальні нариси

1. Аллен Р. Глобальная экономическая история: Краткое введение / Пер. с англ. Ю. Каптуревского. Москва: Изд-во Института Гайдара, 2013. 224 с.
2. Багалій Д. Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті. Харків: Державне видавництво України, 1928. Т. 1: Історіографічний вступ і доба натурального господарства. 394 с.
3. Богарт Э. Л. Экономическая история Соединенных Штатов. Москва: Изд-во «Экономическая жизнь», 1927. 428 с.
4. Борхардт Ю. Экономическая история Германии. Петроград; Москва: Книга, 1924. Ч. 1: С древнейших времен до конца Гогенштауфенов. 131 с.; Ч. 2: От конца эпохи Гогенштауфенов до крестьянских войн. 270 с.
5. Готье Ю. В. Очерки по истории материальной культуры Восточной Европы до основания первого русского государства. Ленинград: Брокгауз-Ефрон, 1925. Т. 1: Каменный век. Бронзовый век. Железный век на юге России. 270 с.
6. Грушевський М. Історія України-Руси: У 11 т., 12 кн. Київ: Наук. думка, 1995. Т. 6: Житє економічне. Культурне. Національне XIV–XVII віків. 680 с.
7. Грушевський М. Студії з економічної історії України // Літературно-науковий вістник. 1907. Кн. 5. С. 225–236; Кн. 6. С. 414–427; 1907. Кн. 7. С. 43–60; Кн. 8/9. С. 265–282; Кн. 10. С. 24–37.
8. Д. С. ...о-М. [Мордовцев Д. Л.] Об экономических отношениях Севера и Юга России // Отечественные записки. 1874. № 10. С. 210–248.
9. Економічна історія України: У 2 т. / Відп. ред. В. А. Смолій. Київ: Ніка-Центр, 2011. Т. 1. 695 с.; Т. 2. 607 с.
10. Історія народного господарства УРСР: У 3 т., 4 кн. / Гол. ред. І. І. Лукінов. Київ: Наук. думка, 1983. Т. 1: Економіка досоціалістичних формацій. 483 с.; 1984. Т. 2: Створення соціалістичної економіки (1917–1937). 439 с.; 1985. Т. 3: Розвиток соціалістичної економіки в період будівництва і вдосконалення розвинутого соціалізму (1938–80-ті), кн. 1: Будівництво економіки розвинутого соціалізму (1938–1960 рр.). 463 с.; 1986. Т. 3, кн. 2: Соціалістична економіка в 60–80-ті рр. 439 с.
11. Історія робітничого класу Української РСР: У 2 т. Київ: Наукова думка, 1967. Т. 1. 567 с.; Т. 2. 507 с.
12. Історія селянства Української РСР: У 2 т. Київ: Наукова думка, 1967. Т. 1. 551 с.; Т. 2. 536 с.
13. Історія українського селянства: Нариси: У 2 т. Київ: Наукова думка, 2006. Т. 1. 631 с.; Т. 2. 653 с.
14. Камерон Р. Краткая экономическая история мира. От палеолита до наших дней / Пер. с англ. Е. Н. Шевцовой. Москва: РОССПЭН, 2001. 542, [1] с.
15. Кембриджская экономическая история Европы Нового и Новейшего времени / Под ред. С. Бродберри, К. О'Рурка. Москва: Изд-во Ин-та Гайдара, 2012. Т. 1: 1700–1870. 465 с.; Москва: Изд-во Ин-та Гайдара, 2013. Т. 2: 1870 – наши дни. 624 с.

16. *Лазаревский А. М.* Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Киев: Тип. К. Н. Милевского, 1888. Т. 1: Полк Стародубский. XVI, 470, XXX с.
17. *Лазаревский А. М.* Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Киев: Тип. К. Н. Милевского, 1893. Т. 2: Полк Нежинский. IV, 521, XXV, [IV] с.
18. *Лазаревский А. М.* Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Киев: Тип. К. Н. Милевского, 1902. Т. 3: Полк Прилуцкий. XIV, 426, XXIII, [III] с.
19. *Левитский В. Ф.* Очерки истории хозяйственного быта народов древнего Востока. Вавилония. Египет. Харьков: Укр. экономист, 1926. 104 с.
20. *Лященко П. І.* Історія народного господарства СРСР / Пер. з 2-го рос. вид. Київ: Держполітвидав УРСР, 1951. Т. 1: Докапіталістичні формації. 636 с.
21. *Лященко П. І.* Історія народного господарства СРСР / Пер. з 2-го рос. вид. Київ: Держполітвидав УРСР, 1952. Т. 2: Капіталізм. 690 с.
22. Нариси з соціально-економічної історії України дожовтневого періоду: Зб. / Відп. ред. О. К. Касименко. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. 168 с.
23. *Оглоблин О.* Кріпацька фабрика (Харків–Київ, 1931) // *Ohloblyn O.* A History of Ukrainian industry / Reprint of the three volume study first published in Kiev in 1925 and 1931. München: Wilhelm Fink Verlag, 1971. 285 p.
24. *Оглоблин О.* Нариси з історії капіталізму на Україні / Передмова С. Гуревича. Харків; Київ: Пролетар, 1931. Вип. 1: Україна в суперечках міжнародної економіки й політики за першої половини XIX століття. XV, 174 с.
25. *Оглоблин А. П.* Очерки истории украинской фабрики: Мануфактура в Гетманщине. [Киев:] Государственное издательство Украины, [1925]. 270 с.
26. *Оглоблин А. П.* Очерки истории украинской фабрики: Предкапиталистическая фабрика. [Киев:] Государственное издательство Украины, 1925. 232 с.
27. *Петрушевский Д. М.* Очерки из экономической истории средневековой Европы. Москва; Ленинград: Государственное издательство, 1928. 323, [1] с.
28. *Подолінський С.* Ремесла і хвабрики на Україні. Genève: H. Georg Libraire-Éditeur, 1880. 148 с.
29. *Слабченко М. Є.* Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX століття. [Одеса]: Державне видавництво України, 1925. Т. 1. 318 с.
30. *Слабченко М. Є.* Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX століття. [Одеса]: Державне видавництво України, 1927. Т. 2. 278 с.
31. *Слабченко М. Є.* [Організація господарства України... Т. 5, вип. 1] Соціально-правова організація Січі Запорозької // Праці Комісії для виучування історії західно-руського та українського права / За ред. акад. Н. П. Василенка. Київ: З друк. УАН, 1927. Вип. 3. С. 203–340.
32. *Слабченко М. Є.* [Організація господарства України... Т. 5, вип. 2] Паланкова організація Запорозьких Вольностей // Праці Комісії для виучування історії західно-руського та українського права / За ред. акад. Н. П. Василенка. Київ: З друк. УАН, 1929. Вип. 6. С. 159–252.
33. *Слабченко М. Е.* Организация хозяйства Украины от Хмельницыны до мировой войны. Одесса: Государственное издательство Украины, 1922. Ч. 1: Хозяйство Гетманщины в XVII–XVIII столетиях. Т. 1: Землевладение и формы сельского хозяйства. VIII, 223 с.

34. *Слабченко М. Е.* Организация хозяйства Украины от Хмельницыны до мировой войны. Одесса: Государственное издательство Украины, 1922. Ч. 1: Хозяйство Гетманщины в XVII–XVIII столетиях. Т. 2: Судьбы фабрики и промышленности. VII, 208 с.
35. *Слабченко М. Е.* Организация хозяйства Украины от Хмельницыны до мировой войны. Б. м.: Государственное издательство Украины, 1923. Ч. 1: Хозяйство Гетманщины в XVII–XVIII столетиях. Т. 3: Очерки торговли и торгового капитализма. VIII, 189, [1] с.
36. *Слабченко М. Е.* Организация хозяйства Украины от Хмельницыны до мировой войны. Б. м.: Государственное издательство Украины, 1925. Ч. 1: Хозяйство Гетманщины в XVII–XVIII столетиях. Т. 4: Состав и управление государственным хозяйством Гетманщины XVII–XVIII вв. VII, 325, [6 с.]
37. Статистическое описание Киевской губернии, изданное тайным советником, сенатором Иваном Фундуклеем. Санкт-Петербург: В тип. Министерства внутренних дел, 1852. Ч. 1: Обзорение площади, народонаселения, населённых мест и путей сообщения. III, [6], 549, 20 с.; Ч. 2: Обзорение сельского хозяйства и поземельной собственности. 538 с.; Ч. 3: Обзорение промышленности и торговли. 572, [5] с.
38. *Струве П.* Крепостное хозяйство. Исследования по экономической истории России в XVIII и XIX вв. [Санкт-Петербург:] Изд. М. и С. Сабашниковых, 1913. 340, XIII с.
39. *Струмилин С. Г.* Очерки экономической истории России и СССР. Москва: Наука, 1966. 514 с.
40. *Туған-Барановский М. И.* Русская фабрика в прошлом и настоящем: историческо-экономическое исследование. 2-е изд. Санкт-Петербург: Изд-во О. Н. Поповой, 1900. Т. 1: Историческое развитие русской фабрики в XIX веке. 562 с.
41. *Чунтулов В. Т.* Экономическая история СССР. Москва: Высшая школа, 1969. 464 с.
42. Экономическая история мира / Под общ. ред. М. В. Конотопова. Москва: КноРус, 2008. Т. 1. 496 с.; 2015. Т. 2. 526 с.; 2015. Т. 3. 510 с.; 2015. Т. 4. 384 с.; 2015. Т. 5. 352 с.; 2015. Т. 6. 382 с.
43. Экономическая история СССР: очерки / Гл. ред. Л. И. Абалкин. Москва: ИНФРА-М, 2007. 496 с.
44. Экономическая история СССР / Под ред. И. С. Голубничего. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Мысль, 1967. 503 с.
45. *Эшли У. Дж.* Экономическая история Англии в связи с экономической теорией / Пер. Н. Муравьева; под ред. Д. М. Петрушевского. Москва: Издание М. И. Водозовой, 1897. Ч. 1: С XI до XIV столетия. 247 с.; Ч. 2: С XIV до XVI столетия. С. 249–814.
46. *Яснопольский Н.* Экономическая будущность Юга России и современная его отсталость // Отечественные записки. 1871. № 6. С. 268–301; № 7. С. 70–120.
47. *Яснопольский Н.* О географическом распределении государственных доходов и расходов в России. Киев: Тип. Императорского университета св. Владимира. В. И. Завадзкого, 1890. [Ч. 1]. VIII, 235 с.
48. *Яснопольский Н.* О географическом распределении государственных доходов и расходов в России. Киев: Тип. Императорского университета св. Владимира. В. И. Завадзкого, 1897. Ч. 2. [2], 4, XVI, 584, XIV с.
49. *Яцунский В. К.* Социально-экономическая история России XVIII–XIX вв. Москва: Наука, 1973. 302 с.
50. *Berend I. T.* An Economic History of Nineteenth-Century Europe. Diversity and Industrialization. New York: Cambridge University Press, 2013. XVIII, 521 p.

51. *Chirowsky N.* Old Ukraine. Its Socio-Economic History Prior to 1781. Madison: The Florham Park Press, 1963. 432 p.
52. *Chirowsky N.* The Ukrainian Economy. Its Background, Present Status, and Potentials of Future Growth. New York: Shevchenko Scientific Society, 1965. 93 p.
53. *Neal L.* A Concise Economic History of the World: from Paleolithic times to the Present. New York: Oxford University Press, [2016]. XIII, 482 p.
54. *Siegler M. V.* An Economic History of the United States. Connecting the Present with the Past. London: Palgrave, 2017. XXXIV, 462 p.
55. The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World / Eds. W. Scheidel, I. Morris, R. Saller. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2007. XIV, 942 p.
56. The Cambridge Economic History of the United States / Eds. S. L. Engerman, R. E. Gallman. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. Vol. 1: The Colonial Era. 481 p.; 2000. Vol. 2: The Long Nineteenth Century. X, 1021 p.; 2000. Vol. 3: The Twentieth Century. VII, 1190 p.

Теорія та методологія

57. *Берковський В.* Основні тенденції дослідження історії економіки ранньомодерної Європи // Український історичний збірник. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2006. Вип. 9. С. 347–360.
58. *Бованенко Д.* До методології вивчення українського господарства. Нарис перший // Прапор марксизму. 1929. № 2. С. 83–108.
59. *Вербило О. Ф.* Теоретичні основи навчання економічних дисциплін. Київ: Вища школа, 1995. 167 с.
60. *Левитський В.* До питання про структуру історії економічного побуту України (З приводу праці акад. М. Є. Слабченка. Матеріяли до економічно-соціальної історії України XIX століття, Т. I і II, 1925 р.) // Україна. 1929. № 37: (жовт.–листоп.). С. 3–13.
61. *Оглоблин О.* Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року). Мюнхен; Нью-Йорк: Українське історичне товариство, 1973. 14 с.
62. Переход от феодализма к капитализму в России: Материалы всесоюзной дискуссии / Отв. ред. В. И. Шунков. Москва: Наука, 1969. 412 с.
63. *Слабченко М.* До методології історії робітничого класу // Червоний шлях. 1927. № 5. С. 78–85.
64. *Хикс Дж.* Теория экономической истории / Пер. с англ.; общ. ред. и вступ. ст. Р. М. Нуреева. Москва: НИ Журнал «Вопросы экономики», 2003. 224 с.
65. *Федоренко П.* З спірних питань економіки України (Рец. на кн.: *Слабченко М. Е.* Организация хозяйства Украины от Хмельницыны до мировой войны. Б. м., 1922. Ч. 1: Хозяйство Гетманщины в XVII–XVIII столетиях. Т. 1: Землевладение и формы сельского хозяйства; Б. м., 1922. Т. 2: Судьбы фабрики и промышленности; Б. м., 1923. Т. 3: Очерки торговли и торгового капитализма; Б. м., 1925. Т. 4: Состав и управление государственным хозяйством Гетманщины XVII–XVIII вв.; *Його ж.* Організація господарства України від Хмельнищини до світової війни. Б. м., 1923. Т. 1: Землеволодіння та форми сільського господарства Гетьманщини XVII–XVIII століттів) // Україна. 1929. Кн. 35: (лип.–серп.). С. 9–33.
66. The New Comparative Economic History: Essays in Honor of J. G. Williamson / Eds. T. J. Hatton, K. H. O'Rourke, and A. M. Taylor. Cambridge: MIT Press, 2007. X, 417 p.

Історія субдисципліни

67. Антонович В. Отзыв о сочинении М. В. Довнар-Запольского «Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах». Киев, 1901. Т. 1 // Университетские известия. Киев, 1902. № 1. С. 19–20.
68. Бованенко Д. Економічна концепція Сергія Подолинського // Прапор марксизму. 1928. № 2/3. С. 82–114.
69. Верба І., Кармазіна М. Питання економічного розвитку українців у національній політичній думці (кінець XIX – перша чверть XX ст.) // Сіверянський літопис. 1998. № 3. С. 142–153.
70. Вербиленко Г. А. Економічна історія України в працях О. П. Оглоблина (1920–1930-ті рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. наук. ст. Київ, 2006. Вип. 33. С. 281–294.
71. Винар Б. До питання історичного дослідження розвитку української економічної думки // Український історик. 1970. № 1/3. С. 54–75.
72. Винар Б. Матеріяли до історії економічних дослідів на еміграції (1919–1963) // Сучасність. 1964. № 11. С. 100–115; 1965. № 1. С. 81–94; № 4. С. 99–114; № 6. С. 65–76; 1966. № 7. С. 104–112.
73. Винар Б. Найновіше видання Анналів УВАН з економічної проблематики // Український історик. 1978. № 1/3. С. 163–169.
74. Витанович І. Володимир Навроцький (1847–1882): Перший український статистик-економіст в Галичині на тлі своєї доби / Відбитка з «Кооперативної Республіки». Львів, 1934. 83 с.
75. Вірник Д. Ф., Голубовська Є. А. Економічні погляди І. Я. Франка / Відп. ред. В. П. Теплицький. Київ: Ін-т економіки АН УРСР, 1956. 179 с.
76. Гончарук Т. Г. Деякі аспекти висвітлення економічного життя України на сторінках журналу «Основа» (1861–1862 рр.) // Записки історичного факультету Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. 1997. Вип. 5. С. 78–84.
77. Гончарук Т. Праці українських істориків О. Оглоблина та М. Слабченка як підґрунтя економічної концепції М. Волобуєва // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний і науковий зб. Серія: Історія. Одеса, 2005. Вип. 5. С. 22–32.
78. Горін Н. О. Економічні дослідження в УАН–ВУАН // Історія народного господарства та економічної думки України. Міжвідомч. зб. наук. пр. Київ, 2018. Вип. 51. С. 7–31.
79. Горкіна Л. Выдающийся экономист и историк экономики: к 130-летию со дня рождения П. И. Лященко // Экономика Украины. 2006. № 12. С. 81–83.
80. Горкіна Л., Довбенко Л. Літописець і теоретик економіки України: з нагоди 90-річчя іноземного члена НАН України І.-С. Кюропецького // Вісник Національної академії наук України. 2011. № 8. С. 44–47.
81. Горкіна Л. П., Чумаченко М. Г. Перерваний поступ: віхи історії економічної науки в Україні (кінець XIX – середина XX ст.) // Актуальні проблеми економіки. 2008. № 4. С. 12–28.
82. Горкіна Л. П., Чумаченко М. Г. У світовому науковому просторі: економічний добробок учених української діаспори (20–80-ті роки XX ст.) // Актуальні проблеми економіки. 2008. № 5. С. 3–20.
83. Грон В. В. Економічна історія України у концепції Вільяма Едварда Аллена // Вісник Черкаського університету. Сер.: Іст. науки. 2016. № 1. С. 45–52.

84. Дробижев В. З., Лиги Х. М., Пивовар Е. И. К итогам VIII Международного конгресса по экономической истории // История СССР. 1983. № 4. С. 61–74.
85. Дружкова І. С. Підходи до вивчення становища української економіки у складі Російської імперії XIX ст. у працях вітчизняних економістів та істориків 1890-х – 1920-х рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. 2008. Вип. 22. С. 210–215.
86. Жид Ш., Рист Ш. История экономических учений: Учеб. пособие. Москва: Экономика, 1995. 544 с.
87. Жученко В. С., Жученко Л. В. Питання економічної історії Полтавщини в працях І. Ф. Павловського // Історична пам'ять. 1999. № 1/2. С. 116–134.
88. Заброварний С. І. Економічні погляди М. С. Грушевського // Український історичний журнал. 2009. № 6. С. 47–62.
89. Злупко С. Економічна думка на Україні. Нариси історії економічної думки на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст. Львів: Вид-во Львівського університету, 1969. 222 с.
90. Злупко С. Українська економічна думка. Постаті і теорії. Львів: Євросвіт, 2004. 544 с.
91. Корнійчук Л. Я. Історія економічної думки України: навч. посіб. Київ: Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана, 2004. 431 с.
92. Корнійчук Л. Я. Суспільно-економічна думка на Україні в 70-х роках XIX ст. Київ: Вид-во Київ. держ. ун-ту ім. Т. Шевченка, 1971. 252 с.
93. Корнійчук Л. Я., Мешко І. М. Економічні погляди С. А. Подолинського / Відп. ред. Д. Ф. Вірник. Київ: Ін-т економіки АН УРСР, 1958. 121 с.
94. Котовский Г. Г., Юрин Ю. М. VI Международный конгресс по экономической истории в Копенгагене // История СССР. 1975. № 2. С. 203–208.
95. Крандієвський С. І. Перші дослідники економічної історії в українських університетах [XIX ст.] // Вісник Харківського університету. 1973. № 1. С. 66–71.
96. Крот В., Крот Л. Проблеми економічної діяльності земських установ в історичній спадщині Б. Веселовського // Історіографічні дослідження в Україні. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2004. Вип. 14. С. 88–99.
97. Круглашов А. Економічні проблеми у теоретичній спадщині М. Драгоманова // Питання історії нового і новітнього часу: Зб. наук. статей. Чернівці: Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича, 2000. Вип. 7. С. 261–271.
98. Лаас Н. О. VIII літня школа Європейського товариства історичної економіки. [м. Мадрид, 2013 р.] // Український історичний журнал. 2013. № 6. С. 225–228.
99. Лильо І. Проблеми господарського та фінансового життя Львова XVII–XVIII ст. у дослідженнях львівської школи економічної історії першої половини XX ст. // Вісник Львівського університету. Сер.: Історія. 1997. Вип. 32. С. 199–205.
100. Литвинова Т. Ф. Соціально-економічні погляди й господарські інтереси Ф. Й. Туманського // Український історичний журнал. 2007. № 1. С. 70–94.
101. Мекшун Л. Вплив статистико-економічних програм Д. П. Журавського та М. І. Зібера на дослідження представників чернігівської земської статистики // Сіверянський літопис. 2008. № 4. С. 175–178.
102. Михайлик А. Історія економічних відносин Правобережної України в історіографії дореволюційного періоду // II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку». Кам'янець-

- Подільський, 17–18 вересня 2003 р. Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острого: Вид-во НаУОА, 2005. Т. 2. С. 45–49.
103. *Мицюк О.* Наукова діяльність політико-економіста М. Ів. Туган-Барановського. Львів: накладом автора, 1931. 37 с
104. *Мицюк О.* Тадей М. Рильський як хлопоман і економіст. Львів: б-ка «Дзвонів», 1939. 39 с.
105. *Мицюк О.* Український економіст-громадівець С. А. Подолинський. Львів: Спілка, 1933. 27 с.
106. Нариси з історії економічної думки на Україні / Відп. ред. Д. Ф. Вірник. Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. 388 с.
107. *Небрат В. В.* Історико-економічні дослідження в Інституті економіки АН УРСР // Історія народного господарства та економічної думки України. Міжвідомч. зб. наук. пр. Київ, 2016. Вип. 49. С. 9–26.
108. *Оглоблін О.* Проблема української економіки в науковій і громадській думці XIX–XX в. // Червоний шлях. 1928. № 9/10. С. 165–179.
109. Опыт программы для собирания статистико-экономических сведений / Сост. д. ч. отдела Н. И. Зибер для Юго-Западного отдела императорского Русского географического общества. Киев: Тип. М. П. Фрица, 1875. 32 с.
110. *Ливовар Е. И.* Проблемы экономической истории на Международном конгрессе в Берне // История СССР. 1987. № 3. С. 77–89.
111. План статистического описания губерний Киевского учебного округа: Киевской, Волынской, Подольской, Полтавской и Черниговской, составлен в Комиссии, высочайше учрежденной при университете Св. Владимира для вышеозначенного описания / Сост. Д. Журавским. Киев: Университетская тип., 1851. 59 с.
112. *Подварков Г. А.* Русский статистик-экономист Дмитрий Петрович Журавский. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1961. 88 с.
113. *Понеділко В. Г.* Українська та зарубіжна економічна думка: сторінки історії. Київ: Мотор Січ, 2003. 282 с.
114. *Поткина И. В.* Россия эпохи капитализма на страницах «Кембриджской экономической истории Европы» // История СССР. 1981. № 4. С. 180–189.
115. *Рубинштейн Н. Л.* Топографические описания наместничеств и губерний XVIII в. – памятники экономического и географического изучения России // Вопросы географии. 1953. Т. 31. С. 39–89.
116. *Санцевич А. В.* «Організація господарства України». Т. V: «Економічно-соціальний уклад Січі» – машинописна монографія М. Є. Слабченка (історіографічний аналіз) // Академік Михайло Єлисейович Слабченко: наукова спадщина і життєвий шлях: Зб. ст. Одеса: МП «Гермес», 1995. С. 63–69.
117. *Світлична В. В.* Концептуальна модель розвитку мануфактурного виробництва в Україні у XVIII столітті в монографії О. П. Оглоблина «Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в Гетманщине» // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. 2002. №556. Історія України. Вип. 5. С. 46–54.
118. *Світлична В. В.* О. П. Оглоблін про характер російсько-українських економічних відносин XVIII – першої половини XIX ст. // Збірник наукових праць Харк. держ. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Сер. «Історія та географія». Харків, 2002. Вип. 12. С. 44–50.
119. *Сінкевич Є. Г.* Петро Іванович Лященко: таємниці біографії вченого // Чорноморський літопис. 2010. Вип. 1. С. 107–112.
120. *Слабченко М. Е.* Николай Иванович Зибер // *Зибер Н. И.* Очерки первобытной экономической культуры / Вступ. ст. М. Е. Слабченко. Одесса: Государственное издательство Украины, 1923. С. V–XXVIII.

121. *Фещенко В. М.* Дослідження проблем становлення та розвитку ринкового господарства в працях економістів України другої половини XIX – початку XX ст.: Монографія. Київ: Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана, 2003. 186 с.
122. *Чировський М.* Михайло Грушевський як дослідник українського господарства // ЗНТШ. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1978. Т. 197: Михайло Грушевський у 110 роковини народження. С. 99–108.
123. *Швидько А. К.* Вопросы социально-экономического развития Правобережной Украины XVI–XVIII вв. в трудах А. И. Барановича // Некоторые вопросы отечественной историографии и источниковедения. Днепропетровск: Изд-во Днепропетровск. гос. ун-та, 1976 С. 112–118.
124. *Щодра О.* Проблеми соціально-економічної історії Київської Русі в російській історіографії 1920–1930-х років // Вісник Львівського університету. Сер.: Історія. 1995. Вип. 30. С. 8–14.
125. *Ядгаров Я. С.* История экономических учений / 4-е изд., перераб. и доп. Москва: ИНФРА-М, 2007. 478, [1] с.
126. *Timoshenko V. P. M. I.* Tuhan-Baranovsky and Western European Economic Thought (Speech on the 5th Anniversary of His Death) // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S. New York: Published by the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S., 1954. Vol. 3, no. 3. P. 803–823.

Термінологія та інструментарій

127. *Газизуллин Н. Ф.* От истории доктрин к истории идей // Проблемы современной экономики. 2014. № 2. С. 394–395.
128. *Голобуцкий В., Чунтулов В.* О содержании и некоторых вопросах методики преподавания курса экономической истории // Тезисы докладов на научно-методическом совещании по экономической истории. Киев: Киевский институт народного хозяйства, 1965. С. 27–40.
129. *Майдачевский Д. Я.* Плюрализм подходов в историографии экономической науки: интеллектуальная история // Историко-экономические исследования. 2011. Т. 12. № 3. С. 5–15.
130. *Мартинов А. Ю.* Історична компаративістика світових економічних криз (XX – початок ХХІ ст.) // Український історичний журнал. 2011. № 5. С. 131–146.
131. *Нейман А. М.* Биография в истории экономической мысли и опыт интеллектуальной биографии Дж. М. Кейнса // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. Москва: Ин-т всеобщей истории РАН, 2002. Вып. 8: Персональная история и интеллектуальная биография. С. 11–31.

Посібники та курси лекцій

132. *Вдовиченко М. Є., Калашник Т. Є., Калініченко В. В.* та ін. Економічна історія. Конспект лекцій. Харків: Харківський державний економічний університет, 2003. 120 с.
133. *Волкова Н. І.* Економічна історія: конспект лекцій / 2-е вид., стер. Одеса: Наука і техніка, 2009. 71 с.
134. *Гловели Г. Д.* Экономическая история: учебник для бакалавров. Москва: Изд-во «Юрайт»; ИД Юрайт, 2014. 719 с.

135. *Голобуцький В. О.* Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період. Київ: Вища школа, 1970. 298 с.
136. Економічна історія: навч. посібник. Харків: Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, 2012. 243 с.
137. Економічна історія: навч. посібник / Уклад. В. М. Бережний, О. С. Кривцов. Харків: Факт, 2001. 160 с.
138. Економічна історія України: підручник / За заг. ред. Б. Д. Лановика. Київ: Видавничий дім «Юридична книга», 2004. 456 с.
139. *Захарчук А. С., Царенко О. М.* Економічна історія України і світу: Курс лекцій: Навч. посібник. Суми: Університетська книга, 2001. 308 с.
140. *Злупко С.* Економічна історія України. Львів: Львівський державний університет ім. І. Франка, 1995. 168 с.
141. *Калашиник Т. Є., Лісна І. Ф., Ус Т. В.* та ін. Економічна історія: навч. посібник. Харків: Вид. ХНЕУ, 2012. 243 с.
142. *Кашникова Т. В., Костенко Е. П.* Экономическая история: Учебник. Ростов н/Дону: ЮФУ, 2010. 640 с.
143. *Козлова А. І.* Економічна історія. Київ: Видав. дім «Персонал», 2009. 336 с.
144. *Конотопов М. В., Сметанин С. И.* Экономическая история: Учебник для вузов. Москва: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Кс», 2003. 488 с.
145. *Лазарович М. В.* Економічна історія. Київ: Знання, 2008. 431 с.
146. *Лановик Б. Д., Лазарович М. В.* Економічна історія: курс лекцій. 6-те вид., стер. Київ: Вікар, 2006. 405 с.
147. *Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М.* Економічна історія України і світу. 8-е вид., перероб. і доп. Київ: Вікар, 2006. 495 с.
148. *Левитский В. Ф.* История политической экономии в связи с историей хозяйственного быта. Харьков: А. Дарре, 1907. Вып. 1: Греция, Рим и средние века. [4], 126 с.
149. *Левитский В. Ф.* История политической экономии в связи с историей хозяйственного быта. Харьков: Тип. фирмы А. Дарре, 1914. [4], 494 с.
150. *Леоненко П. М., Юхименко П. І.* Економічна історія: Навч. посібник. Київ: Знання-Прес, 2004. 499 с.
151. *Макарова Т. Д.* Экономическая история: учебное пособие. Челябинск: Издательский центр Южно-Уральского гос. ун-та, 2013. 74, [3] с.
152. *Мицюк О.* Історія політичної економії. Подєбради: Вид. Т-ва при У.Г.А, 1922. Т. 1. 254 с.; 1923. Т. 2, ч. 1. 136, IV с.
153. *Москалюк М. М.* Економічна історія України і світу. Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. 139 с.
154. *Назаров І. В.* Економічна історія України (докапіталістичний період): навч. посібник. Київ: РВЦ «Київський університет», 1997. 48 с.
155. *Назаров І. В.* Економічна історія: навч.-метод. посібник. Київ: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2010. 183 с.
156. *Теліщук М. М.* Економічна історія: Навч. посібник. Ірпінь: Нац. ун-т держ. податк. служби України, 2006. 458 с.
157. *Тимочко Н. О.* Економічна історія України: Навч. посібник. Київ: Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана, 2005. 204 с.
158. *Тимочко Н. О., Пучко О. А., Рудомьоткіна Л. М.* та ін. Економічна історія. Лекції. Київ: Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана, 2000. 268 с.

159. Толмачева Р. П. Экономическая история: Учебник / 2-е изд., испр. и доп. Москва: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ке», 2003. 604 с.
160. Чайковський В. Ф. Економічна історія світу і України: Навч. посіб. Тернопіль: Лілея, 1997. 184 с.
161. Экономическая история: Учебник / Под ред. Г. Б. Поляка. 4-е изд. Москва: ЮНИТИ, 2016. 503 с.
162. Юхименко П. І. Економічна історія. 2-ге вид. Київ: Вікар, 2006. 342 с.

Проблемно-тематичні студії

163. Антонович В. Б. О промышленности Юго-Западного края в XVIII ст. // Записки Юго-Западного отдела Русского географического общества. Киев, 1874. Т. 1: за 1873 г. С. 179–191.
164. Аристов Н. Промышленность древней Руси. Санкт-Петербург: Тип. Королева и Ке, 1866. [2], VI, 321, [3] с.
165. Балабушевич Т. А. Аграрна історія Галичини другої половини XVIII ст. Київ: Наук. думка, 1993. 139 с.
166. Баранович О. І. Нариси з магнатського господарства на Півдні Волині у XVIII ст. Київ: ВУАН, 1930. 116 с.
167. Баранович А. И. Магнатское хозяйство на юге Вольны XVIII в. Москва: Изд-во АН СССР, 1955. 182 с.
168. Баранович А. И. Украина накануне освободительной войны середины XVII в.: (Социально-экономические предпосылки войны). Москва: Изд-во АН СССР, 1959. 209 с.
169. Барвинский В. А. Крестьяне в Левобережной Украине в XVII–XVIII вв. Харьков: Б. и., 1909. 296 с.
170. Бачинська О. А. Українське населення Придунайських земель XVIII – початок ХХ ст.: Заселення й економічне освоєння. Одеса: Астропринт, 2002. 328 с.
171. Блануца А. В. Документальний склад книги записів Литовської метрики № 49 у контексті дослідження соціально-економічної історії Великого князівства Литовського середини 1560 – початку 1570-х рр. // Український історичний журнал. 2014. № 1. С. 146–168.
172. Бойко А. Джерела з історії ярмарок Південної України останньої чверті XVIII – першої половини ХІХ століття. Запоріжжя: Тандем-У, 2000. 136 с.
173. Бойко А. Південна Україна останньої чверті XVIII століття. Запоріжжя: Тандем-У, 1997. Ч. 1: Аграрні відносини. 204 с.
174. Бойко І. Д. Селянство України в другій половині ХVІ – першій половині ХVІІ ст. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. 332 с.
175. Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині ХVІІ ст. Київ: Наук. думка, 1986. 262 с.
176. Боровий С. До питання про місце України в системі російського фінансового капіталу // Економічні передумови Великої жовтневої соціалістичної революції (на матеріалах України): Республіканський міжвідомчий науковий збірник. Київ: Наук. думка, 1967. С. 21–31.
177. Боровой С. К вопросу о применении наёмного труда в помещичьих хозяйствах Степной Украины в предреформенный период // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы за 1965. Москва: Изд. Московского университета, 1970. С. 290–296.

178. *Боровой С. Я.* Кредит и банки России (сер. XVII в. – 1861 г.). Москва: Госфиниздат, 1958. 288 с.
179. *Боровой С. Я., Коцевицкий А. С.* Основные этапы аграрного освоения Степной Украины // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. Киев: Вища школа, 1979. С. 63–71.
180. *Бородаєвський С. В.* Історія кооперації. Подєбради: Видавниче т-во при УГА, 1924. II, 658, IX с.
181. *Бородаєвський С. В.* Історія кооперації. Прага: Український Громадський Видавничий Фонд, 1925. 438, 7 с.
182. *Бунге Н.* Исследование о железной промышленности в губерниях Киевского учебного округа. 1. О добывании руды и о выплавке из неё чугуна и железа. Киев: Университетская тип., 1856. IV, 93 с.
183. *Винар Б.* Економічний колоніалізм на Україні. Париж: Націоналістичне видавництво в Європі, 1958. 188 с.
184. *Винар Б.* Українська промисловість: студія советського колоніалізму / З передм. проф. В. Тимошенка. Париж; Нью-Йорк; Мюнхен: Перша Укр. друкарня у Франції, 1964. Т. 1. 397 с.
185. *Вирный Д. Ф.* Украинская ССР. Краткий историко-экономический очерк. Москва: Госполитиздат, 1954. 182 с.
186. *Витанович І.* Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. 624 с.
187. *Воблий К. Г.* Нариси з історії російсько-української цукрово-буякової промисловості. Київ: ВУАН, 1928. Т. 1. Період розкріпачення селян 1861 року. Вип. 1. 249 с.; 1928. Т. 1, вип. 2. 256 с.; 1930. Т. 2. 402 с.
188. *Гаврилюк Н. А.* История экономики Степной Скифии VI–III вв. до н.э. Киев: Ин-т археологии НАН Украины, 1999. 423 с.
189. *Гак Д. В.* Цегельно-черепична промисловість Київщини. (Історично-економічний нарис) / Відп. ред. В. М. Ісакович. Київ: Ін-т економіки АН УРСР, 1940. 160 с.
190. *Гальський К. Є.* Торгівля і митна справа Запорозької Січі (друга половина XVI – 70-ті рр. XVIII ст.). Київ: Панорама, 2005. 256 с.
191. *Гальський К. Є.* Торгівля і митна справа Гетьманської України (середина XVII–XVIII ст.). Київ: Панорама, 2006. 285 с.
192. *Гехтер М.* Значіння України в економічному житті Росії // Літературно-науковий вістник. 1909. Кн. 11. С. 288–301.
193. *Голубуцкий В. А.* К вопросу о промышленном предпринимательстве в помещичьем хозяйстве Левобережной Украины во второй половине XVIII в. // Вопросы истории сельского хозяйства, крестьянства и революционного движения в России. Сборник статей к 75-летию акад. Н. М. Дружинина / Отв. ред. В. И. Яцунский. Москва: Изд-во АН СССР, 1961. С. 88–95.
194. *Голубуцкий В. А.* К вопросу о социально-экономических отношениях на Запорожье во второй половине XVIII в. // Исторические записки. Москва, 1953. Т. 44. С. 231–252.
195. *Голубуцкий В. А.* О цеховом ремесле и зарождении капиталистического производства в XVI – первой половине XVII вв. на Украине // Вісник АН УРСР. 1958. № 8. С. 34–42.
196. *Голубуцкий В. А.* О цеховом ремесле и зарождении капиталистического производства в XVI – первой половине XVII века на Украине // Научные записки Киевского финансово-экономического института. Киев: Изд-во АН УССР, 1959. № 7. С. 203–213.

197. *Гончарук Т. Г.* Одеське порто-франко: Історія. 1819–1859 рр. Одеса: Астропринт, 2005. 312 с.
198. *Гордуновський О. М., Гуржій О. І., Реснт О. П.* Український хліб і його реалізація в XVIII – на початку XX ст. (Нариси з історії та економіки) / Відп. ред. В. А. Смолій. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013. 224 с.
199. *Гринчуцький В. І.* Промислові трести України в 20-ті роки. Київ: Наук. думка, 1997. 178 с.
200. *Грушевський М.* Господарство польського магната на Задніпров'ю перед Хмельниччиною // Записки Українського наукового товариства в Києві. 1908. Кн. 1. С. 25–43.
201. *Грушевський М.* Економічний стан селян в Сянціцькім старостві в середині XVI в. на основі описей королівщин // Жерела до історії України-Руси. Львів: Накладом НТШ, 1900. Т. 3. С. 1–27.
202. *Грушевський О.* З економічного життя XVI в. // Україна. 1917. Кн. 3/4. С. 5–18.
203. *Гудзенко П. П.* Соціалістична націоналізація промисловості в Українській РСР 1917–1920 рр. Київ: Наук. думка, 1965. 300 с.
204. *Гуржій І. О.* Зародження робітничого класу України (кінець XVIII – I пол. XIX ст.). Київ: Держполітвидав УРСР, 1958. 180 с.
205. *Гуржій І. О.* Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVII ст. до 1861 року). Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. 207 с.
206. *Гуржій І. О.* Розклад феодално-кріпосницької системи в сільському господарстві України I пол. XIX с. Київ: Держполітвидав УРСР, 1954. 452 с.
207. *Гуржій І. О.* Україна в системі всеросійського ринку 60–90-х років XIX ст. Київ: Наук. думка, 1968. 191 с.
208. *Гуржій І. О., Гуржій О. І.* Купецтво Києва та Київщини XVII–XIX ст. / Відп. ред. В. А. Смолій. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013. 284 с.
209. *Дерев'янкін Т. І.* Мануфактура на Україні в кінці XVIII – першій половині XIX ст. Текстильне виробництво / Відп. ред. Д. Ф. Вірник. Київ: Наук. думка, 1960. 127 с.
210. *Джиджора І.* Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр. Львів: НТШ, 1911. [2], 143 с.
211. *Довгопол В. М.* Робітничий клас України в роки соціалістичної індустріалізації (1926–1929 рр.). Харків: Вид-во Харківського державного університету, 1971. 142 с.
212. *Довжик І. В.* Промисловий розвиток Донбасу в системі економіки Наддніпрянської України (кінець XIX – початок XX ст.). Луганськ: Видавництво Сумського нац. ун-ту ім. В. Даля, 2003. 310 с.
213. *Довнар-Запольский М. В.* Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах. Киев: Киев. ун-т Св. Владимира, 1901. Т. 1. 807 с.
214. *Довнар-Запольский М. В.* История русского народного хозяйства. Киев: Изд. И. И. Чоколов, 1911. Т. 1. 366 с.
215. *Довнар-Запольский М. В.* К истории экономического быта Галиции в XVI в. // Журнал Министерства народного просвещения. 1898. № 1. С. 146–156.
216. *Епштейн А. І.* Робітники України в боротьбі за створення матеріально-технічної бази соціалізму (1928–1932). Харків: Вид-во Харківського державного університету, 1968. 195 с.
217. *Єфіменко Г.* Взаємовідносини Кремля та радянської України: економічний аспект (1917–1919 рр.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2008. 230 с.

218. *Журавский Д. П.* Об источниках и употреблении статистических сведений. Киев: Тип. И. Валнера, 1846. 210 с.
219. *Ефименко П.* Экономические заметки о старине и материалы // Киевская старина. 1888. № 4. С. 52–63.
220. *Іваніченко Л. М.* Економічна історія Одеси у монографічних дослідженнях // Інтелігенція і влада. Сер.: Історія. 2014. Вип. 31. С. 212–226.
221. *Капраль М.* Економічні мотиви чи соціальна доцільність? Ремісничі цехи Львова XV–XVIII століть у світлі статутів // Львів: місто, суспільство, культура: Зб. наук. праць / За ред. О. Аркуші, М. Мудрого. Львів, 2012. Т. 8, част. 1: Влада і суспільство. С. 173–190.
222. *Кісь Я. П.* Промисловість міста Львова у період феодалізму (XIII–XIX ст.). Львів: Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, 1968. 223 с.
223. *Клименко Т. А.* Економічний розвиток Черкащини в XIX ст. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2008. Вип. 14. С. 97–107.
224. *Ковальчак Г. І.* Розвиток промисловості в західних областях України за 20 років Радянської влади (1939–1958 рр.). Історико-економічний нарис / Відп. ред. Г. Д. Суржок. Київ: Львівський університет. Ін-т сусп. наук, 1965. 186 с.
225. *Ковальченко И. Д.* Русское крепостное крестьянство в первой половине XIX века. Москва: Изд-во МГУ, 1967. 400 с.
226. *Компан Е. С., Маркина В. А.* О некоторых особенностях социально-экономического развития городов Правобережной и Левобережной Украины в XVII–XVIII вв. // Города феодальной России: Сб. статей памяти Н. В. Устюгова. Москва: Наука, 1966. С. 350–362.
227. *Компан О. С.* Розвиток економічних зв'язків і суспільно-політичний лад на Україні XVIII ст. Київ, 1972 р. [машинопис із авторськими правками] // Науковий архів Інституту історії України НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 91, 239 арк.
228. *Копыцкий З. Ю.* Экономическое развитие городов Белоруссии (XVI–XVII вв.). Минск: Наука и техника, 1966. 227 с.
229. *Коропецький І. С.* Децо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки. Київ: Либідь, 1995. 240 с.
230. *Кропоткин В. В.* Экономические связи Восточной Европы в I тысячелетии н. э. Москва: Наука, 1967. 135 с.
231. *Круглова Т. А.* Экономическая структура городских хозяйств Левобережной Украины в XVIII в. (по материалам Генеральной описи 1765–1769 гг.). Москва: Изд-во Московского университета, 1989. 176 с.
232. *Крутіков В. В.* Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського державного університету, 1992. 172 с.
233. *Кулишер И. М.* Очерк истории русской торговли. Петроград: Атеней, 1923. 317 с.
234. *Лавровский В.* Проблемы экономической истории Англии XV–XVII вв. (до эпохи промышленного переворота) // Историк-марксист. 1936. № 4. С. 113–121.
235. *Лазанська Т. І.* Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 1999. 282 с.
236. *Лазаревский А. М.* Малороссийские посполитые крестьяне (1648–1783 гг.): Историко-юридический очерк / С предисл. Н. Василенко. Киев: Тип. 1-й Киевской артели Печатного дела, 1908. X, II, 108 с.

237. *Лантух В. В.* Становлення та розвиток торгівлі на Україні в 1921–1932 рр. Харків: Основа, 1992. 189 с.
238. *Литвин В. М.* Земля в історичній долі України. Київ: Ніка-Центр, 2009. 192 с.
239. *Личнов Л.* К вопросу об экономическом исследовании юго-западного края // Киевская старина. 1903. № 1. С. 102–114.
240. *Лугова О. І.* Сільськогосподарський пролетаріат півдня України в період капіталізму. Київ: Наук. думка, 1965. 192 с.
241. *Маркина В. А.* Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII в. (Социально-экономическое развитие). Киев: Изд-во КГУ, 1961. 234 с.
242. *Марочко В. І.* Українська селянська кооперація: історико-теоретичний аспект (1861–1929). Київ: Ін-т історії України НАН України, 1995. 217 с.
243. *Машкін О.* Іноземці в соціально-економічному житті України кінця XVIII – першої половини XIX ст. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2008. 450 с.
244. *Мельник Л. Г.* Технічний переворот на Україні у XIX ст. Київ: Вид-во Київ. держ. ун-ту, 1972. 240 с.
245. *Мицюк О.* Нариси з соціально-господарської історії б. Угорської, нині Підкарпатської Русі. Ужгород, 1936. Т. 1: До другої чверті XVI в. X, 214 с.
246. *Мицюк О.* Нариси з соціально-господарської історії б. Угорської, нині Підкарпатської Русі. Прага: Накладом автора; друк. Р. Грдлічки, 1938. Т. 2: Доба феодально-кріпацька (від другої половини XVI в. до половини XIX). 387 с.
247. *Мишко Д. І.* Соціально-економічні умови формування української народності. (Становище селян і антифеодальні рухи на Україні в XV – першій половині XVI ст.) / Відп. ред. М. Н. Лещенко. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. 292 с.
248. *Моргун О.* Нарис історії промислової кооперації України. Мюнхен: Український Вільний Університет, 1966. 272 с.
249. *Оглоблін О.* До історії будницької промисловості // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. Київ, 1927. Кн. 10. С. 303–310.
250. *Оглоблін О. П.* Донбас в історії українського господарства // Диктатура труда (Сталино). 1929. 12 мая. № 106. С. 3.
251. *Оглоблін О.* З історії українсько-російських економічних відносин. Тариф 1822 р. і Україна // Вісник ООЧСУ. 1955. № 1. С. 16–21.
252. *Оглоблін О.* Закавказький транзит і Україна в першій половині XIX століття // Нариси соціально-економічної історії України: Праці комісії соціально-економічної історії України / За ред. акад. Д. І. Багалія. Київ: ВУАН, 1932. Т. 1. С. 278–293.
253. *Оглоблін О. П.* Металургія Правобережної України XVI–XIX століття: Історико-економічне дослідження [автограф з окремими сторінками машинопису] // ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 86, 302 арк.
254. *Оглоблін О.* Одеське порто-франко // Наукові записки Київського інституту народного господарства. Київ, 1928. Т. 9. С. 37–47.
255. *Оглоблін О.* Транзитний торг України за першої половини XIX століття // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. Київ, 1927. Кн. 12. С. 234–252; Кн. 15. С. 166–195.
256. *Орлик В. М.* Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007. 631 с.
257. *Отмар Д.* Україна в економічному комплексі Московщини // Визвольний шлях. 1948. № 4. С. 13–14; № 5. С. 16–18.
258. *Павлович М.* Роль Украины в мировом хозяйстве накануне мировой войны // Коммунист. 1920. № 2 С. 23–24.

259. *Панченко П. П.* Развитие сельского хозяйства Украинской ССР (1959–1980). Киев: Наук. думка, 1980. 288 с.
260. *Парасунько О. А.* Положение и борьба рабочего класса Украины (60–90 годы XIX в.). Киев: Изд-во АН УССР, 1963. 576 с.
261. *Пономарьов О. М.* Розвиток капіталістичних відносин у промисловості України XVIII ст. Львів: Вид-во Львів. держ. ун-ту ім. І. Франка, 1971. 183 с.
262. *Пиріг П. В.* Нариси соціально-економічної історії Чернігівщини в другій половині XVII ст. Київ: Стило, 1998. 184 с.
263. *Пірко В. О.* Економічна руїна в Перемишльській землі на початку XVIII ст. // Вісник Львівського ордена Леніна державного університету ім. Івана Франка. Сер. Історія. 1965. Вип. 3. С. 68–76.
264. *Пірко В. О.* Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI–XVIII ст. Дніпропетровськ: Східний видавничий дім, 2004. 224 с.
265. *Романовский В. А.* К истории аренды на Левобережной Украине во второй половине XVII – начале XVIII вв. (К вопросу о первоначальном накоплении) // Некоторые вопросы социально-экономического развития юго-восточной России. Ставрополь: Ставропольский государственный педагогический институт, 1970. С. 321–361.
266. *Романцов В. О.* Робітничий клас Української РСР (1946–1970 рр.). Київ: Вид-во Київ. держ. ун-ту ім. Т. Шевченка, 1972. 219 с.
267. *Руденко М.* Шлях до хаосу (з приводу економічної реформи М. Горбачова). Детройт: Укр. вісті, 1988. 77 с.
268. *Савченко О.* Економічний розвиток Новгород-Сіверського намісництва (за даними Опису 1779–1781 рр.) // Сіверянський літопис. 2000. № 6. С. 62–70.
269. *Святець Ю.* Українське селянське господарство та нова економічна політика. (Кліометричний аналіз соціально-економічного процесу): монографія. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського нац. ун-ту, 2007. 216 с.
270. *Сидоренко О. Ф.* Українські землі у міжнародній торгівлі (IX – серед. XVII ст.). Київ: Наук. думка, 1992. 229 с.
271. *Слабеев І. С.* З історії первісного нагромадження капіталу на Україні. (Чумацький промисел і його роль у соціально-економічному розвитку України XVIII – першої половини XIX ст.). Київ: АН УРСР. Ін-т історії, 1964. 138 с.
272. *Слинько І. І.* Соціалістична перебудова і технічна реконструкція сільського господарства України (1927–1932 рр.). Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. 327 с.
273. *Слюсарский А. Г.* Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII–XVIII вв. Харьков: Кн. изд-во, 1964. 460 с.
274. *Сорочан С. Б.* Экономические связи античных городов Северного Причерноморья в I в. до н.э. – V в. н.э.: (на материалах Херсонеса). Харьков: Изд-во ХГУ, 1989. 134 с.
275. *Стасюк М.* Економічні відносини України до Великої Росії і Польщі // Записки Українського наукового товариства у Києві. Київ, 1911. Кн. 9. С. 86–120.
276. *Ткаченко М.* Нариси з історії селян на Лівобережній Україні в XVII–XVIII вв. Київ: ВУАН, 1931. Т. 1, вип. 1. 149 с.
277. *Тарновский К. Н.* Формирование государственно-монополистического капитализма в России в годы Первой мировой войны (на примере металлургической промышленности). Москва: Изд-во МГУ, 1958. 263 с.
278. *Теплицький В. П.* Реформа 1861 року і аграрні відносини на Україні (60–90-ті роки XIX ст.). Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. 308 с.

279. *Терещенко Ю. И.* Великий Октябрь и становление социалистической экономики на Украине: очерк истории экономической политики (1917–1920). Київ: Наук. думка, 1986. 255 с.
280. *Федоренко П. К.* Рудни Левобережной Украины в XVII–XVIII вв. Москва: Изд-во АН СССР, 1960. 263 с.: ил.
281. *Фроянов И. Я.* Киевская Русь. Очерки социально-экономической истории. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1974. 159 с.
282. *Хромов П. О.* Економічне значення возз'єднання України з Росією // Вісник АН УРСР. 1954. № 4. С. 43–54.
283. *Цыперович Г. В.* Синдикаты и тресты в дореволюционной России и в СССР. Из истории организационных форм промышленности за последние 50 лет. 4-е изд., испр. и доп. Ленинград: Техника и производство, 1927. 540 с.
284. *Чировський М.* Економічне становище України під московсько-більшевицькою окупацією // Визвольний шлях. 1968. № 7/8. С. 819–834.
285. *Чировський М.* Картина соціально-економічного положення України в поезіях Тараса Шевченка: [Вступ]; [1.] Загальний економічний образ України в половині 19 сторіччя; [2.] Соціальні недоліки; [3.] Економічна експлуатація; [4.] Господарська дія; Закінчення // ЗНТШ. Нью-Йорк; Париж; Торонто, 1962. Т. 176: Тарас Шевченко. Збірник доповідей Світового Конгресу Української Вільної Науки для вшанування сторіччя смерті патрона НТШ / За ред. В. Стецюка, Б. Кравціва. С. 110–20.
286. *Швидько А. К.* Значение воссоединения Украины с Россией для экономического развития городов Левобережной Украины. Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1985. 100 с.
287. *Швидько А. К.* Социально-экономическое развитие городов Украины в XVI–XVIII вв. Днепропетровск: Изд-во Днепропетровск. гос. ун-та, 1979. 79 с.
288. *Шевченко Ф. П.* Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст. / Відп. ред. І. П. Крип'якевич. Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. 499 с.
289. *Timoshenko V.* Ukraine and Russia. A Survey of Their Economic Relations. Washington: Published by Friends of Ukraine, 1919. 16 p.

ЗМІСТ

Дисциплінарні та субдисциплінарні виміри в історії науки (Вступні уваги)	3
---	---

РОЗДІЛ 1. ЛОКАЛЬНА ІСТОРІЯ. Ярослава Верменич

1. 1. Системологія локалізму на рубежі тисячоліть	5
1. 2. Нова локальна історія: інновації у дослідженні територіальності	18
1. 3. Мікроісторія: сучасне бачення	29
1. 4. Історична локалістика: пошук парадигмальних орієнтирів	42

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНА ІСТОРІЯ. Ольга Ковалевська

2. 1. Соціальна історія як науковий напрям	55
2. 2. Підходи, методи, предметні поля соціальної історії	64
2. 3. Типи та види джерел соціальної історії	72
2. 4. Інституціоналізація соціальної історії в Україні та вітчизняні спеціалізовані видання	79

РОЗДІЛ 3. ПУБЛІЧНА ІСТОРІЯ. Олександр Удод

3. 1. Публічна історія як новий субдисциплінарний напрям	95
3. 2. Науково-популярний і дидактичний контекст публічної історії	102
3. 3. Прикладна історія	107
3. 4. Цифрова історія: нові можливості освоєння публічного простору	113
3. 5. Виклики публічної історії: ревізія функцій історичної науки та ролі істориків у суспільстві	118
3. 6. Інфраструктура публічної історії: музейництво та історичне краєзнавство	124

РОЗДІЛ 4. ІСТОРІЯ ПРАВА. Світлана Блащук

4. 1. Історія права як науковий напрям	137
4. 2. Предтечі та становлення історико-юридичних досліджень в українському історієписанні (XIX – початок XX ст.)	141
4. 3. Процес інституалізації історії права (1920-ті – 1930-ті рр.)	150

РОЗДІЛ 5. ЕКОНОМІЧНА ІСТОРІЯ. Олексій Ясь

5. 1. Предтечі економічної історії в українському історієписанні другої половини XIX – початку XX ст.	170
5. 2. Первісне конституювання економічної історії в українській соціогуманітаристиці 1920-х рр.	183
5. 3. Економічна історія в українській радянській історіографії 1930–1980-х рр. та поза її межами	200
5. 4. Субдисциплінарні обриси економічної історії у сучасній українській науці	214

Вибрана бібліографія до розділу «Локальна історія»	222
Вибрана бібліографія до розділу «Соціальна історія»	232
Вибрана бібліографія до розділу «Публічна історія»	240
Вибрана бібліографія до розділу «Історія права»	246
Вибрана бібліографія до розділу «Економічна історія»	260

Імений покажчик	276
Предметно-тематичний покажчик	282
Географічний покажчик	285

Наукове видання

УДОД Олександр Андрійович
БЛАЩУК Світлана Миколаївна
ВЕРМЕНИЧ Ярослава Володимирівна
КОВАЛЕВСЬКА Ольга Олегівна
ЯСЬ Олексій Васильович

**НАРИСИ З СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРІЄПИСАННЯ:
СУБДИСЦИПЛІНАРНІ НАПРЯМИ – 2**

Колективна монографія

На обкладинці вміщено репродукцію картини Сальвадора Далі
«Постійність пам'яті»

Відповідальна за випуск *Наталка Пазюра*
Обкладинка, макет і художнє оформлення *Тетяни Куш*
Комп'ютерна верстка *Світлани Лобунець*
Коректори *Олена Симонова, Наталія Лозова*

Формат 70×100/16.
Ум. друк. арк. 23,4. Обл.-вид. арк. 24,5.
Тираж 300 пр. Вид. № 2089.
Зам. 4634.

Видавництво «Генеза», вул. Тимошенка, 2-л, м. Київ, 04212.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5088 від 27.04.2016.

Віддруковано на ТОВ «Виробничо-торгівельне об'єднання
«Типографія від “А” до “Я”»,
вул. Борщагівська, 143-Б, кв. 2, м. Київ, 03056.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 2775 від 23.02.2007.